

EESTI PARKIDE ALMANAHH

EESTI PARKIDE ALMANAHH

EESTI PARKIDE ALMANAHH

Väljaandjad:

Muinsuskaitseamet
Keskkonnaministeerium

Kolleegium:

Ülle Grišakov, Silja Konsa, Katrin Koov,
Andres Levald, Kersti Lootus, Juhan
Maiste, Ilme Mäesalu, Sulev Nurme,
Nele Nutt, Urve Sinijärv, Tiina Tammet

Toimetaja: Tiina Tammet

Keeletoimetaja: Ellen Arnover

Kujundus: Enno Piir

Kaanefoto: Kaido Haagen

Vahefotod:

Lk. 73 Karin Bachmann

Lk. 83 Kaido Haagen

Lk. 119 Ingmar Muusikus

Lk. 4, 115, 128 Ann Tenno

Lk. 9, 53, 103 Toomas Tuul

Trükk: Kroonpress

ISBN 978-9985-9768-6-9

Väljaandmist toetasid:

Eesti Kultuurkapital
SA Keskkonnainvesteeringute Keskus

© Muinsuskaitseamet, Keskkonnaministeerium 2007

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

3-07-00422

Ajaloolised pargid on osa meie arohelistest pärandist. Neid on loodud nii korrastatud keskkonnana arhitektuuri esiletõstmiseks kui ka iseisivate kunstiteostena nautimiseks. Pargikunsti omapäraks on see, et – erinevalt hoonete arhitektidest – ei näe parkide loojad enamasti oma loomingu lõpptulemust, sest täisealiseks saavad pargid alles mitme inimpõlve jooksul. Need viljad jäävad nautida järeltulijatele ja võime olla õnnelikud,

et meil Eestis on sadu selliseid parke.

Samas on park elava kooslusena haavatavam kui ehituskunst. Meie valdavas enamuses mõisate juurde kuulunud pargid on 20. sajandi ajaloo keerdkäikudes kõvasti kannatada saanud. Rõõmustavalt on 21. sajand toonud kaasa ka uue huvi tõusu vanade parkide ja kultuurmaastike vastu laiemalt.

Looduskaitsealasel perioodikal on Eestis pikk ajalugu, ajakiri Eesti

Loodus hakkas ilmuma 1933. aastal. Muinsuskaitse on selle poolest päris vaeslapse osas olnud: esimene oma valdkonna aastaraamatki anti välja alles 2005. aastal. Seda enam on heameel, et muinsuskaitse ja looduskaitse ühisosaks olevad pargid on nüüd saanud päris oma sariväljaande Eesti Parkide Almanahh.

ANNELI RANDLA,
Muinsuskaitseamet

Parkidest on võimalik rääkida mitme vaatenurga alt, nagu seda elavalt tõestab ka teie käes olev almanahh. Et Eestis on väga palju vanu ajaloolisi parke, siis on meil tegemist ühtaegu nii loodus- kui kultuuripärandiga ja sellistena on nad meile – Keskkonnaministeeriumile ja Muinsuskaitseametile – üheks ühendavaks valdkonnaks. Parkide puhul on oluline nii nende algne ar-

hitektuurne või kunstiline idee kui ka põlispuud, põõsad, samuti rohttaimestik ning muu elustik. See on see elav materjal, millest pargid on üles ehitatud ja kujundatud – loodus on parkide ja aedade loomisel inimesele kaasautoriks ja lähtepunktiks. Kuid mitte ainult sellega ei piirne parkide mõiste ja tähendus. Neid on võimalik rajada ka üksnes tehismaterjalidest või kasutada pargi mõistet sootuks

muude eluvaldkondade juures. Selle väljaande puhul ongi meie eesmärk ühendada võimalikult erinevaid käsitusi parkidest, et püüda lahti mõtestada seda sõna, mis nii mitmekülgset viisil tähistab teatud tüüpi inimese loodud ja kujundatud keskkonda.

URVE SINIJÄRV,
Keskkonnaministeerium

Eesti pargikultuuri ajalugu on ühest küljest pikk ja teiselt poolt ei ole ka. Mõisate juurde rajati parke juba 18. sajandil, rääkimata tänapäeva eriotstarbelistest ja -ilmelistest haljasaladest. Nii vanade mõisate juures kui linnades on maastikuarhitektuuril kindel roll. Pargid rikastavad meie maastikke ning linnu, pargid on ka kalmistud ja kirikuaiad.

Igaüks teab midagi parkidest:

olgu see tärkava kevade sära või langevate lehtede lõhn. Mõned teavad rohkem ajaloost ja teised rohujuurtest ning puupungadest, kolmandad kujundamiskunstist. Selle väljaande kaante vahel kirjutavad parkidest erinevate erialade inimesed, igaüks oma vaatenurgast. Eesti Parkide Almanahh on esimene kogumik loodetavalt jätkuvas reas, millest on kasu nii teadurile kui praktikule ja mis peaks

pakkuma keskkonnahariduslikku huvi laiemale lugejate ringile.

Meie pargid vajavad palju rohkem tähelepanu, sest tegemist ei ole üksnes loodus- ega muinsuskaitseliste objektidega, vaid meie ajaloo ja kultuuriga, mida ei saa kunagi olla liiga palju.

TIINA TAMMET,
toimetaja

- 3 Sissejuhatus
- 6 Tõnu Õnnepalu. Need lihtsad ja aeglased naudingud

9 AJALUGU

- 10 Juhan Maiste. Park kui ikoon
- 24 Tiina Tammet. Anhalt-Dessau vürstiriik – ideaalne kultuuripark
- 26 Kadi Karro. Sublimne ja pitoreskne Wörlitzi park
- 30 Tiina Tallinn. Aedadest parkideni. Ülevaade Tallinna aiakunsti ajaloost
- 40 Kersti Lootus. Kadrioru park
- 48 Ants Hein. Viljandimaa vanad pargid

53 PÄRAND

- 54 Kristiina Hellström. Mõisaparkidest ja pärandmaastikest
- 58 Silja Konsa, Urve Sinijärv. Parkide kaitses
- 60 Silja Konsa, Urve Sinijärv. Kaitsealuste parkide piiride määramisest
- 64 Sulev Nurme. Muinsuskaitsealuste parkide projekteerimise nõuded
- 66 Nele Nutt. Ükski park ei saa kunagi valmis. Pargihooldusest ja pargihoolduskavadest
- 70 Riina Pau. Load ja keelud kaitsealustes parkides

73 KALMISTUD

- 74 Karin Bachmann. Park sumutega
- 78 Lea Järve. Metsakalmistu urnimüürid
- 79 Lea Järve. Pärnamäe kalmistu tuhakalmed
- 80 Ülle Grišakov. Glehni rahula

83 PUUD PARGIS

- 84 Heldur Sander. Eesti arboreetumid loodusgeograafi pilgu läbi
- 92 Heiki Tamm. Taimestik ja taimkate
- 98 Olev Abner. Vösast pargis. Kuidas säilitada pargi põõsarinde mitmekesisust
- 100 Aino Aaspõllu. Mida istutada parki

103 PRAKTILINE

- 104 Ülle Grišakov. Väikevormid ajaloolises pargis
- 108 Ain Pihl. Orjaku mõisa piirdemüüri taastamine
- 110 Sulev Nurme. Vihterpalu mõisapark
- 112 Irma Tungal. Sausti mõisapark

115 PERSOON

- 116 Juhan Maiste. Helmi Üprus. Aeg läbi kunsti

119 ELUKESKKOND

- 120 Katrin Koov. Park kui eluviis. *Slow life*
- 123 Kadi Tuul. Mis toimub Harju tänaval?

- 126 Kroonika

Need lihtsad ja aeglased naudingud...

Tõnu ÕNNEPALU, kirjanik

Need vanad pargid äratavad ikka nostalgilisi pilte. Vaatad sajanditevanuse tamme rohelise samblaga kaetud harusid, mis oleksid nagu aeg ise, ja juba libiseb nende alt välja üks valge päevavari, kübar, kleit, sulab legendiku eredasse päikesepaistesse, vilksatab eemal, vahtrate tumedas varjus. Või kui heidad pilgu vilksamisi tiigi poole, siis istuks seal paju all nagu vanaparon ise, natuke juba tossakas ja lapse-meelne, kes seal keskpäeva aegu, enne kui virtin sööma kutsub, ikka kokresid õngitseb. Lontis õlgkaabu on talle silmile vajunud ja pole näha, kas ta tukub või on üleval. Aga kui kärneripoiss temast mööda loivab (kõik mõisarahvas sellel kesksuvelõunal natuke uimased) ja mütsi peast ei krahma, pobiseb vanamees midagi endale nina alla.

Jumal ise teab, kust need pildid tulevad. Mõnelt vanalt maalilt, Tšehhovi või Vilde jutustustest, nende ja teiste raamatute järgi vändatud filmidest, veel kuskilt. Aga mingit kummalist nukrat igatsust hõngub ka neist vanadest parkidest enestest. Niidetud rohu raske lõhn, mudane tiigivesi, nõgesed. Need

paigad nagu ootaksid ja igatseksid igavesti elu, mis seal kord on olnud ja kadunud nagu viirastus. Neid, kes seda veel mäletada võiksidki, peaaegu pole enam elavate kirjas. Nende sünniaasta ei tohiks ju olla hilisem kui 1910...

Nüüd on need vanad mõisa-südamed ju enamasti haruldaset vaiksed ja elutud. Kui mõisasüda just ei juhtu olema praeguses vallasüdames ja härrastemaja ei kasutata koolimajana. Siis ehk kostab pargi puude vahelt pallimatse ja laste hõikeid, skuuritrite plärinat, muusikatümpsu, ühesõnaga hääli, mis sellesse keskkonda sobida ei tohiks, mis jäävadki eraldi neist sammaldunud tammedest, hoopis teise aja ja häälte tunnismestest.

Aga kust me teamegi? Kindlasti on meie kujutus mõisasüdamete ja pargi elust liialdatult maaliline, luuleline. Ikka need päevavarjud ja kübarad, avatud aknast kostvad klaverihelid (Schubert, Chopin! – tegelikult, kes teab, mis omaaegset magusat moemuusikat need mõisapreilid seal klimberdasid?), päikesevalguse värelus läbi lehestiku. Tegelik elu pidi kindlasti olema midagi muud, sest

tegelik elu on alati midagi muud kui meie uneleva kujutluse pildid või postkaardilikud “ajaloo”-filmid.

Muidugi, mõis oli suurejooneline lavastus, misanstseen. Härrastemaja valged sambad pidid sisendama aukartust, pargi murud ja lilled kujutama mingit paremat maailma kui see igapäevane, mullane, suitsune, sõnnikune, millest ja mille keskel mõis tegelikult elas.

Sest kui mõelda, siis see lüüriiline rahu, mida meile nüüd meeldib täita mõne puude vahelt vilksatava valge kleidiga, ei saanud ju olla päriselt see, kui mõis veel elas ja tegutses. Siinsamas olid ju tallid ja laudad, karjatüdrukud läksid juba suvise päikesetõusu aegu lüpsile, kari aeti välja, loomad ammusid. Juba oli kärneriabiline vikatiga puude vahel – kõik need platsid tuli ju suve jooksul mitu korda üle käia – kaks moonakanaist aga küürutasid pikas lillepeenras. Viinavabriku korsten tossas, kui tuul oli sealtpoolt, tundus lääget, hapukat haisu...

Igaüks, kes on kas või natukenegi puutunud kokku mõne vana mõisapargi hooldamisega, teab, kui palju nõuab tööd selle hädapäranegi korras-

FOTOD: INGI-MAR MUUSIKUS

hoidmine. Ja see kord pole tõesti ju kusagil, isegi mitte nädisparkides, enam muud kui hädapärane. Mõned platsid käiakse muruniitjaga üle, mõnelt poolt on võsa laastatud, peletades ööbikud kaugemale pargiserva... enam-vähem kõik. Kus on need püगतud alleed, looklevad mitmevärvilised bordüürid ja klumbid, mis kevadest suveni tuli mitu korda üle käia, et nad ikka oleksid kirjud ja värsked, talveaiast veranda ette toodud palmid ja apelsinipuud oma püttides, õitsvad ja varjulised laubed?

Neid pole, sest pole enam seda elu, mis neid esile kutsus. Ja nende tekitamiseks ja alalhoidmiseks vaja minev vaev tundub kuidagi eba-proportsionaalselt suur selle mõnu kõrval, mis neist siis lõpuks saab.

Mõisaaiad olid mõeldud aeglase, meelelahutustevaese jõudeelu nautiliseks. Ja need, kes selle uhke dekoori eest päev-päevalt hoolitsesid, niitsid ja küürutasid, pidid olema täiesti teised inimesed kui need, kes seda nautisid. Nautijad ei tohtinud tegijate vaeva endale õieti ettegi kujutada, et see nende naudingut ei segaks.

Aga pole enam kumbagi, ei seda visa ja vähenõudlikku kämeripoissimoonakaeite, ei seda härrat-prouat-preilit, kes olid sündinud selleks, et veeretada oma elu õhtusse suurejoonelises ja aeglases naudingus. Einoh, muidugi, üks härrastelgi olnud oma tegemised, pidi juhtima mõisa, vaatama amme ja virtina järele, külalisi vastu võtma, ise külas käima. Aga ikkagi, see polnud töö, kui töö

oli see, mida tegi künnimees põllul ja karjaplika laudas.

Ühtepidi elame me nüüd peaaegu kõik nagu mõisnikud – võime süüa palju tahame ja toitused ning vilju, millest sajanditagune talupoeg isegi unistada ei osanud, ega pea oma käterammu ja palehigiga endale leiba teenima. Isegi “leiba teenima” ise kõlab anakronistlikult. Mis sest leivast nüüd nii väga...

Nii et selle koha pealt see parkide mõtlik ja vaikne maailm, jõudeelu hõng peaks meile nagu mõistetav olema. Aga ei ole. Sest meil pole aega. On kõike, isegi asju, millest ka mõisnikud unistada ei osanud (lennureisid Kanaaridele, tõeliste, mitte potipalmide alla, näiteks), aga pole ühte: aega. Oma liiga heade ja rikkalike söömaaegade kergendamiseks

Vodja mõisa park viinakoja varemetega.

ei võta me kübarat ega päevavarju, ei lähe parki jalutama, vaid tõmbame, soost olenemata, jalga tossud, selga dressid ja läheme jooksuma. Kes torkab veel pleierigi klapid kõrva, sest meie kiire elulindi kõrval peab tingimata jooksuma veel korraga paar meelelahutuslinti. Koju jõudes võime mõne pildimasina sisse lülitada ja tuba on täis võõraid ja sündmusi, justkui oleks mitu tõlda korraga treppi sõitnud. Tüdineme neist – klõps ja läinud nad ongi!

Kui lihtne, maalähedane, aeglane ja meeleline tundub kõigi nende vaheldusrikaste naudingute kõrval too nauding, mida peaks pakkuma vana park, mõisaaed. Linnulaul (kui on kevad), lillede lõhn, valguse aeglane

muutumine päeva jooksul muruväljakutel ja alleedel... Meeled peavad olema tuunitud, seatud sellele lainepikkusele, sellele nii "ebaelulisele" sagedusele. Aga meie meeled, isegi kui me elame oma ajaga justkui vastuvoolu minnes mõnevõrra rahulikumat ja mõtlikumat elu, on sedavõrd lahutatud neid lihtsatest aistingutest, loodusest, meie eneste maisest olekust. Sest mida muud see meelelahutus siis teeb või tähendab...

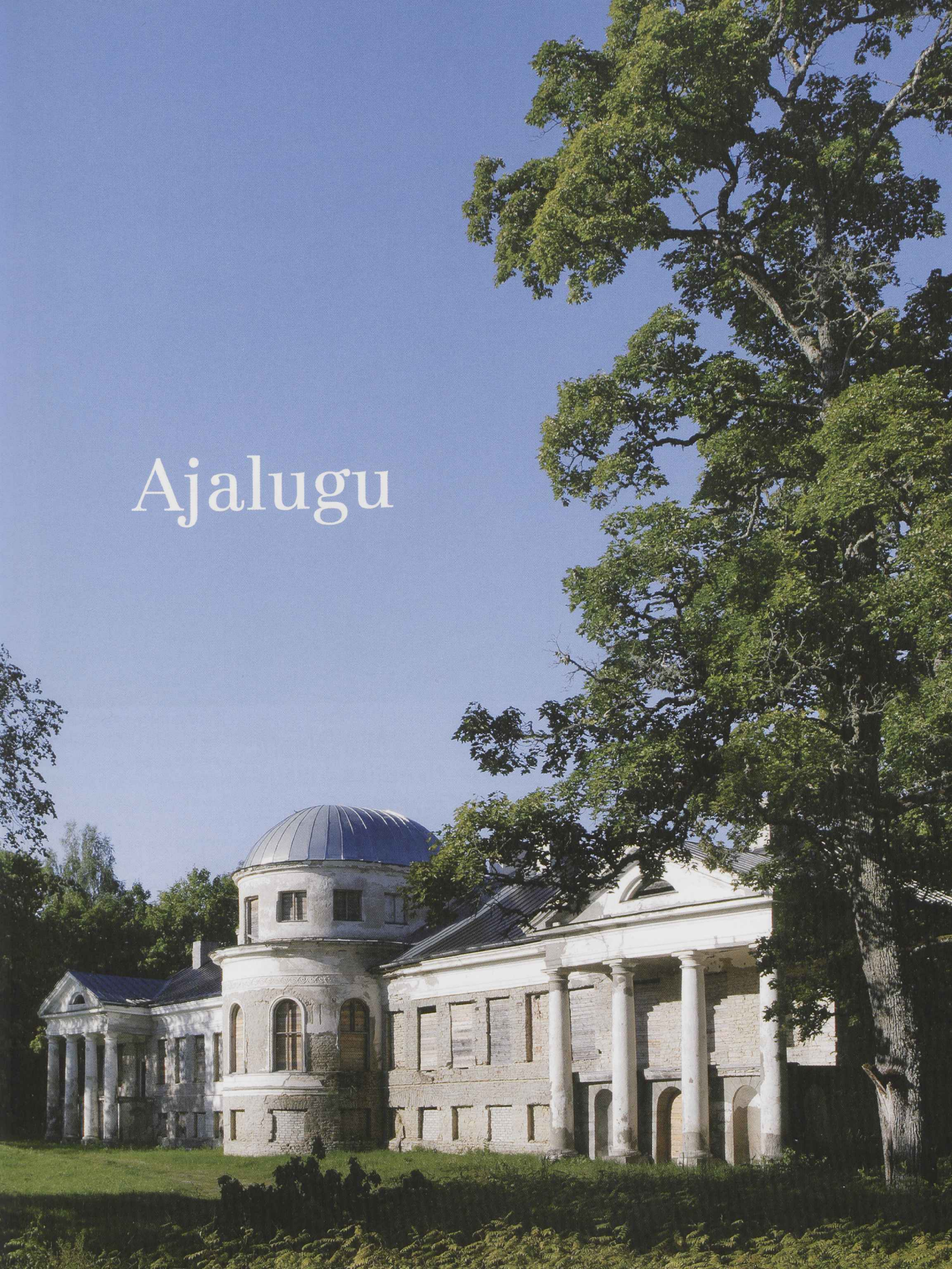
Ja vanad pargid muudkui vananevad seal kusagil, omaette, sammal tammeokstel muutub aasta-aastalt paksemaks, puu ise on juba ladvast kuivama lõõnud, õõnes, aga mine tea veel mitu aastat ta niimoodi-

gi vastu peab... Kui mõelda, siis üheksakümne aasta eest, omal ajal oli park ka ise hoopis teistsugune, hoopis noorem, ta on ju aina vananenud. Nagu vanad inimesed, kes aasta-aastalt kaugenevad ajast, mille keskel nad elavad, jäävad aina enam mingisse kaugesse ja tundmatusse omamaailma, omaette, nii jäävad aina rohkem omaette ka need vanad pargid, elavnedes ainult sel hetkel, kui me läbeme korra rahulikult maha istuda, nende käest mõttes mälestusi küsida... Siis nad nagu jutustaksid midagi, aga juba me kaotame huvi, juba kaovad valged päevavarjud nõgestesse, meid ootab juba kuskil mujal miski muu – meie aeg, meie elu.

Vana õunapuu
Vodja pargis.

Ajalugu

Park kui ikoon

JUHAN MAISTE, kunstiajaloolane

Kuulake parki kevadel! Kuidas koore all tärkab uus elu... Kuu-lake seda suvel, sügisel, talvel. Park sünnib ja sureb koos aastaaegade lõputu ringkäiguga. Ja jääb ometi alles, sest tema ehituskivideks ei ole ainult puud, põõsad ja muruväljakud – Jumala lõputust fantaasiast tunnistust andev loodus, vaid sama palju ka inimese enda loomus – serpentiinina igavikku looklevad teed, sugupõlvede mälestused, märgid, mida lugedes mõtleme kultuurist ja selle jätkumisest. Park on rikas nagu elu ise. Park on nii meie sees kui meist väljas. Nii nagu mikrokosmos on kooskõlas makrokosmosega, on pargi immanentne olemus kooskõlas maailma transtsendentaalsete seadustega, pargi saladuste seletamiseks vajame niihästi selget mõistust kui ka sellest sügavamale ulatuvat kontemplatiivse mõtlemise jõudu. Park on see, mida silmaga näeme, ja ka see, mida ot-

seses mõttes näha ei ole. Park lubab meis endis tunda ära Looja pitseri.

Park saab alguse stiihiast, kaosest, mis luuletaja värsitaktis on seadnud ridadesse. “Ei marmorist, ei kullast sammas, mis püstitatud vürstile, ei püsi kauem kui see võimas rütm,” kirjutas looduse ja inimese mõtteid lugedes William Shakespeare.¹ Park on kinnitus meie teadvuse dualistlikust loomusest. *D’entrer dans les bons sentiments* – võti meie hinge sügavamate salasoppidesse, lubab park end teiselt poolt lugeda puhta mõistuse eeterlikes kõrgustes. Puud ja peenrad pargis ei ole mitte ainult looduse stiihia, vaid meie poolt kirja pandud salakiri, luule, vaimu igipõline igatsus, mille kaudu inimene pürgib maailma tähenduste mõistmise ja nende vahelise korra ja süsteemi loomisele.

Park on üks suurimaid mõistatusi, mida Suur Loodus inimesele

on iganes kinkinud. Esimesel pilgul alistuv, avab park end iga uue mõtte ja lause puhul uuesti. Park on kui ilu ise, Descartes’i “kuri deemon, kes ei ole vähem võimas kui ta on petlik, rakendades kogu oma jõu, selleks et eksitada meid taeva ja maa, värvide, helide ja kujude pettekujutelmadega.”² Park annab kinnituse meie ettekujutusele, et meil pole käsi, silmi, pole liha, verd ega meeli, aga ometi kannab meieni usu, nagu oleks need kõik meil olemas. Pargis saavad kokku subjektiivne mina ja objektiivne loodus, minu tahe ja kaose jõud. Park on nagu meie omaenda mõistus. Ühelt poolt võtab see kokku meie tarbe harmoonia ning “rahuliku lihtsuse ja kauni suursuguse järele” – Johann Joachim Winckelmanni ideoloogia, kus kunsti võrreldakse kasvava taimega³, teiselt poolt üleva ülla ülistuse Miltoni, Addisoni ja Shaftesbury vaimus.⁴

¹ W. Shakespeare, *The Sonnets*. Edited C. Knox Pooler. London 1931, Sonnet XV, lk. 57.

² Descartes, *Principia philosophiae*, 1644. – O. K. Bowsman, *Descartes’ Evil Genius – The Philosophical Review*, vol. 58, nr. 2, 1949. lk. 141–151. Tõlge B. Mölder, *Descartes’i deemon*. – *Akadeemia* 2004, nr. 12, lk. 2668–69.

³ U. Kultermann, *Geschichte der Kunstgeschichte. Der Weg einer Wissenschaft*. München. New York, 1990/1996, lk. 53.

⁴ Ph. Shaw, *The Sublime. The New critical Idiom*. London and New York, 2006.

FOTO: SILJA KONSIA

Meelekujund, idee enne-kõike, on park samas siiski ka ülimalt reaalne ja füüsiline: ta on tehtud valgusest, unenägudest ja mullast.

Seetõttu on park igavesti muutuv, aga ka igavesti püsiv – see on visioon, mis joonistub välja puude, põõsaste, lilleklumpide keerukas muustris. Park on paik, kus inimene on püstitanud kulissid, seadnud lavastuse, kus vaatamata kõigele kogu aeg juhtub midagi. Niisama hästi kui minevikust tulevikule on pargi sõnum kirjutatud olevikust olevikule. Pargis me mitte ainult ei meenuta, vaid elame läbi. Park see on luige valge viirg sinises taevas, pardi lendutõus roostikust. See on nii suudlusehetk

Meelekujund, idee enne-kõike, on park samas siiski ka ülimalt reaalne ja füüsiline: ta on tehtud valgusest, unenägudest ja mullast.

Saare mõisa park on Eestis vanemaid, rajatud juba 1730. aastatel. 2006.

puiesteel kui tiigivee süngjas kutse. Park elab sünni ja surma taktis, tema üheks ürgsemaks teemaks on *vado mori*, kunst, mille omandamise skeptitsistlik tarkus juhatab meid Genesisi – igavese sünni ja surma eksistentsiaalse lehekülgedele.

Park on paik, kus kunagi olu eksisteerib mitte ainult teatava faktide summuna, vaid millenagi, mille Kleio on välja valinud, kirjutanud üles semiootika keerukas keeles, jätnud lõpliku sõna siiski inimese ja tema rahutu loo-

muse hooleks. Park on parim tõestus mineviku peegeldumisest tulevikus.

Selleks et pääseda valitud muljete valitud kuningriiki, tuleb näha silmaga nähtava taha, maailma, mis avab end mitte mööda sammujale, vaid sellele, kellel on aega tajuda kujutluspiiride üldiste joonte kõrval isikliku läbielamise sensitiivset värskust.⁵

Parki võib ära eksida, siin avaneb meile keskkond, kus aeg kõneleb meiega mitte kaudselt, vaid otse. Kus minevik avaneb samavõrra mälestuse

⁵ E. Burke, A philosophical Enquiry into the Origin of our ideas of the Sublime and Beautiful with an Introductory Discourse concerning Taste and several other additions by Edmund Burke. London, 1748, lk. 25.

FOTO: JUHAN MAISTE

Puhtu pargi rajas Carl Thure von Helwig. Rousseaulik loodusekutse kõlab edasi poolsaare tippu kokku kogutud monumentide näol. 2003.

kui tuleviku ootusena. Park on üks paremaid tõestusi vaimu püsimise ja mateeria paratamatu hävimise kohta, selle loomise ja ülalpidamise vajadused on psühholoogilist ja ideoloogilist laadi.⁶ Asetades pargi raami ja raami seinale, oleme kaotanud tema iseloomu põhilise osa. Park on müüt või siis fantaasia, mis tärkab nõidusest kohe, kui selleks taas avaneb võimalus. Park ei ole mitte mälestus paradiisist, kaotatud ja taasleitud Arkaadiast, vaid meie meelte ja soovide utoopia kujund – Paradiis ise. See on suur loodus ja väike inimene tema keskele, see, millest nii tundeküllaselt

kirjutas üksildane uitaja 1762. a. “Kogu eluks jäävad mulle meelde taimede kogumise retked, ...lonkisin mäekonarustel, ühest metsast teise, ühelt kaljult teisele, kuni jõudsin varjulisse ja metsikusse paika. Tumedad kuused seisid vaheldumisi hiigelsuurte pöökpudega, millest mitmed olid vanadusest külliti vajunud ja sulgesid üksteise peal risti-rästi lebedes igasuguse läbipääsu; läbi mõnede avade selles sünges vallis paistsid vaid järsud kaljuseinad ja kohutavad kuristikud, kuhu julgesin pilku heita vaid kõhuli maas lamades. Mägede vahel kostis kassikaku, öökulli ja kotka kisa, mõned väikesed haruldased, aga tuttavlikud linnud mahendasid veidi selle mahajäetud paiga jubedust. Sealt leidsin niisugused taimed nagu *dentaria heptaphyllos* (sammasjuur – toim.), alpi-kann, *nidus avis* (pesajuur – toim.), suur *laserpirtium* (kareputk – toim.) ja veel mõned, mis mulle rõõmu tegid.” Ja Rousseau jätkab: “Tugeva mulje mõju all unustasin peagi botaanika ja taimed, istusin karukolla- ja samblapadjale ning andusin unistustele vabamalt kui kunagi, kujutledes, et viibin kogu maailmale tundmatus paigas, kust tagakiusajad mind otsida ei oska.”⁷

Park kui Piibel

Park on ikoon, mille maal is Pompeij seintele kreeka meister, kellel juba toona oli kaasas aastasadade tagant päritud kogemus. Oma põhisõnumilt on ta olnud muutumatu Cato, Varro, Vergiliuse aegadest alates. Park on

tõde, mis arvukate klassikale järgnenud klassitsismide näol süttib üha uuesti keiser Hadrianuse palee varakates eeskodades Tivolis, elab edasi Eedeni aia kujundis benediktiinide juures Clunys ja dominiiklaste juures Tallinnas.⁸ Aed – see on raamatute raamat, omamoodi Piibel, tekst, mille kaudu me õpime tundma maailma valitseja ülevaimat tahet.⁹ Park on tõestus inimese paremast loomusest, tema pürgimisest kõrgema ja tema poolt antud igavikuliste loodus-

HOMO, naturae minister et interpres, tantum facit et intelligit quantum de naturae ordine re vel mente observaverit.

seaduste poole. *HOMO, naturae minister et interpres, tantum facit et intelligit quantum de naturae ordine re vel mente observaverit* ehk “inimene teab ja mõistab niipalju, kui ta looduse korra kohta teo või mõttega on tähele pannud”, oli veendunud Francis Bacon.¹⁰ Pargis väljendub inimese ürgne soov mitte üksnes mõista loodust, vaid võtta see oma kontrolli alla.

“*Here Hills and Vales, the Woodland and the Plain, here Earth and Water seem to strive again. Not Chaos ...*” (siin – mäed ja orud, metsasalud ja tasandikud, seal – maa ja vesi pürglevad, ja mitte Kaos), kirjutab John Milton oma utoopia käsitluses “Paradise lost”.¹¹ Pargi-

⁶ J. S. Ackermann. Form and Ideology of Country Houses. Thames and Hudson, 1990, lk. 9.

⁷ J.-J. Rousseau, Üksildase uitaja mõtisklused. Tallinn, 1995, lk. 82.

⁸ H. Üprus, “Kivise linna antipood”. Aedadest keskaegses Tallinnas. – Ehitus ja Arhitektuur 1976, nr. 2, lk. 46–50.

⁹ J. Parkinson, Paradis in sole, Paradisus terrestris, London, 1629. – D. S. Lihatsjev, Poezia sadov. Leningrad, 1982, lk. 17.

¹⁰ F. Bacon, Novum organum, 1620.

¹¹ J. Milton, Paradise lost, 1667.

arhitektuuri luues ja taasluues me loome iseennast, seda positiivset, mida tahame minevikust kaasa võtta ja edasi kanda. Kui Piibli Paradiisi ülesehitamine Tigri ja Eufrati vahel osutub üle jõu käivaks, istutame seemne mulda koduaias. “*To build, to plant, whatever You intend...*” kirjutas Alexander Pope epistlis lord Burlingtonile 1732. a.¹² “Nii ehitades, istutades või mis parajasti käsil – kas püstitades sammast või painutades kaart, kastes terrassi või mediteerides koopas – ärgu teil iial ununegu Loodus. Kuid seda Jumalannat kohelge te mõõdukalt ja õiglaselt, ei ole vaja teda üle riietada ega jätta alasti /.../ kes teda meeldivalt hämmastada suudab ja tihti üllatab, kes teda mitmekesisistab ja varjab vead, on võidumees.”

Natura naturans – taas ellu kutsutud ideaal metsikust ja üksi jäetud loodusest, Rousseau’ üksildase uitaja *paysage moralise*. Park on küll eremiidi kodu, hinge *secretum iter et fallentis semita vitae* – salajane teekond piki märkamatuks jäävat elu, nagu kunagi kord kõneles Horatius ja nagu seda tema järel on tundnud terved sugupõlvad tundelisele teekonnale siirdunud kaunistingi. Park on koht, kus inimene määrab kohtumispaiga Jumalaga, püha ja puutumatu koht, see, mille kohta juba kolm aastasada tagasi öeldi: “Tal voodiks sammal ja mungakongiks koobas, toiduks viljad puul ja joogiks kaevuvesi, niisama selge kui kristall.”¹³

Maastikupark on ilmne tõend, et poesia ja maalikunst on õed, kirju-

see meie meelte produkt, selle kujundus koosneb sama palju mälu- kui kivikihtidest.¹⁵ Pargi idee peegeldab ühe ehk teise ajastu, aga ka selle ajastu kandjaks olnud geeniuuse tahet; ta on täis märke, mida tuleks lugeda mitte ainult olemasoleva reaalsuse, vaid ka Looja ja inimese poolt loodud uue – parandatud ja kõrgema reaalsuse võtmes. Et mõista parki, peab mõistma aega ja inimesi, kõndima piki kultuuri serpentiini, mõistma tähti ja neistsamadest tähtedest kokkuseatud sõnu.¹⁶ Nii ei ole park mitte kogu loodus, isegi mitte kontsentraat (konserv) loodusest, vaid üksnes teatud tüübiline loodus, maal raamis, õilistatud ja puhastatud. Pargis on kõik ilus. Isegi surm. Lehtede langemine sügisel puudelt, rabisev lumesagar.

Park on meie kõrgeimate eetiliste pürgimuste parnass, jumalate koosviibimise paik, kus *alter ego* ja loobumiste valu sulab kokku *super ego*’ga – sünnitamise ja elu edasikandmise lõputu müsteeriumiga. See on kodu – Parnassus Avonil (*Parnassus upon Avon*), kus andeksandvalt meeldiv nukrus vallutab meeled: “Jumala käsu järgi tõuseb ja kaob vesi, kasvavad ja kaovad ambitsioonid, krigiseb ratasringi elu pöördlava, tema pilk väisab küla ja tabab pisikesi legendikke – värvides neid sedamööda, kuidas sina istutad, kuidas töötad.” Park on kultuurimärk, seejuures üks kõige semiootilisemaid ja rikkamaid, mida üldse tunneme. Park on ikoon, mille sakramendi väärtus seisneb kõige ülevama tahte ja vaimseimate väärtuste materjaliseerimises. Park on

ilmne tõend Platoni filosoofia prevalearimisest. Tema lähtekohaks on *eidos*, materjaliks *hyle* ja arhitektiks, selleks, kes määrab *morphe* ja siin kehtivad esteetika seadused, Jumala asemik maa peal – Inimene.

Ladina alge

Euroopa kultuur on ehitatud Rooma tuhale, selle ajalugu võib käsitleda barbarite tsiviliseerimise ajaloona, näitena, kuidas nõrgem võidab tugevama, vanem ja kogenum noorema, kuidas kultuur tasandab metsad ja muudab viljakandvaks põllud, kuidas mõtted ja unistused, mis seostuvad rahu ja tasakaaluga looduses ja võivad siis meis eneses sooritamise rahutu vaimu. Viha ja hävingu asemel ilu ja armastus. Olgu selle näiteks Piibli legendaarne kuningas Nebukadnetsar, Semiramise rippuvad aiad, Antiik-Kreeka templid Delfis, Olümpias või Segestas Sitsiilias, mis kannavad meieni jumaliku sõnumi ilu ja loomingu paratamatust ettemääratusest. Kreeka alge kasvas maailmariiki Rooma, *caput mundi*’st noolsirgelt provintsidesse siirdunud teed, kaarsillad ja akveduktid tõid kaasa klassikalise ilu ja esteetika kokkupuute tuhande ime maa – Levandiga. Viimane omakorda rikastas Läänt uute mõtete ja taimedega.

Parkide üks vaieldamatuid eeltingimusi on riigi ja suurlinnade areng. Külast ei kipu inimene parki, sest loodus on talle niigi lähedal; kui, siis ehk linnuse turvalisse roosi-aeda, sinna, millest jutustab meile trubaduuri luule. Pargi sõnum on riigierand – ladina *otium*, vajadus,

¹² A. Pope, Epistle to Burlington, 1732.

¹³ T. Parnell, The Hermit. London, 1722.

¹⁴ M. R. Bownell, Alexander Pope and the Arts of Georgian England. London, 1978.

¹⁵ S. Schama, Landscape and memory. Vintage Canada. 1996, lk. 6.

¹⁶ M. Andrews, The Search for the Picturesque. Landscape Aesthetics and Tourism in Britain, 1760 – 1800. Stanford University Press, California, 1989.

mis vastandub hinge rahutule pürgimusele omaenda kehtestamise ja maailma muutmise suunas.

O dulce otium honestumque ac paene omni negotio pulchrius!

“Oo magus ja austatud jõudehetk, armsam kui mis tahes toimetis,” kirjutas Plinius Noorem. Ja jätkas: “Oma Toskaana villas looduse rüpes edeneb mul kõik paremini. Siin ei ole mul vajadust kanda toogat, ka ei tülita naabrid oma külaskäikudega... Maaelu värskendava toime tõttu ei ole ma kaotanud ühtegi orja”.¹⁷ *Otium reficit vires* on kirjutatud Tartus Inglisillale.¹⁸

Ehkki alati muutuv, seostuvad poeedi unistused pargis igikestva kevadega. Taevane Kuningas haudus Maailma välja aasta parimal ajal, kevadpühade aegu. “Ei tuntud maal siis aastaaegu teisi, ainult kevadet,”

Nicolas Poussin.
Et in Arcadia ego.

kirjutas Vergilius.¹⁹ Horatius unistab oma Tivoli lähedale jäävast Sabine-nimelisest mõisast, paigast, kus võib veeta aega raamatute seltsis, süüa ja juua lihtsalt ja rohkesti, kõnelda sõpradega asjade tegelikust olemusest, hea ja selle kõige kõrgemate vormide loomusest.²⁰ Villa oli koht, kus väsinud hing võis korra tõmmata hinge, olla iseendaga, “magada hommikuti kauem, et siis ärgates lugeda kreeka või ladina autoreid valjul häälel ja tunderõhuga...”²¹ Seejärel võis siirduda paljajalu ümbritsevatele aasadele ja kuulata, kuidas kari läheb sööma kuljuste kõlinal. Millestki samalaadsest unistavad renessansi autorid alates 15. saj. “Ei olnud rea- või väikekodanikku, kes poleks maal ehitanud või parajasti ehitamas suurt ja jõukat mõisat.”²²

Alberti vaimustub looduse rüppe tõmbunud pereelust, kus tema loo kangelane Gianozzo varustaks oma majapidamist vilja, veini, puidu ja õlgedega, mis tuleks kätte palju odavamalt, kui seda kõike turult ostes. Mõisas võiks pidada lambaid, kasvatada tuvisid, kanu ja kalu.²³ Maaelu lihtne võlu köidab ka kõiki järgnevaid autoreid – olgu siis teemist literaatide, kunstnike või arhitektidega. Esmaülesanne oli välja valida mugav ja tervislik asukoht ning siis arutleda planeerimise (*comparimen-*

to) ja majapidamise üle. Esteetilise kutsena kõlab aga kui trompetiheli üle sajandite antiik. “...nende maja ja aiad, purskkaevud olid ennekõike voorusliku õndsuse lakuunid, kus nende päralt olid olemise ülimad sihid,” kirjutas Andrea Palladio.²⁴

Pargis mõtleme me mõtteid, mida Elüüsiumi väljade kõrval äratav Arkaadia, hedonistlik naudingute keskkond, epiküroslik mäng oma tunnete ja ideaalidega. Inimese loomus (niisamuti kui park) on tasakaalus üksnes siis, kui oleme loobunud end ainult oma meeltest juhtida laskmast, andnud oma tunnete kõrgema tähenduse. “Valelike ja pelgalt inimlike tajude juhtimist ei saa usaldada, nende järgi käia, kired peavad saama ületatud.”²⁵ – see stoikudelt laenatud kategooria toob meid antiikkultuuri juurest üldinimlike tõdedeni, taoistliku õpetuseni inimlikest võimetest ja inimlikust kohusetundest, *chinoiseries*’st, sellest, mis 18. sajandil määras klassika kõrval pargiarhitektuuri sisu vormi. Langevad kosed, kaljud, ürgselt tumedad metsad elavad inimese südames, avades end looduse ja maastiku arhetüüpidena meelitlevate, kohutavate või üllatavate lahendustega.²⁶ Klassika kui pitoreski vastandpoolus silub oma antiigist inspireeritud vormikõnega tunded ja afektid üha uuesti tasaseks.

¹⁷ Plinius, Epistlid, V, VI. 45.

¹⁸ Carl Morgenstern kavandas sillale algselt kirjutada “*Otio et Musis sacrum*”, mis oleks olnud enam kooskõlas ajastu vaimu ja tema poolt Dessau aiariigist Wörlitzist kaasa toodud ideedega. Vt. lähemalt: Juhan Maiste, Kadi Polli, Mariann Raisma, Alma Mater Tartuensis. Tartu Ülikool ja tema arhitekt Johann Wilhelm Krause. Tallinn, 2003, lk 231.

¹⁹ Vergilius, Georgica, II raamat.

²⁰ J. S. Ackermann, op. cit. lk. 35.

²¹ Plinius Noorem, Epistlid. IX. XXXVI.

²² Giovanni Villani, Firenze ajalugu (Cronica), 1346.

²³ L. B. Alberti, I libri della famiglia, 1433. – R. Watkins, The family in the Renaissance Florence. Columbia, 1969, lk. 188.

²⁴ A. Palladio, I Quattro Libri dell’Architettura, 1570, II, 12.

²⁵ A. Ballantyne, Architecture, Landscape and Liberty: Richard Payne Knight and the pictureque, Cambridge University Press, 1997, lk. 23.

²⁶ W. Chambers, A Dissertation on Oriental Gardening. 1753. – A. Ashfield, The Sublime: a Reader in British Eighteenth Century Aesthetic Theory. Cambridge University Press, 1996, lk. 268.

Nõidusunest ärkamine

Keskaja jaoks tähendas loodus ootust, paradiisi, mis avanes elus pärast elu. Imetabaseid juhtumusi usuti rohkem kui elu ennast. Päris loodus oli toonasele inimesele hirmuäratav, mille tõestuseks on toonane kunst – Lucas Cranachi, Albrecht Altdorferi, aga ka näiteks Paolo Uccello nookturnilised maastikud. Aristotelesliku filosoofia kauge kajastusena tähendas loodus toonasele intellektuaalile pigem üksikute taimede kogumit, puude lehti, mis on – igaüks ise kuju ja individuaalsusega – Karja kiriku portaalil Saaremaal kui ka panoraami, mis avaneb asjade ja *arte* faktide üldistamise tulemusena. Loodus ei ole antiigi ja selle taassünni vahele jäävatel sajanditel tähenduslikum, kui meile väidavad Albertus Magnuse poolt “Vegetabiliuses” kirja pandud read:

“...murulappide taha on istutatud hulganisti aromaatsed ürte, mis paitavad lõhnameelt; samuti mõned lilled, nagu kannike, kurekell, liilia, roos ja iiris, mis võluvad silma oma mitmekesisusega.”²⁷

Dante Alighieri, käinud läbi Põrgu ja Puhastusmäe üheksa tasandit, jõuab koos oma kaaslasena valitud Vergiliusega Paradiisi väravasse, kus Beatrice, imeilus naine, kellesse renessansigeenius oli armunud üheksa-aastaselt, jalutas imeilusalt rohelisel aasal ja korjas imeilusaid lilleõisi. Roheline värv on värv, mille kunstnikud avastavad koos suure looduse endaga uusaja alguses. Nelikümmend aastat hiljem avanevad Boccaccio ees Fiesole maastikud, nurmed, mille rohelisesse muruvaipa peituvad tuhanded eri värvides lilled, kellel kõigil oma jutud, rõõm, mis tärkab rinnast, hoolimata ähvardavast katkust suletud aedade ja väravate taga. Petrarca oli esimesi moodsa

FOTO: EKA RESTAUREERIMISTEADUSKONNA FOTOKOGU

ajastu inimesi, kes siirdub loodusesse, et nautida üksindust, seejuures mitte nii nagu tsistertslased – vaeva nähes ja metsi põlluks raadates, vaid selleks, et olla aednik, pidada taime- de käitumise kohta päevikut, ronida üles Alpi mägede tippudele üksnes selleks, et nautida vaadet tema ees avanevale sinisele Vahemerele ja Rhône'i jõe all jalge ees, roheliste niitude rüpes.

Loodusest saab kunsti vahenditu osa, selle esteetiline mõõde on osa inimese vaimsest ilmast ja füüsilisest tervisest. Albertit tsiteerides: “Meie meeled rõõmustavad üliväga, nähes maale, mis kujutavad veetlevaid külamaastikke, sadamaid, kalapüüki, jahistseene, ujumist ja lamburite mängu.”²⁸ Kunstist saab maastiku- kujundusele teeviit. Piltlikult öeldes, renessansi ajastu kunstnikud ei avasta, vaid loovad selle imaginaarse tõeluse, mida algul omaenda väikese aia, siis pargi, edasi korraldatud ja

estetiseeritud maastiku näol oleme harjunud pidama silmale omaseks ning meie moraali ja filosoofia üheks alustoeaks. Renessansi ajastu kunstnik mitte ei kopeeri, vaid konstrueerib maastikku. Tema järgi unistavad piltidel nähtu elluäratamisest kõik need, kellel on võimetus tõsta nina oma igapäevategemistest vähegi kõrgemale.

Loodus pakub fantaasiale lähtekohta. Fantaasiakujundites uueks reaalsuseks tõstetud loodus äratav inimese sügavamast unest, pakub inimesele renessansi ajastu kunstiloomingu näol uue väljakutse eluks. Alberti kirjutab: “...palaviku küüsis vaevlejatele pakuvad leevendust maalitud purskkaevude, jõgede ja voolavate ojade vaated, milles võib hõlpsasti veenduda igaüks, kes juhtub unetuna voodis lebama. Piisab sellest, kui endale silme ette manada varem nähtud läbipaistvad vetevood või purskkaevud, miks ka mitte mõni

**Mõdriku mälestus-
samm – viide
monumentide
kultuurile inglise
pargis. 2002.**

²⁷ J. le Goff, *The medieval Imagination*. The University of Chicago Press, 1988, lk. 48.

²⁸ Alberti, *De Re Aedificatoria*, 1485, VII.

kunagi nähtud järv, ning kuivus haihtunud ihust ja magus uni võtab maad.” Maastik on tervise – nii vaimse kui füüsilise heaolu – esteetiliseks võrdkujuks, metafooriks, mida renessansi ajastu kunstnikud kasutavad paralleelselt ja koos kristliku õpetusega. Loodusest on inspireeritud hertsog de Berry “Tundide raamat”, Jan van Eycki “Lambakummardamise” altari “elu purskkaevuga” keskel, sügiselt unistuslik maastik Bernt Notke “Surmatantsu” maalil Niguliste kirikus Tallinnas. Kuldkollaste puude taustal, rohe-rohelisel niidul võib näha nõtkete hirvede mängu, kes,

Alu tudorstiilis mõisahoonel kerkib esile tiigi taustal brittide vaimus maastikust. 1995.

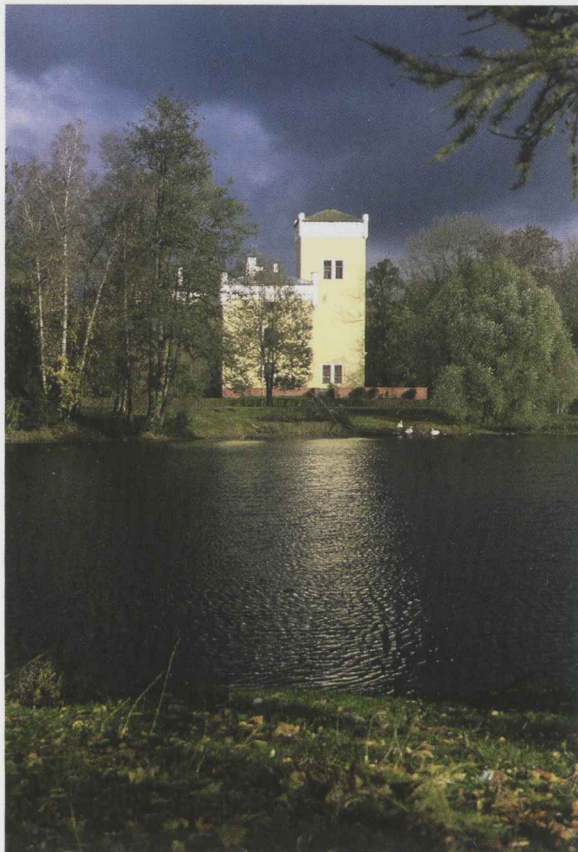

FOTO: JUHAN MAISTE

sarved seljas, kehastavad nii looduse ilu kui valu sellest loobumise pärast. Loodusest on saamas omaette maailmavaade ja religioon.

Eelkõige keskendub looduse teemale kunst põhja pool Alpe, kus maastik ja majad kujundavad mitte ainult tausta, vaid nagu kirjutas Michelangelo: “Nende maalidel, mida nad ise maastikumaaliks kutsuvad, on kujutatud krohvi, telliseid ja mörti, rohtu põldudel, puude varje ning sildu ja jõgesid...”²⁹ Vaimu kõrval lähivaade materiale! Kompositsiooni ja ülevaateteemade asemel lihtne ja alistumatu aines. Kõik see oli klassika koolis käinud itaallasele väljakannatamatult barbaarne. Ja Michelangelo jätkab: “Ja kõik see, mis mõnele vaatajale võib ju isegi tore tunduda, on maalitud vähimagi põhjusega; arvestatud pole ei sümmeetria, proportsiooni ega selektiivse valiku põhimõtteid... Gerard Davidi niidud ja Patiniri panoraamid võiksid sobida noortele naistele, munkadele-nunnadele või teatud aadlikele, kel puudub harmooniatunnetus.” Itaallaste arvates pidi kunst olema ennekoike seotud tõsiasjade ja mitte hinnanguga, seega siis millegi tõsikindlamaga kui atmosfääri ja looduse suhtes kujunevad valgusemängud ja varjud. Itaallased otsisid kunstis matemaatikast ja leidsid selle Alberti ja Brunnelleschi näol tsentraalperspektiivi õpetuses.

Allegooriate ja histsooriate kõrval tõuseb Madalmaade kunstis ja sellest mõjutatuna maastikus esile looduse enda väärtus, omadused, mis avasid vaataja ees lihtsa ja loomuliku maastiku. Kui Alberti oma *Pittura's* peab maastikumaali pärinevaks

kunstiredeli alumistelt pulkadelt, siis 16. sajandil tõuseb maastikumaal juba “absoluutse ja kogu kunstina”³⁰ omaette. Varasem kunstniku ateljees valitsenud tööjaotus: figuuride maalija, tagapõhja maalija ja vaikelude maalija, viib nüüd nende väljakujunemiseni omaette žanritena. Nii ei esine Austria Margareeta kogudes veel kordagi nn. ilma sisuta pilti, s.o. maastikku. Seevastu loendatakse Veneetsias kardinal Grimani kogudes juba 1521. a. *molte tavolette de paesi*.³¹ Maailm on mitmepalgeline ning ühtede ja ainumaste tendentside esiletoomine raske. Gombrichi järgi sündiski maastikumaal pigem Veneetsias kui Antverpenis.³² Itaalia tähtsus Põhja-Euroopa arengule ei piirdu kaugelgtki ainult mõjutustega Memlingi või Düreri loomingule. Madalmaade ja Saksamaa kõrval tuleb silmas pidada Prantsusmaad, kus Leonardo poolt François I teenistuses Loire'i oru losside puhul alustatud arendas edasi Sebastiano Serlio. Siitpeale kõneleme prantsuse eriteest.

Prantsuse eksperiment

Uusaja künnisel teiseneb kunsti-geograafia. Pärast Saja-aastase sõja (1337–1453) lõppu pöörduvad pilgud taas Prantsusmaale. Prantsuse kuningate ja kõrgaristokraatia sära vallutab Euroopa meeled ja keeled; gootika sünni asemel astub hiliskeskaja elegants, Kurtuaasne trubaduuride luule tõstis suhtelise vaikuse aegadel rüütliturniide kõrval esile aegade ilu, mille keskel poeetide loodud värsid olid kutsutud ülistama maist ilu mitte enam Maria taevase roosiaia, vaid õhtust hommikuni väldanud galantsete pidustuste

²⁹ K. Clarke, *Landscape into Art*. London: John Murray. 1976, lk. 50.

³⁰ E. H. Gombrich, *The Renaissance Theory of Art and the Rise of Landscape*. – Norm and Form. Studies in the art of Renaissance. London 1966, lk. 107.

³¹ E. H. Gombrich, op. cit., lk. 108.

³² E. H. Gombrich, op. cit., lk. 109.

(*fêtes galantes*) lõppematus taktis. See oli aeg, kui gallia suurim renessansipoet pühendas oma värsid Itaalia pankurite, kuningate ja printside meeletutes ettevõtmistes toeks olnud Salviati imeilusale tütrele Cassandrale, kui Loire'i oru kallastel 200 kilomeetri pikkuselt ehitati nii vanale seisusele kui uuele, ajaloo areenile tõusvale kodanlusele. Sõnad "residents" ja "õu" omandasid uue luulelise varjundi, *châteaueu* – see kunagine barbaarne rüütllinnus ja mehiste meeste jahikäimise paik kasvas ümber Itaaliast lähtunud impulsside ja kõike omal teel mahendava klassikalise tsivilisatsiooni mõjul. Oldi imagineeritud Viscontide ja Sforzade hiilgusest.

Charles VIII, Louis XII ja François I pidasid edukaid sõdu Itaalias, koju tagasi pöördununa järgnesid neile kunstnikud ja arhitektid. Amboise, Chaumont; Chenonceaux, Azay-le-Rideau, Chambord andsid koha suurejoonelistele lavastustele, mille hulka kuulusid nii bosketid, alasti Veenuse kujud kui püगतud põõsad, labürindid ja daamide heledad hõiked. Lava vallutasid kõikvõimalikud ekstravagantsused, kus armsad leedid, riietatud *à la Escadron Volant* või mitteriietatud nümffidena (nii nagu neid kirjeldab Brantôme), teenisid oma isandaid heledas päikesevalguses ja varjus, dekadentlik naudingukultus tasandas sõjakaid hoiakuid, burgundide veriste vägitegude asemel astus kultiveeritud etikett, rüütliturviste ja pikkade lokkide asemel põetud soengud ja sisemine äratundmisrõõm meelelise elu maitsest keset looduse avarat panoraami, mida siin-seal ääristasid kaljused grotid ja kunstlikud vulkaaninõlvad.

Loodus siluti selle metsikust olekust tasaseks. Nii nagu aiakunsti päris kodus Napolis ja Palermos ääristasid püगतud rohelisi muru-

FOTO: JUHAN MAISTE

väljakuid kuldkollased tsitrusviljad, pidi maapealne elu meenutama taevast korda, klooster väljuma selle enklaavi kitsastest piiridest, pakudes välja mudeli kogu järgnevale arengule. Fra Pacello da Marcogliano soovitatud avarad ja avatud pinnad said uut stiili aiakunsti kohustuslikuks koostisosaks. Prantsuse maitse, mis, tõsi, sündis Itaalia eeskujudel ja mis suures osas selle patroonide poolt sisse osteti, kehtestas end Leonardo ja temale järgnenud loojate eneseleidmistele prantsuspärastes aiamuustrites. Igal paigal oli seejuures lisaks üldisele jutustada omaenda kuulsusrikas lugu.

François I ostis "La Gioconda" 4000 tukati eest. Vanameister seadis end sisse talle kogu rahutu ja otsiva elu viimseks sadamaks ja kompensatsiooniks saanud Clos-Lucés. Blois ja Chambord said uue ilme, nende luksuslik ja ehtprantsuspärane võlu töid ärateenitud tunnustuse nii renessansigeeniusele endale kui tema isandale.

1539. a. imperaatori ja Hispaania kuninga Karl V (Carlos I) külaskäigu ajal oli kogu õukond tagajalgadel. Maailma vägevaimat valitsejat võtsid vastu meistri enda kavandatud *automata*, taevasse tulekettaid pilduv imevärk, mis kinnitas veel kord – tegemist on lõppematu energia ja kokkuarvamata energiaressurssidega. 16. saj. kuulub Prantsusmaal eneseotsingutele ja leidmistele.

Itaalia traditsiooni Pariisi üle toonud Sebastiano Serlio tööd jätkas Philibert de l'Orme, kes peagi, nagu see "heas perekonnas" ikka tavaks, pöördus oma vanemate ja õpetajate vastu. Tema sõltumatus Itaaliast ja isegi antiikkultuurist on asja üks külg; lisaks ründas ta pidevalt neid, kes mainitud mudeleid pimesi järgivad, poetades nagu muuseumis, et "seda tehke langevad nad sageli lõksu, milleks on hea originaali kopeerimine, kasutades seda erinevate dekoratsioonidega või erinevas mõõtkavas, mis annab täiesti naeruväärse lõpptulemuse."³³

Kadrioru loss.
Itaalia stiilis palee prantsuse stiilis pargis. Otsekui oleks päike kukkunud lumme, 2006.

³³ Ph. de l'Orme, Le premier tome de l'architecture. Paris, 1567, VI.

Prantsuse arhitektuurimaitse ühe alusepanija mõte on lihtne: "Kui neli sambaorderit suutsid luua nii kreek-lased ja roomlased, miks ei suuda siis prantslased, samavõrra suur rahvas, luua viiendat, mis vastaks nende võimalustele ja vajadustele?" Nagu mõni põlise puurondi küljes metsas on Ph. de l'Orme'i sammas varustatud nägudega, mida võiks võrrelda kas maharaiutud ja igavikku hääbuva või siis vastupidi – *quasi une petite forest biete* – kevadel taas ellu ärkava loodusega.

"Ei ole kõrgusi, kuhu ma ei võiks tõusta" – kõlas deviis Louis XIV rahandusministri Nicolas Fouquet' uue residentsi Vaux-le-Vicomte'i peaväral. Maailm allub mõistusele, universum on üles ehitatud mõistuse reeglite järgi: "...mis on vajalikud nii oma elu juhtimiseks kui ka tervise säilitamiseks ja kõikide oskuskunside (*artes*) leitamiseks, ning selleks, et see teadmine oleks selline, on vajalik, et ta oleks tuletatud esmastest põhjustest, mille uurimiseks tuleb alustada esmaste printsiipide väljaselgitamist..."³⁴ Prantsuse vaimu iseloomustab usk omaenda mõistuse jõusse, kuninglik üleolekutunne, veendumus, et Päikesekuninga tahtes väljendub Jumala tahe; see, mille loodusele annab teada ei keegi muu kui inimese kõrgem intellekt. Prantsuse 17. saj. arhitektuuri-teooria, François Blondel Vanema, Andre Le Notre'i kompositsioonid, on taandatavad lihtsatele algkujunditele – ringile, ruudule, radiaalselt lõikuvatele teedele pargis. Füüsika oli vajalik selleks, et tõusta püramiidi moodustavate teadmiste ülemise tipu – metafüüsikani. Ei varem ega

hiljem ole mõistuse edev kultus saavutanud Euroopas nii laialdast vaatajaskonda.

Kutsunud noore kuninga auks peetud vastuvõtule 6000 külalist, lõpetas Fouquet elutee Pignero-li vanglas. Louis XIV võttis Vaux' lossist lisaks apelsinipuudele kaasa nii peene arhitektuurimaitse kui ka arhitektid. Ülbuse uueks kodus sai Versaille – väike esiisadelt päritud jahilossike keset Ile de France'i tühermaad ja soid. Algas Euroopa uusaja ühe imelisema arhitektuuri-tee püstitamine. Sadadesse meetritesse ulatuvad galeriid, öösiti ebamugavates tugitoolides vaevlev öukond, labüürindid ja daamide heledad hõiked. Loodus oli talitsetud kingakarpi ja kingadele olid seotud peale sleihvid, mille idamaine luksus võitles daamide pihikupaelte galantselt veetleva kõnega.

Klassikaline teos, mille Racine, Molière ja La Fontaine suutsid esile manada sõna abil, õnnestus Jules Hardouin Mansardil, Charles le Brunil ja Andre Le Notre'il korraldada kivi, krohvi, muruparterite ja miljonites veepritsmetes säravate kaskaadide purskkaevude toel. Neist tähtsaim oli muidugi Le Notre, sündinud Tuileries' aedade ülem-aedniku pojana, 1613. a. ühes majas Tuileries' aias, sai ta oma koolituse aednikuna oma isa ja Henri IV Saint Germain de Laye, Fontainebleau ja Tuileries' aedade peaaedniku Claude Mollet' juures.³⁵ Sellele sugupõlvle oli Loodus toormaterjal, millest arhitekt pidi oma efektid välja meelitama. Ent loodust tuli taltsutada ja suruda raamidesse, mis sobisid inimese vajaduste ja korra tunnetu-

sega, millest ülimalt reglementeeritud ühiskondades sõltus tema kogu eksistents.³⁶ Mõte oli kõikjal sama. Riigi ametlikuks maitseks kuulutatud *bon goût* toetas "riigi kunstimasin", mille doktriine erinevalt hommikumissast ei olnud ka laiskadel ega hereetikutel võimalik vältida.

Prantsuse diktaat valitses ilma. Mis riigi finantsaju nagu hiiglaslikku hea maitse manufaktuuri juhtinud Colbertil jäi puudu oskuste osas, korvasid Jules Hardouin Mansard, Charles LeBrun, sajad pargiarhitektid ja aednikud oma ammendamatu energiaga. Üle kogu Euroopa ehitati sadu ja tuhandeid väikeseid Versaille'sid. Prantsuse gobeläänid kaunistasid Pärsama mõisa Saaremaal. Tartumaal Saare mõisas, Luual, Elistveres ehitati välja mõisasüdamed, kus lillebosketid vaheldusid muruparteritega nagu muster toona Euroopat võlunud pärsia vaipades. 17. saj. pargiarhitektuuril on küljes idamaine võlu, toonased lahendused ei olekski nagu päris ega mõeldudki päris elu elavate inimeste jaoks.

Tagasi loodusesse

1726. a. Inglismaad külastades oli Voltaire hämmastunud sealsete parkide valgustuslikust ilust: "Ei mingit prantsuse pudipadi – kõik puha Loodus."³⁷ Vabast loodusest sai vabaduse sümbol. Valgustusaajastu ideoloogia seisukohalt vastas hierarhiliselt ülesehitatud park seisuslikule ühiskonnakorraldusele, ebaõiglusele, mis oli sajandite vältel toonud Montesquieu sõnul kaasa arvestamise eelarvamuste, aga mitte asjade tegeliku olemusega.³⁸ "Meie aedu ilustavad skulptuurid ja meie

³⁴ R. Descartes, Eessõna Filosoofia Printsiipidele. – Akadeemia 2004, nr. 2 (179), lk. 294.

³⁵ M. Hadfield, A History of British Gardening. From Eden to Utopia. London: John Murray, 1985, lk. 20.

³⁶ A. Blunt, Art and architecture in France 1500–1700, Yale University Press, 1999, lk. 225.

³⁷ M. Batey, The Poet and the Landscape. London: Barn Elms Publishing, 1999, lk. 15.

³⁸ A. Ballantyne, Architecture, Landscape and Liberty: Richard Payne Knight and the Picturesque. Cambridge University Press, 1997, lk. 116.

galeriisid ehivad maalid,”³⁹ kirjutab Rousseau 1750. a. ja jätkab: “Mis te arvate, mida kujutavad need avalikuks imetlemiseks üles riputatud meisterlikud kunstiteosed? Mehi, kes on kaitsnud kodumaad või nendest veelgi suuremaid, kes on rikastanud seda oma geniaalsusega? Vale puha. Need on kujutised südames ja meeltes pesitsevatest kõikmõeldavatest loomuvastastustest, mis on leidlikult antiikmütoloogiast maha joonistatud...”

De Rerum Nature – looduse tegelik olemus on valgustusajastu, aga ka sellega koos arenenud natuurfilosoofia lipukirjaks. Nüüd tehti midagi teatud viisil, kuna see oli “loomulikum”, nüüd öeldi midagi teatud moel, sest see kõlas “loomulikumalt”, midagi toimis talle ainuomase viisil, sest see oli tema “loomuses”⁴⁰. Õige pea ületas inglise looduskeskne aed territooriumilt prantsuse formaalse aia. Et sellele ruumi teha, koristati parkide eest ära terveid külasid. Maastikukujundus tähendas tegelikult seda, et jalutuskägu ajal möödus silme eest üksteisele järgnevate piltide jada.

Pitoreskist sai suurmood, toonastes giidiraamatutes soovitati maastikke koos nende külastamiseks kõige sobivamate aastaaegade äranäitamiseks: “Lehmad on tavaliselt kõige maalilisemad aprillis ja mais, kui neil on karvavahetus.”⁴¹ Bedfordshire’ elanikel soovitati kanda punaseid ürpe ja kõrgeid kübaraid, mis pidid sobima nende hüttide punase värvkatte ja omapäraste uukakendega.”⁴² Vabadus oli illusoorne, see tähendas ennekõike intellektuaalset mängu tunnetega.

Sedamööda, kuidas aed muutus järjest looduslähedasemaks, muutus tegelik maastik järjest kunstlikumaks. “Õigete maitseelistuste demonstreerimist maastikukujunduse küsimustes peeti kauni lauluhäälega samaväärseks sotsiaalseks näitajaks. /.../ Mõtisklev süvenemine maastiku vaatlemisse kujutas endast kindlate reeglitega protseduuri, mis kätkes teie silme ees avaneva maalapi tajumist mitte ainult erinevate objektide, puude, küngaste ja põldudega täidetud alana, vaid kui seoste ja tähenduste kompleksi, lausa kompositsiooni, kus iga objekt omab teiste suhtes spetsiifilist ja analüüsivat suhet.”⁴³

Inglise park ei ole lihtne ilming ega olegi mõeldud lihtsale inimesele. Tema sõnum ei ole vabaduse, võrd-
suse ja vendluse manifest puude ja

põõsaste keeles. Ennekõike on park, mis sündinud Inglismaal nostalgilisel 18. saj., mõeldud intellektuaalidele, kelle haridus ja ka raha võimaldasid süveneda uue ülimalt rafineeritud mängu nüanssidesse. Nagu juba 18. saj. Inglismaal väideti – maaomand oli Looduse märk ja Loodus omakorda maaomandi märk. Inglise pargist kujunes uut tüüpi suhtlemise keskkond, kus nõutav oli *Grande Tour*’ilt kaasa toodud sertifikaat Itaalia, selle maastiku ja ajaloo tundmise kohta. Taas korra avanevad klassika ja selle taassünni väravad. Giorgione “Äike” või Bellini “Püha Franciscus metsikus looduses” on inglise pargi ideele lähemal kui parasvöötme maastikud. Saareriiği parkides on midagi müstilist, midagi, mille muudab tajutavaks sealne ebapüsiv kliima ja valguse kaemuslik sügavus, mis

**Hampton Court.
Kuningapalee
pargis, imeline nagu
Inglismaa. 2006.**

FOTO: JUHAN MAISTE

³⁹ H. Honour, Neo-classicism, Penguin Books, 1977, lk. 44.

⁴⁰ A. Berningham, Landscape and Ideology. The English Rustic Tradition 1740–1860. Thames and Hudson, 1986, lk. 1.

⁴¹ W. Gilpin, Observations ... on Cumberland and Westmoreland, 1786, II, lk. 253.

⁴² D. Watkin, The English Vision. The Picturesque in Architecture, Landscape and Garden Design. London, 1982, lk. 7.

⁴³ J. Barrell, The Idea of Landscape and the Sense of Place. 1730–1840. An Approach to the Poetry of John Clare. Cambridge, 1972, lk. 6.

sunnib suveõhtuti otsekui tarduma, et nautida pehmet kombatavat õhku, kui vormidest näib immitsevat sedasama valgust, mida nad terve päeva endasse on kogunud. See on Claude'i maastik, kus meie silm libiseb üle lillemuru kaugusesse, kus mängib kuldne valgus.

“Nii nagu õhk on kõikjal, olemata seotud mingi kindla paigaga ja päikese valgus voogab üle ilma, muutes kõik maapealse haljendavaks, olemata ise maist päritolu, elab ka Jumal kõiges ja kõik elab Jumalas.”⁴⁴ – see tsitaat Sebastian Franckilt, 16. saj. müstikult, keda 18. saj. tihti-peale tsiteeriti, iseloomustab teemat sügavamalt kui paljud toona niisama populaarsed herbaariumid, uurimiskspeditsioonid, mis töid kaasa sadu ja veel kord sadu uusi dendroloogilisi haruldusi kõigilt avastatud maailma kontinentidelt või unistus kusagil Amazonase džunglite sügavuses asuvast

paradiislikust rahvast ja tsivilisatsiooni poolt rikkumata keskkonnast.

Inglise pargis saavad kokku idee ja empiirika. Nagu tihti-peale on väidetud, on see maastik raamis, mille loomise põhjused ulatuvad tagasi Thomas Moruse (1477–1535) *voorusliku lõbu* kujundi kui utoopiani heast valitsusest ja õiglasest ühiskonnakorrast. Brittide pitoreskne maastik – nii loomulik kui see ka ei näi – on ennekõike meie fantaasia viili. Tegelikuses ei ole sellist loodust, nagu meid selles veenab arhitekti kavandatud subliimne maastik – melanhoolsed puiesteed, lüürilised järvekaldad, serpentiinina lookevad teed, kust avanevad üha uued ja üha kummastavamad vaated sammastele, küpressidele, kogu *skene*'le Itaalia vaimus, mis ehitati üles samade seaduste järgi kui lordid oli selle mällu talletanud *Grande Tour*'i aegu Toscanas, Lazios ja Calabrias.

“Kogu aiandus on tegelikult maastikumaal. Pelk ülesriputatud maastik.” – need Alexander Pope'i hirmkuulsad read annavad võtme Euroopa pargiarhitektuuri ja maastiku mõistmiseks alates 18. saj. Olgu siis tegemist saareriigi loodusega, sir John Vanbrugh'i kavandatud Blenheimiga Oxfordi lähistel Woodstockis või selle koopiaga rohkem kui pool sajandit hiljem – Mõdrikul. Vaatamata kõigile poliitilistele erinevustele, vastukäimistele jne. valitseb nii siin kui seal üks ja seesama klassikalise vormitaju poolt määratud kunstimaits, stiil, kogu filosoofia, mille üheks eredamaks metafooriks on pitoresk maastikukujunduses ja rahutus hinges (seda kõigele näilisele vaatamata!).

Aastatel 1779–1785 pöördus Kieli professor Christian Cay Lorenz Hirschfeld oma viiekõitelises inglise parkkunst tutvustavas teoses⁴⁵ esmakordselt meie oma laiuskraadil laiuvate maastike poole, mida ta esimest korda täie julgusega eksponeerib, unustamata neid siiski täiendada ja parandada itaalia vaimus. Norra mõisa illusoorsetelt arhitektuuri ja looduse maastikelt (1792), mis valmistatud *à la Pompeii*, võisime enne nende hävimist leida kuused, kased ja männid. Paraku siiski mitte lepavõserikke. Unustada reaalsus, tunda end viibivat Elüüsiumi väljadel või miks ka mitte Piibli Pühal Maal, ümberringi hari tud poeedid, eremiidid ja süütud lambakarjad! See oli unistus, mida Põhja-Vahemere intellektuaalid, poeedid, vana ja uus aadel kandis hinges ja mõistuses, mis inspireeris valgustusajastu kultuuri raames võtma ette enneolematuid projekte kogu maa muutmisel Poussini ja Lorraini Rooma maastike sarnaseks

Heimtali jahiloss, enne seda meierei ja veel enne viinavabrik. Ilu ja kasu loovad üheskoos Eesti mõisamaastiku. 1995.

⁴⁴ S. Franck, “Paradoxa”. – K. Clarke, *Landscape into Art*. London: J. Murray, 1976, lk. 48.

⁴⁵ Chr. C. L. Hirschfeld, *Theorie der Gartenkunst*, Frankfurt – Leipzig, 1779–1785.

Arkaadiaks. *Et in Arcadia ego* kõlab kaasa kümnetesse ja sadadesse ulatuvatest mõisaparkidest, metsasügavikke esivanemate haudade ja matusekabeliteni juhatavatelt puisteedelt, varese kraaksumises kõrgetes puulatvades.

“Ilus ja kasulik”

Balti kliimas ja looduses seostub esteetiline pea alati materiaalsega. Esteetika ja otstarve, ilu ja kasu on kaksikõed. Selle Horatiuselt pärineva sõnapaari – *dulce utili* leiame ajastu arhitektuuri ühe olulisema teejuhise-na saksa valgustusajastust. *Von Schönen und Nützlichen* on pealkiri, mida kannab Berliini ehitusakadeemia rajaja David Gilly 1797. a. ilmuma hakanud perioodiline väljaanne.⁴⁶ Kokkuhoiu ja kodukotuse patriarhaalne idee, mis võimendus ajast biedermeierlikus luules ja kunstis sobis hästi Martin Lutherist alguse saanud ja 19. saj. võimendunud pietismi ideedega, andis võimalusi ja inspiratsiooni mõisaparkide kõrval ka esimeste taluaedade kujundamisele 19. saj. keskpaiku.

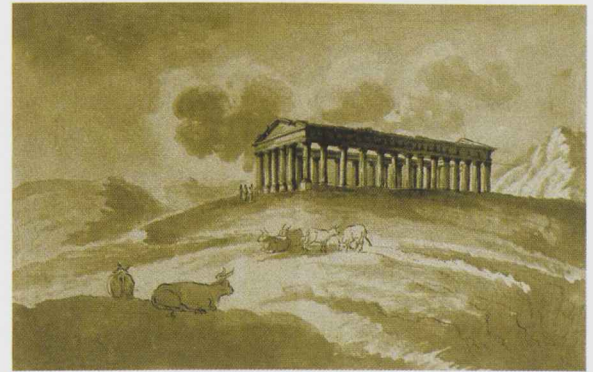
Balti *villa rustica* kannab meieni iidsetest aegadest alguse saanud sõnumit. Inglise stiilis parkide rajamine 18. saj. lõpukümnenditel langes ajaliselt ühte meriinolammaste kasvatamise alguse, karjamaade tarastamise, rohkem kui tuhandele lambale mõeldud lautade ehitamise (Valtu mõis), aga ka kalevimanufaktuuride rajamisega (Udriku mõis). Saareriigis endas, nagu teame, sai pööre avara ja avatud loodusekäsitluse suunas alguse sada kuni sada viiskümmend aastat varem revolüt-

siooniga 1640. aastal, mis erinevalt prantsuse hierarhilisest kultuuri- ja ühiskonnakäsitlusest tõstis suhtumises ümbritsevasse keskkonda esile vaba ja demokraatliku alge.

Inglise pargis väljendub rõõm kätte võidetud paradiisi üle, mida nüüd võib igaüks, kel selleks piisavalt haridust ja vara, oma silmaga kaeda ja otse koduaknast oma käega katsuda. Inglise pitoreski käsitluses ja inglise pargis Balti *ethos*'e sümbolina on palju ühist. Nende mõlema taustaks on muudatused, mis revolutsioonide järgi (mõttele ka 1789. aastale!) toovad ajalooareenile uued võimu- ja vaimusuhted, aga samas ka igasuguste suurte muudatustega paratamatult kaasas käiv hirmutunne, unistuslik soov hoida aega kinni või pöörata ajalooratas koguni tagasi. Vastupidi prantsuse pargile, kus valitses renessanslik rõõm võimaluste üle seda maailma ümber kujundada, on inglise park revolutsioonijärgse ühiskonna pettumuste luule.

Ilu ei ole inglise pargis ainult ilu, selle taustaks ei ole ainult klassikalise kunstikaanoni reeglid, vaid senisest hoopiski laiem ilm, mis parki eksinule avab järjest uusi melanhooleid vaateid – Räpina mõisa pargi tagatipus kerkib valgeseambaline Vesta neitsite tempel, Haimres türgi mošee, Heimtalis eremiidi onn. Balti identiteet on paljude erinevate maailmade kohtumispaigaks. “Värvasse jõudes kõlasid Hiina templikese ärklitoast trompetid, lehvis lipp, pargist kostsid kahuripaigad /.../ peatuti varemete juures, siin olid rüütliisaal, kabel, laudadele maalitud palvetav eremiit /.../ edasi jätkusid

niidud ja aasad, siin-seal hurtsikud, lagunenud tuuleveski. See oli Arkaadia!” kirjutas hilisem Tartu ülikooli arhitekt Johann Wilhelm Krause oma mälestusteraamatus 1792. a. aset leidnud külaskäigust Põhja-Lätimaale jäävasse Salisburgi mõisa.⁴⁷

REPRO

Ei varem ega hiljem ole balti aadel seisnud Euroopale nii lähedal kui aastatel enne ja pärast 1800. Ei üheski provintsis (mõeldud on Vene impeeriumi) ei ole nii palju aiakunstist sisse võetud kui Liivi- ja Eestimaal. Parkide rajamine on haaranud kõiki ja kõikjal, hoolimata seisusest ja varast, nii et isegi kõige armetum kerjus on oma onni juurde rajanud aia, et kasvatada kapsaid, kirjutas Põltsamaa pastor ja üks Eesti esimesi literaate August Wilhelm Hupel 1791. Ja ta jätkab: “Paljudel aadlimõisatel on ette näidata kaunis aed, kus nagu teisteski maades valitses hollandi, prantsuse või siis saksa maitse... Üha enam pöördutakse seejuures aga ka täna valitseva inglise maitse poole.”⁴⁸

Üks eesrindlikumaid oli Hupeli teadete järgi Järvakandi omanik

Johann Wilhelm Krause arhitektuuri- poeesia J. Ph. Hackerti järgi. 19. sajandi algus.

⁴⁶ David Gilly, *Handbuch der Land – Bau – Kunst vorzüglich in Rücksicht auf die Constrction der Wohn- und Wirtschaftsgebäude für angehende Cameral – Baumeister und Oeconomen*, Teil I und II, Berlin, 1797–1798.

⁴⁷ J. W. Krause, *Wilhelms Erinnerungen für seine Gattin, 1815–1827*. Kd. VIII. – J. W. Krause, *Bilder aus Altivland. Aus der Aufzeichnungen eines livländischen Hofmeisters vom Ende des 18. Jahrhunderts*. – *Baltische Monatschrift*, 1901, kd. 52, lk. 95.

⁴⁸ A. W. Hupel, *Ueber die gartenliebhaberung in Lief- und Ehistland, Diplomatische Bemerkungen aus den liefländischen Urkunden. Der nordischen Miscellanen*. Friedrich Hartknoch, 1791, lk. 536 jj.

brigadikindral von Staal, kes oli oma rännakutel Holsteini printside juhina omandanud uue aja kombed. Oma mõisa lasi Staal ehitada kahekorruselise härrastemaja, asutades suurepärase raamatukogu, maaligalerii. Aed ei olnud toona veel päris valmis. Nagu Hupel kirjutas: "Rajati see mõisa lähedale, küllalt suurele maa-alale läbimõõduga umbes 6 versta, kus leidub nii kuiva maad, soostunud paiku kui metsa. Siin kohtab liigilist mitmekesisust ja lõpetatud vorme, mida nõndanime-tatus olema peabki; kõike ükshaaval esile tuua, kas poleks see liiast. Mainin vaid, et sinna on istutatud terve hulk botaaniliselt huvipakuvaid maitse- ja ravimtaimi, osalt kohalikke, osalt võõramaiseid, mis siin võivad kohaneda; nende arv peaks ulatuma viiesajani; iga võõra

Palmse mõis oli Pahlenite põlisvaldus. Unistus ja "hullus" korruga. 2000.

päritoluga taime juures seisab plekk-tahvlake, millele on kirjutatud taime nimi. Inimkätest sündinud mäelt paistavad grotid ning jääkelder. Ja härra von Staali haudki asub seal ühel väikesel templiga kaunistatud kõrgendikul.⁴⁹

Nii nagu mõisate väljaehitamisel, nii oli ka parkide kujundamisel ülesandeks ülistada patrooni. Põltsamaal üritas Vana-Põltsamaa omanik Johann Law oma kälimehest naabrit Jacob Heinrich von Lilienfeldi üllatada vana linnuse juures korraldatud ilutulestikega. Viimane omakorda kujundas Paala jõe terrassidel sulni ja ootusärevalt üksikut rändajat kutsuva ansambli, kus leidis varjulisi radu, pärnade sõõre, haljaid lehtlaid ja läbipaistmatuid tihnikuid. "Kõikjal lõikus läiklevaid ojasid ja tiike sesse maastikku, mis oli tervikuks ühen-

datud kaarsildade abil." Nagu ühest 18. saj. kirjeldusest loeme, "muutus paik õõsiti ööbikute eluasemeks."⁵⁰ Ringkäik Eestimaa toonastes mõisates kujutas võlumuinasjuttu, mis nagu mõni muusikapala oli üles ehitatud kromaatia ja kontrapunkti seaduste järgi. Dirigendina astus selles ülimalt esteetilises teatris üles balti aadel. Anrepite juures Helmes oli üles seatud terve lavastus: mäeharjale jäid ordulinnuse varemed, pargis haarasid pilku kujud ja templikesed, kaunid sillad, purskkaevud, rotund ja Friedrich Schilleri⁵¹ mälestusmärk (püstitatud 1805. a.⁵²) – esimene omataoline Euroopas.

Inglismaaga võrreldes on baltisaksa parkidel mitugi erinevust. Siin ei tähistanud park mitte niivõrd "tagasi loodusesse" kutset kui vaimset ja füüsilist refuugiumi, paradiisi Thora tekstide mõistes kui muinasgermaani *gart'i* – taraga piiratud ala, enklaavi, kuhu võis varjuda nii kurja maailma kui ikka ja alati altkulmu seirava vaenlase eest. Baltisaksa parkidel on oma eripära. Esiteks ei ole nad enamasti rajatud mitte istutamise, vaid pigem mahalõikamise ja väljajuurimise tulemusena. Nagu pool aastatuhat varem tsivilisatsiooni ülekan dmisel mõök, nii oli nüüd sellesama tsivilisatsiooni uueks märgiks saanud inglise parkide rajamisel saag ja kirves. Mõisapargid on nagu terava noaga ümbritsevast loodusest välja lõigatud. Neid ümbritsevad kivi-müürid ja aiad. Mõisaga lõpeb üks ja algab teine ilm, Bresti-nimeline paviljon Palmse Hirveaia tagatipus tähistab viimast piiri negentropia ja entroopia, *otium'i* ja *negotium'i* vahel.

⁴⁹ A. W. Hupel, op. cit, lk. 537.

⁵⁰ W. S. Stavenhagen, Album Baltischen Ansichten. Mitau 1866 – 1867. Schloss Oberpahlen.

⁵¹ W. S. Stavenhagen, op. cit. Helmet

⁵² Livona. Ein historisch – poetisches Taschenbuch für die deutsch – russischen Ostseeprovinzen. Riga und Dorpat, 1812, lk. 79.

Ja siiski on mõisaparkides oma selgelt hoomatav külgetõmbejõud. Kui ehitamine on enamasti meeste-, siis parkide istutamine on naistetöö (Riisipere), kes koos väljaõppinud aednikuga – pärinegu need siis Taanist (Vigala)⁵³, Prantsusmaalt (Saku)⁵⁴ või oma kodust (Luua) siirdusid raadama “ürgmetsi” esteetiliseks “oaasiks”. Inglise park Eestis on hingetõmbekoht, selle *genius loci* jutustab meile ühelt poolt kaugetest ja seetõttu alati pisut eksootiliseks jäävatest elamüestest, teiselt poolt aga meie oma kodumaast, selle allikatest, järvesilmadest, jõgede orgudest ja voorepealsetest. Nagu kunagi kirjutas Baltimaadel sündinud ja kasvanud ning siit edasi suurde ilma siirdunud pargiarhitekt Walter von Engelhardt: “...ei ole siinsed pargid mitte nii ülehoolitsetud kui mõisapargid Saksamaal. Suurem õigus on jäetud loodusele...”⁵⁵

1842. a. kirjutas Keila-Joa mõisa küllastanud Elisabeth Rigby: “Iial varem pole vaene surelik olnud nõnda koormatud säärases kontsentratsioonis maalilisusega kui siin... Üks mis kindel – see ei ole Eesti, ammugi mitte Venemaa – siin puudub korralagedus, ega Prantsusmaa – kuigi kaja vastab sulle prantsuse keeles; samuti pole tegu Inglismaaga – olgugi et meenutab seda igal sammul. Mis maa see siis on? Kuhu ma olen sattunud? See on ilus, hõrk ja kordumatu looduse aed – kõikide rahvuste segu, kõikide maitsete kvintessents; õukondlane, filosoof, loodusearmastaja, moenarr, luuletaja, kunstnik, tundeinimene – kõik võivad siin olla õnnelikud just neile omasel viisil.”⁵⁶

Mis on ülim elus?

“Mis on ülim elus? Vaikselt istuda ja mõtelda ilusatele asjadele,” nii küsis ja ka vastas küsimusele filosoof ja teadlane, balti põlisaadli hulka kuuluv ja uue ajastu inimene Alexander von Keyserling, istudes oma maja aiaterassil. Keyserlingi tütre mälestuste raamatust loeme: “Kahel pool maja kasvasid sirelipõõsad, mille violetne õitepuna kevaditi hoonet õige kaunilt raamis. Saalist viis tookord valgete leedripõõsaste vahel laskuv puutrepp metsistunud aeda, mida ümberringi palistas lai kaseallee ... see oli kaunis paik oma *Spirea*’de (enelate – toim.) ja jasmiinpõõsastega, mille vahelt piilus siinseal tuliliiliaid, oma metsistunud roosidega ja sinistest meelespealilledest ümbritsetud tiigiga. Ühes aianurgas kasvas heinte sees purpurne tulp, aia ainus.”⁵⁷

Park on sõnum, kutse, mille Jumal esitab Loodusele ja inimene kunstile, midagi, mis liidab kokku looduse stiihilise jõu ja inimese tahte. Park on olemas meist väljaspool. Samas on park meie endi mõistuse kujund, midagi, mille tähendus avaneb üksnes meile endile, tema võrdkujus on tunded ja serpentiinina peas keerlevad mõtted; otsekuu põlised teed kusagil Segestas, Selinuntes, Sitsiilias – meist kaugel ja lähedal, ringist väljas ja selle sees.

Parki tahame alati tagasi. Ilma looduseta ei pääse keegi, isegi mitte need meie hulgast, kelle tänane meelega keeletaju piirdub linna suletud väravate ja müüride, virtuaalse vangla ja oopiumi sinise suitsuga. Kui mitte mujal, siis kummitab park

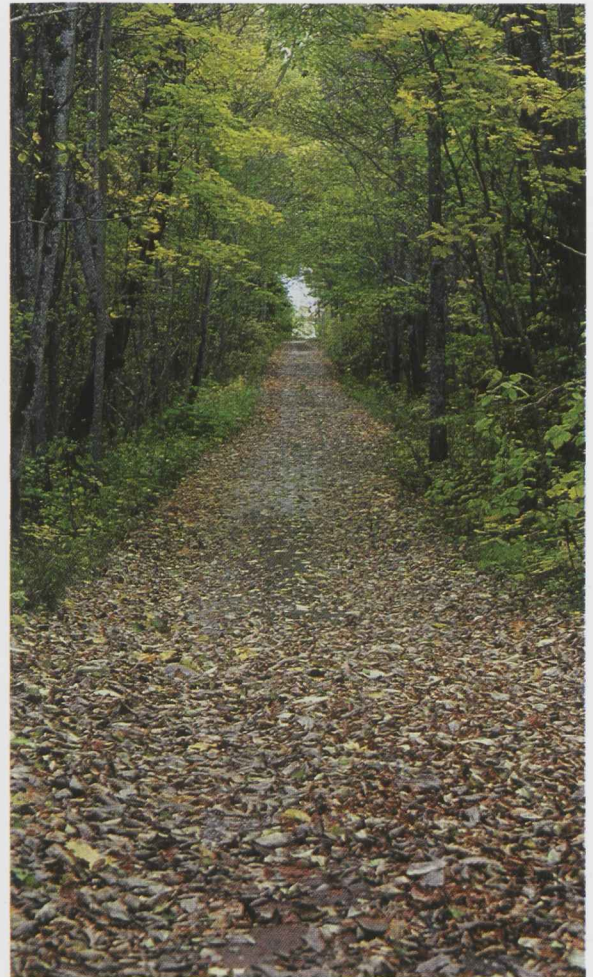

FOTO: JUHAN MAISTE

meid alateadvuse kõige sügavamates kihistuses, ilmub unenägudes otsekuu elu ja selle jätkuvuse igavesed sümbolid. Otsekuu meie inimloomuse sisemine kutse – sündida ja sünnitada ikka ja jälle uuesti. Kuulake parki kevadel, kuulake kuidas koore all tärkab elu, kuidas lehed puhkevad pungadest, kuidas pardiparv laskub tiigiveele, kuidas suudlusehetk tuules kinnistub meelde.

Tee Puhtus. “Teadvusliku olendi jaoks seisneb eksisteerimine muutumises, muutumine küpsenemises ja küpsenemiseenda lõputus loomises.” (Henri Bergson), 2003.

⁵³ Berend Freiherr von Uexküll, *Erinnerungen an Schloss Fickel und die Nachkriegszeit in Berlin und München. – Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten.* Hrsg. von Henning von Wistinghausen, 1993, lk. 145 jj.

⁵⁴ J. Maiste, *Eestimaa mõisad*, Tallinn, 1996, lk. 242.

⁵⁵ W. von Engelhardt, *Kultur und Natur in in der Gartenkunst*. Leipzig, 1910.

⁵⁶ E. Rigby, *Letters from the Shores of the Baltic*. Vol. 2. London, 1842, lk. 144.

⁵⁷ H. von Taube, *Graf Alexander von Keyserling*. Kd. I, Berlin, 1902.

Anhalt-Dessau vürstiriik – ideaalne kultuuripark

TIINA TAMMET, pargiajaloolane

Anhalt-Dessau väike vürstiriik sai 18. – 19. sajandivahetuse Euroopas nii pargiarhitektuuri kui riigikorralduse ideeliseks ja teostatud eeskujuks.

Valgustusajastu kunsti ja arhitektuuri, luulet ning muusikat ei oskagi ette kujutada ilma sealsamas kõrval seisva maastikukunstita. See oli otsekui lavakujundus, mille taustal elu ja tegevus toimus ja millele andsid tooni klassitsistlik arhitektuur, klassikaline humanism, pastoraalid, maastikumaal, antiikmütoloogia ning Hiina mõjutused.

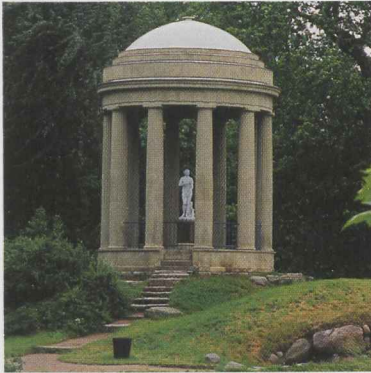
Inglismaalt 18. saj. esimesel kolmandikul alguse saanud maastikupark vallutas sajandi lõpus ning veel 19. saj. alguspoolelgi jõuliselt Euroopa mandriosa. Prantsusmaa, Preisi- ja Saksimaa, Madalmaade ülikuresidentsid said kauni maastikulise ümbruse, mis aja kuldes muutus järjest teatraalsemaks, mahutades monumente, kunstvaremeid, hiina paviljone ning antiiktemplite koopiaid.

Praeguse Saksamaa idaosas asunud Anhalt-Dessau vürstiriigi valgustatud valitseja Franz von Anhalt-Dessau (1740–1817) pööras tähelepanu kogu oma haldusala kujundamisele. 1958. aastal täisealiseks saanuna sai ta valitsemisõiguse, kuid juba aasta varem oli ta kuulutanud oma riigi sõjaliselt sõltumatuks. Pärast 1763/64. aastal toimunud Inglismaa-reisi alustas ta ses piirkonnas koos majanduslike ümberkorralduste ja reformidega ka ühe Mandri-Euroopa esimese inglise stiilis pargi rajamist Wörlitzisse. Pargile liideti ümberkaudseid maastikke ja teisi parke ning sellega pälvis vürstiriik nime Dessau-Wörlitzi aiariik. Üle 50-aastase perioodi jooksul teenis vürst Franz 150 km² suurune aiariik nii muusasid kui ka maiseid eesmärke – siin arendati muu hulgas põllumajandust ja metsandust, tegeldi pomoloogia ning loomakasvatusega. Pargis asus ka tähelepanuväärne rikkaliku arhitek-

tuuri- ja aianduslase kirjandusega raamatukogu.

Aiariiki kuuluvad Wörlitzi, Luisiumi ja Georgiumi mõisa eluhooned on kavandanud vürsti kauaaegne sõber ja innustaja, arhitekt Wilhelm von Erdmannsdorff, kes jätkas inglise neopalladionistlikku liini ja algatas Saksamaal klassitsistliku stiili. Inglismaa oli aiariigi eeskujuks nii pargistiili, arhitektuuri kui liberaalsema ühiskonnakorraga.

Inglise stiilis park vastandus regulaarpargi geomeetrilisele sümmeetriale, esindades valgustusajastu ideaale ja demokraatlikku kodaniku-vabadust. Ühelt poolt toimus prantsuse filosoofi J. J. Rousseau romantiline ihalus tagasi puhta algupära, looduse ja kultuurijuurte juurde, teisalt mõjutasid vaadet maastikule klassitsistliku arhitektuuri võidukäik ning tahe eksponeerida järjest populaarsema reisimise ning maadeavastusega kaasatoodud vaimuvara ja maiseid kogusid. Teiste kultuuride

FOTOD: TIINA TAMMET

viljad integreeriti justkui kogu maailma üheks koondada tahtvasse parki nii sissetoodud puuliikide kui eksootiliste paviljonide ning neis väljapandud kollektsioonide kaudu. Näidisriik oli kui ususalivuse, hariduse ja harituse edendamise valgustuslik keskus.

Tegelikult oli aga inglise pargi vabadus ja looduslähedus niisama näilised nagu vabaduse mõistegi. Kogu pargi kauni maastiku organiseerisid väga täpselt läbiplaneeritud avatud pargiaasad ja tumedad puudesalud, mida lõikasid ühest peatuspunktist teise ulatuvad vaatesihid. Iga sild, paviljon, urn või grott oli selles muinasjutupargis kindla eesmärgi ning jutustusega pidepunkt. Wörlitzis on selliseid hoonete, templite, sildade ja monumentide vahelisi silmasihte üle kolmesaja.

Muinsuskaitse all olev kultuuripark on osa UNESCO Kesk-Elbe–Steckby–Lödderitzer Forsti biosfäärikaitsealast.

Pargirajamine oli kunst, mida ülistati maalikunstis ja luules, mille mitmekihiline sisu oli loetav võrdväärselt romaanidega. Valitses Goethe ajastu, kes, muide, ka ise süvenes Weimaris maastikukultuuri. Saksamaal oli see inglise mõjutustega maastikuparkide rajamise kõrgaeg. Ja ega see jätnud puudutamata Eestitki. Tolle aja aiakultuuri vahetust ilmestavad Carl Morgens-

terni Wörlitzist kaasa toodud ideed ja 1809. a. Heimtali mõisa jõudnud Goethe enda kingitud ebajasmiiinipõõsas, mida veel ligi sajand hardu-

sega imetlemas käidi. Kui Edward von Sievers 1922. a. perekonnaga Saksamaale lahkus, võeti “Goethebaum” kaasa.¹

Veenuse tempel
Wörlitzi pargis
(1794, arh.
Erdmannsdorff).

Wörlitzi avatud
vaatesihte lõikavad
ja vääristavad eri
vormi ja meeleoluga
sillad.

¹ O. v. Petersen, Goethe und der baltische Osten. Reval, 1930, lk. 20–21.

Subliimne ja pitoreskne Wörlitzi park

KADI KARRO, maastikuarhitekt

Wörlitzi park on esimesi suuremaid maastikuaedu Saksamaal, kus subliimne leidis väljenduse kõige puhtamal kujul.

Subliimse mõiste tuli aiakunsti ajalukku Edmund Burke kirjatööde kaudu.¹ 18. saj. arutleti palju subliimse ehk üleva mõiste üle; erinevalt ilust, mis pretendeeris absoluutsusele, oli subliimne subjektiivse kvaliteediga. Kui "ilusat" mõisteti selge täiusliku vormina, kus üksikud elemendid on kokku sulanud ühiseks harmooniliseks tervikuks ("Kujutlege end mugavas kaarikus sõitmas üle lainja sileda murupinna, väikeste tõusude ja langustega – see peaks teile andma ettekujutuse ilusast"²), siis "subliimne" oli kõik suurejooneline, võimas, kõrge, salapärane, kõik, mis tekitab inimeses üllatust, austust ja hirmu (nt. püramiidid, antiiktempli sambad, gooti katedraalid, kesk-aegsed varemed, murdunud haugasammajad jm.) Seda suunda üritati järgida ka Wörlitzis.³

18. saj. edenedes said pastoraalsed maastikuaiad kõikjal Euroopas harituse ja hea maitse kehastuseks. Mõõdukas palladionismi grandioossus, klassikalise ornamendi õilistatud moraalne toon, tõeliste ja kunstlike varemete lummus, allegoorilise heroismi teema-

lised jalutuskäigud – just neid "uue Rooma" sümbolistlike tähendusi investeerisid inglise aristokraadid oma maamõisatesse. Tavalisi farmimaastikke täiustati monumentidega, mis ergutasid tundeid, tõstsid huvi ja stimuleerisid emotsioone. Inglise park, *garden of sensibility*, kutsus

Valgustusajastu maastikupark ühendas nii hooldatud põllumaa kui kujundatud puistu.

¹ E. B. Rodgers, *Landscape Design: A Cultural and Architectural History*, 2001.

² E. Burke, *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*, 1757.

³ *Weltbild Wörlitz: Entwurf einer Kulturlandschaft*, 1996. (Toim. F.-A. Bechtoldt, T. Weiss.)

FOTOD: TIINA TAMMET

melanhoolsetele jalutuskäikudele varjuliste puuvõrade all avastama üksildasi välusid, lehestikust esile kerkivaid kauneid skulptuure, üksikut sammast või urni, millel oli oma sentimentaalne väärtus. See ei olnud enam põhjuse ülemvõim looduse üle, vaid looduse ülistamine nii suure metafoorina kui ka kõigi kunstide altarina. Valgustusajastu esteetikat väljendas maastikuga manipuleerimine aistingute ja kujutluste stimuleerimiseks; valgustusideede juurtest ja minevikust kerkis pinnale varemete ning kujundlike fragmentide eklektiline levik – ajaloolise ajastu embleemid seati allegoorilistesse narratiividesse.

Kõik Saksamaa 18. saj. lõpu aiad olid läbi põimitud kirjanduslikkusest. Kirjanduslikud allusioonid stimuleerisid

kujude, mälestuskivide, urnide jm. abil igati vaatajate kujutlusvõimet. Sellest aegade sentimentaalsest koketeriist loodusega vabaneti alles sajandivahetusel, mil puud, niidud ja vesi said peaaegu ainukesteks kujunduselementideks.

Wörlitz kui valgustusajastu peegeldus

Ka vürst Franz'i tegevus toimus saksa valgustusajastu mõju all. Tema reformiprogramm puudutas kõiki eluvaldkondi alates haridusest ja majandusest kuni suure aiariigi laiendamiseni piki Elbe jõge. Vürst unistas oma Arkaadiast ja valgustatud mõistusest, looduse ühtsuse rõhutamisest kultuuri kaudu, harmooniast kõiges ja kõigis. Ning kõike, millest ta unistas, püüdis

ta ka ellu viia. Vürsti tegutsemise tulemusena sai Wörlitzist suur rahvaaias mudelpiirkond. Igas planeerimisfaasis tulid kasutusele uued printsiibid vastavalt sellele, mida vürst vahepeal jälle uut näinud oli. Ja iga kord pidid aednikud, arhitektid ja põllumehed oma tööd ümber korraldama – vastavalt ideede täienemisele. Pargirajatis kasvas järk-järgult ning aednikud sättisid väljamõeldud aiaruumi, vaatetelgede ja meeleolupiltide programme vastavalt vürsti soovile ümber.

Wörlitzi aiad muutusid vähehaaval maailma, eelkõige Inglismaal levinud ideede peeglik. Nii Wörlitzi loss kui aed on loodud kahe inspiratsiooniallika järgi: esimene neist oli antiigi visioon ja teine looduse (taas)avastamine Rousseau järgi: "Tagasi loodusesse!"⁴

Pantheon Wörlitzi pargis kannab ukse kohal kirja "Looduse- ja kunstisõpradele" (1794, arh. Erdmannsdorff).

⁴ Weltbild Wörlitz: Entwurf einer Kulturlandschaft, 1996.

Wörlitzi maastikupargile on väga iseloomulik, et ka selle majanduspoolt kasutati väga aktiivselt. Wörlitz on omapärane kunstiderikas ansambel, kuhu kuuluvad põllumajanduse näidismajapidamised, karjamaade, puuviljaistanduste ja jõeniitude kõlvikud, maalilised saared veekogude keskel, mida ühendasid kõiksugustes stiilinäidetes sillad; sinna kuulusid üllatavad vaatesihid, reisimällestused *à la* Hadrianuse villa koos järele tehtud klassikaliste templete, mälestuskivide, amfiteatri ja väikese muuseumiga, kus on eksponeeritud kõigist maailmakultuuridest.

Metsastamiseks toodi Ameerikast Inglismaa kaudu sisse uusi leht- ja okaspuid. Suuremad teed ääristati inglise eeskujul järgi paplite ja viljapuudega – sellega kaitsiti põlde ning samal ajal ilmestati maastikupilti. Kogu Anhalt-Dessau vürstiriigi sai valgustatud valitsusreformi ja kõikehaarava loodustunnetuse musternäidis.

Inglise maastikuaiaga tuli kaasa ka tüüpiline inglise elustiil, mida väljendab *my home is my castle* – ette-

kujutus Arkaadiast ning liberaalsest ühiskonnateooriast.

Wörlitzi pargi arhitektoonika

Park, nagu maastikupargile kohane, on rajatud sellest aeglaselt läbijalutamiseks. Vürst Franz'i idee oli, et kõik puud, põõsad, kaljud ja vesi, skulptuurid ja arhitektuurilised konstruktsioonid sümboliseerigu emotsioone ja väärtusi, mida inimintellekt ja -hing on võimeline kogema. Elementid ei ole sinna asetatud huupi, vaid on vastavuses vaadetelgedega, kõigil neil on oma funktsioon.

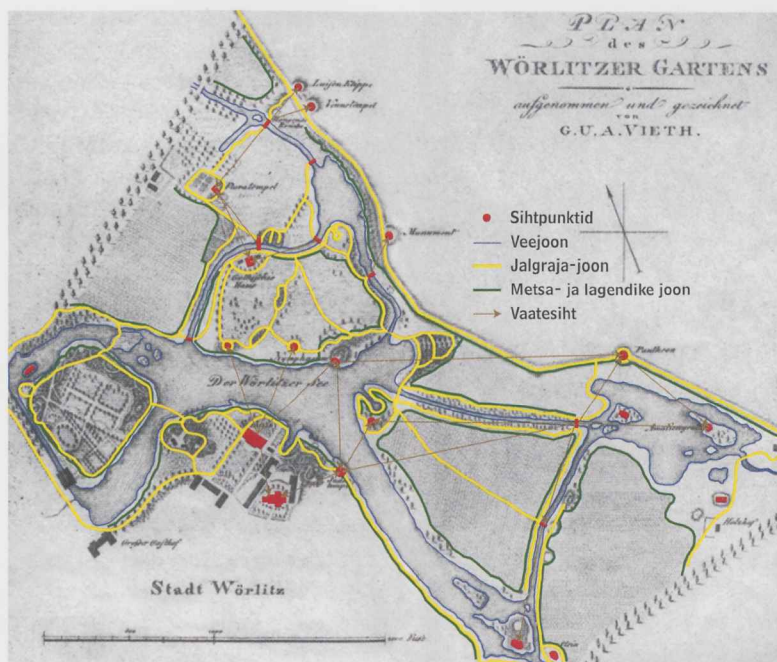
Wörlitzi parki saab vaadelda nagu maastikupiltide seeriat, iga pilti ilmestab konkreetne rajatis. Järv kui domineeriv pargielement on kõige keskel, selle ebaregulaarne kaldajoon ei luba haarata järve dimensiooni ühe pilguga. Nii kujundati iga saar, mis järve keskele tekitati, omaette individuaalseks maastikupildiks. Saarte peal asus üks-kaks ehitist või muud vormi, mis olid lisanditeks neis piltides. Samuti annab metsatukkade lainetav serv aimu uutest metsalagendikest puudegruppide taga.

Lihtsustatuna võib Wörlitzi plaani visandada kolme joone abil, millest vormuvad ebaregulaarsed ja enam-vähem kontsentrilised ringid (vt. skeemi): sinine joon tähistab veeserva, kollane jalgrada ning roheline metsa ja lagendike serva. Kõigi nende joonte arhitektuuriline tähendus on väga erinev. Metsa ning lagendike serva tähistava joone sisu on kolmemõõtmeline, see rõhutab maastikuruumi seina ja põrandat. Järve joon on plastilise iseloomuga, samas on selle efekt väga tugev, sest vesi ise on väga tugev element – nii oma horisontaalse laiuvuse kui ka vee väga ainelise olemuse tõttu. Jalgraja-joonel iseenesest mingit efekti ei ole; see on pigem kogemuste joon, praktiline vahend sellesse Arkaadiasse pääsemiseks. Jalgraja-joone kaudu seotakse kogemus ajaga – seda tähistavad erinevad maastikuvaated, mis avanevad üksteise järel mööda jalgrada jalutajale.

Rõhutada tuleb, et ükski neist kolmest joonest ei korda vaatesihtide sirgeid jooni. Plaanilt vaadelduna ei ole näha ühtegi konkreetset vaatesihtide märkivat joont. Kuid inglise pargi reeglistikku tundes on neid jooni võimalik ise plaanile konstrueerida (skeemil pruuniga), need kombineeruvad erinevate rajatistega kõigis suundades ümber järve. See-ega, lisaks kontsentrilistele joontele tuleks skeemile lisada ka rida sihtkohti märkivaid punkte (skeemil punasega), millest enamik asub jalgrada märkiva joone läheduses. Need punktid on erinevad: Wörlitzi on 30 erinevat objekti ümber järve ning oluline on, et ükski neist ei domineeri teiste üle ei dimensioonidelt ega tähtsusest.

Nõnda analüüsitud ilmneb Wörlitzi park väga konkreetse arhitektuurilise kompositsioonina. Selliseid nn. Elüüsiumi väljade metafoorilisi programme, kus aia küllastajale soovitakse anda kogemus kõige patrioo-

Wörlitzi pargi arhitektuuriline kompositsioon avatud-suletud alade, vaatesihtide ja osavalt paigutatud teeradadega.

JOONIS: KADI KARRO

tilisematest mõtetest, oli toonasele Inglismaale – Wörlitzi loojate suurele eeskujule – rajatud mitmeid. Jalgteed ümber järve sümboliseerib kulgemist ümber imaginaarse Elüüsiumi. Süsteem on hoolikalt läbi mõeldud ning põhjendatud. Kõik ehitised – grotid, templid, sillad, varemed – ilmuvad nähtavale eri aegadel. Reeglina on nende järjestikusel ilmnmisel oma kindel tähendus, jalutajale jutustatakse nende abil ajalugu ning kirjanduslikke ja hariduslikke-valgustuslikke lugusid. Üks eesmärke on ka tekitada soov aina edasi jalutada. Samas on neist punktidest avanevad vaated kauneimad võimalikest – pitoreskse pildi vaatlemine kui tegevus on sama tähtis kui jalutamine.

Saarekesi ja klassikalisi elemente kopeerivaid väikeobjekte on pargis palju. Lossist loodes asuva saareaia ühe saare keskel on labürint büstidega, sinna pääseb keerulist rada mööda, mis vahetevahel läheb lausa maa alla. Aia ühest küljest avaneb vaade suurele järvele, milles on näha kaks saart, üks neist on kopeeritud Rousseau saarelt Ermenonville'is ning kannab samuti Rousseau nime. Teises küljes paikneb Gooti majakesega aed – see vaade on üks silmapaistvamaid lossist. Gooti majale on loodud kaks fassaadi: ühes küljes itaaliapärase, teises inglispärase. Oli ju Wörlitzi vaimsus pärit klassikalise Roomast, materiaalne ja väline külg aga eelkõige Inglismaalt, mida Gooti majakesega ka väljendatakse.

Subliimsuse ideed andsid edasi veel varemetestseenid, nt. varemetes sild. Rohked sillad Wörlitzi on ehitatud parimatesse vaatekohtadesse, neilt avaneb alati uus pilt, mille keskmeks on mõni hoone. Grandioossuse mulje pidi looma Luisa kalju järve idaosas, mis tõuseb maa alt üles nagu julgelt visandatud kaljulabürint,

järve sile pind võimendab seda pilti veelgi.

Mida suuremaks läheb pargiosade mastaap, seda suuremaks läheb ka sealne mitmekesisus, ilmuvad suuremad parginiidud ja viljapõllud ja park läheb järk-järgult üle põllumajandusmaaks. Vürst Franz püüdis inimese, looduse ja maastiku vahel valitseva harmoonilise suhte poole. Kõik avenüüd, pargiosad, skulptuurid, sillad jm. on nii loomulikult sellesse ümbruskonda asetatud nõnda, et kogu maastik omandab peaaegu piiramatud dimensioonid. Suur maastikupark Wörlitzi pakub oma koostisosadega eelkõige pinda erinevateks meeleoludeks, kus inimene saaks teadlikuks oma sisemaailmast ja tunnetest. Seda

Suur maastikupark Wörlitzi pakub oma koostisosadega eelkõige pinda erinevateks meeleoludeks, kus inimene saaks teadlikuks oma sisemaailmast ja tunnetest.

on maininud ka Goethe oma teoses “Hingesugulus”.⁵ Ajastu veidrale vaimule avaldab omamoodi austust tuld sülgav mägi ehk Vulkan. Väljast paistab see ebatavaliselt küpsetusahju moodi, sees asub Öö tempel valgustusefektidega, mis on tehtud värvilise klaasi abil. “Kaljust” suruti välja “tuld” ja “suutsu”. Tänapäeval ei pidavat see ettenähtud õudustekitavat efekti saavutama isegi laste juures. Tolle aja inimestele pakkus selliste mänguasjadega mängimine ilmselt aga suurt lõbu, sest see oli kõige populaarsem koht kogu aias. See teadmine ei tohiks aga rikkuda terviklikku kujutist Mandri-Euroopa esimesest maastikuaiast, vastupidi, see kuulus lahutamatuult maastiku-

pargi ideestikku ja tundemaailma.

Kui vürst Franz 1769. a. oma esimese tütre parki mattis, asetas ta parki silmatorkavale kohale mälestuseks kuldse urni. Selle mälestuse sümbolina rajas ta urni juurest lehvikjalt laiali hargnema kaks vaatesiht: juudi sünagoogi poole ja Wörlitzi kiriku poole; need kaks vaadet erinevate religioonide poole, mis siit avanesid, sümboliseerisid vürsti sallivust ja soovi üksmeele saavutamiseks. Kolmas siht, mis siit avaneb, on hoiatusaltar – meeldetuletuseks, et loodust ja kultuuri tuleb austusega kohelda – selle sihi lõpus on skulptuur “Karbiotsija”, mis on allegooriaks jumalaotsingutest looduses. Ühest vaatepunktist avaneb seega kolm religioonide allegooriat.

Suur maastikupark Wörlitzi pakub oma koostisosadega eelkõige pinda erinevateks meeleoludeks, kus inimene saab teadlikuks oma sisemaailmast ja tunnetest.

Wörlitzi pargi restaureerijatel on õnnestunud üsna hästi taasluua Arkaadia oma *Gartenreich*'is, mis seisab justkui paigal oma ajatus unenäos, ulatub samas aga kaugele avaruste taha, mida silm ei haara. Wörlitzi pargil on oma kindel identiteet, mis ei sõltugi niivõrd neist arvukatest assotsiatsioonide pooltest rikastest templitest ja sildadest, pigem mõjuvad stabiilsuse tekitajana ning järjepidevuse edasikandjana kohaliku keskkonna rahu, maastik ja kultuur.

⁵ Den Freunden der Natur und Kunst. Das Gartenreich des Fürsten Franz von Anhalt-Dessau im Zeitalter der Aufklärung. Verlag Gerd Hatje, 1997.

Aedadest parkideni

Ülevaade Tallinna aiakunsti ajaloost

TIINA TALLINN, Tallinna linnaaednik

Andmed Tallinna parkide ajaloo kohta on jälgitavad alates keskajast. Esimesi märkmeid avalike aedade kohta on leitud aastatest 1346–1561.

Ühena vähestest keskajast säilinud botaanikaalastest materjalidest Euroopas on 13. sajandi algusest säilinud käsikiri *Herbarius-Codex* Tallinna Linnaarhiivis, mille kohta on baltisakslane Fr. Koehler välja andnud trükise “Eestimaa kloostrilektuur. Ülevaade vaimsest elust Eestimaal keskajal”. Kesk-aegse käsikirja päritolu pole täpselt teada, kuid Koehleri arvates on see pärit ühest Eestimaa pinnal asunud tsistertslaste kloostrist – Padise mungakloostrist või nunnakloostrist Revalis. Keskajal olid just nemad need, kes kultiveerisid põllundust ja aiandust. Koehler nimetab neid “usinategs põllumeesteks ja aednikeks”.¹ Üldse on keskaja Euroopast teada vaid neli haljastusalast käsikirja. Need on:

- Püha Hildegardi (Hildegard von Bingen 1098–1179) käsikiri, mis on ära toodud Strassbourgis 1533. a. trükitud raamatus *Physica*;
- Walfried Strabo (surn. 849. a.) teos *Hortulus*;
- Albertus Magnuse (u. 1200–1280) taimemaailma käsitlev teos *De Vegetabilis*, milles leidub ka teoreetiline aiakirjeldus;²
- Revali *Herbarius-Codex*. Seetõttu on viimase tähtsus meie jaoks eriti suur. Oma olemuselt on *Herbarius-Codex* meditsiinilis-botaaniline kirjutis. “Me leiame sellele Revali linnast dokumentaalse tõestuse, kus aastal 1267 on nunnakloostri juba puuviljaaed, samas kui dominiiklaste kloostril valdustena veel ainult “rohumaid ja aasasid” nimetatakse. Juba 13. saj. on Saksamaalt sisse toodud sadu uusi taimi, rohtusid ja puid, mis on uute kultuurtaimedena kloostriaedades levinud. /.../ Jutlustajavendade mungaklooster Vene tänaval on

oma aiaga samuti panuse andnud, kuigi 13. saj. veel nunnaklooster neist ees oli. Sellele viitab nimelt kloostril 110-leheküljeline *Compendium medicum*, raamat ravimitest aastast 1431. Kindlasti on paljud ravimid ajal, mil Revalis esimene linnaapteek avati, valminud mõlema kloostril aedades kasvanud ravimtaimedest,” kirjutab 1900. a. E. Amelung oma kirjatükis “*Herbarius-Codex* Revali linnaarhiivist ja pilk Eestimaa kloostriaedadele keskajal”³. Võimalik, et sellest, mida neis kasvatati, annab teada Euroopa vanimas ja tänini toimivas apteegis – Tallinna Raeapteegis – praegugi müügil oleva klareti retsept.

Üldiselt koosnes keskajal suur kloostriaed kolmest osast: ravimtaimede ehk ürdiaiest, puudega köögiviljaaiest (ld. *viridarium*) ja rohtiaiest, lisaks veel lilleaasast. Need kolm esimest olid alati üksteisest selgelt eraldatud, kuid ometi moodustasid visuaalselt ühtse tervikliku miljöö.

¹ E. Viirik, Ülevaade Tallinna puieestikest. Tartu, 1932.

² A. Sinisalo, Aiakunst läbi aegade I Tallinn: Ehitame, 1999.

³ E. Amelung, Der Herbarius-Codex des Revaler Stadt-Archivs und ein Blick auf die ehstländischen Klostergärten im Mittelalter. Beiträge, 1900.

Peale teadaoleva kahe kloostriaia oli 13. saj. alguses Tallinnas juba ka kolm avalikku aeda. Maa kalliduse tõttu asusid need avalikud aiad väljaspool linnamüüri. Revali Roosiaed (sks. k. *der revalsche Rosengarten*) paiknes Suure Rannavärava ees linnast tulles paremat kätt, teisel pool teed oli aga Papagoiaed (sks. k. *Papagoiengarten*). Suurest Kloostriväravast paremat kätt jäi *Püchsen-schützengarten* (alamsks. k.). Viimase kohta puuduvad meil täpsemad andmed, kuid Roosia- ja Papagoiaeda kirjeldab üsna täpselt Balthasar Russow. Neist esimest kirjeldab ta oma kroonikas mitmes kohas ja seejuures on tähelepanuväärne, et ta ise on Roosiaeda ka oma silmaga näinud.

Roosiaia kohta kirjutab Russow: "... see on aed, mille kaubahärrad jõukatel aegadel mullaga kõrgeks kuhjasid ja sinna platsi rajasid, kust lõbus vaade merele ja ümbritsevatele kohtadele avaneb, kusjuures selle ümber müür oli, et sead ja muud loomad sinna sisse ei saaks. Ja keset seda platsi seisis kõrge lõbusaillmeline roheline puu pikkade ja laiade

okstega, mille all ringi ümber tüve hulk pinke oli. Sealt vaatasid nad iga päev lõbu ja rõõmuga, kuidas kõiksuguste rahvaste laevad sadamasse sisse ja välja purjetasid ning uhkelt välja laveerides kahuritest võimsaid au- ja rõõmupauke kuuldavale töid. Ja kui kaubasellid laevadele läksid, et maalt lahkuda, saatsid neid linnakodanikud, sellid, naised ja neitsid Roosiaeda, kus roheline puu all reisijootusid joodi ja rõõmsalt lauldi

ja tantsiti. Lõpuks aga pöörati see taevalik rõõmude aed moskoviitide piiramise käigus pahupidi ning sellest sai kurbuseaed, millest revallased Suure Rannavärava suurtükitorni juurde ainult ühe kraavi ning valli tegid."⁴ Krooniku sõnade järgi juhtus see 1577. a. Kurbuseaiaks võiks seda paika nimetada taas tänagi – Estonia monumendi ja suure valge ristiga künkal, vaatega merele.

Niisugused keskaegsed avalikud linnaaiad olid n.-õ. tüüpaiad. Kroonik ei maini kordagi, kas Roosiaias ka roosid kasvasid. Võimalik, et seda peeti enesestmõistetavaks. Küll aga on teada, et Roosiaed kui nähtus põhines prantsuse Roosiromaanil. Selles allegoorilises lembepoeemis ehk värssromaanis, mis sündis 1230.–1270. aastate paiku, kus muu hulgas kirjeldati alati ka aedu, mis olid kantud toonasest euroopalikust aiakujunduse ideaalist. Selliseid roosiaedu oli keskajal pea kõigis endast lugupidavates linnades. Nii on meieni ulatunud teated 1405. a. roosiaiad Riias, aga loomulikult ka Lübeckis, Wismaris, Schwerinis, Rostockis ja teistes Põhja-Saksa Hansaliidu linnades.

Vaade Tallinna eeslinnale Wilhelm Siegfried Stavenhageni 1867. a. gravüüri järgi

Vaade Tallinna eeslinna aedadele 19. saj. lõpu postkaardil.

POSTKAARDID JAA FOTOD VALDEKO VENDE KOGUJST

⁴ E. Pabst, *Der revalsche Rosengarten*. Beiträge, 1868.

Väljaspool linnamüüri, selle lähimbruses omasid keskajal jõukamad kodanikud isiklikke aedu. Ennekõike asusid need kõigi linnavärvate läheduses, Nunnekoplis, Karja allika juures (praeguse Allika t. piirkonnas), Kalamajas, Kõismäel ja Jaani seegi juures. Oma olemuselt olid need viljapuu-, juurvilja- ja humalaaiad. Enamasti olid aiad hooneteta, kuid hilisemal ajal leidus neis ka abihooneid, eelkõige heinaküüne. Lisaks eespool nimetatutele leidus ka kalatiikidega aedu ning puuhoove, kuna hilisel keskajal oli puude ja hao hoidmine linnamüüri sees rangelt keelatud. Tasapisi ehitati nendesse aedadesse

just mere poolt kujutatul, paikneb Suure Rannavärava ees veidi kõrgem taraga ümbritsetud koht. Tõenäoliselt on tegemist sellesama Roosiaia riisemetega, mida Russowgi oma silmaga näinud oli. Hiljem, barokiajal, kindlustuste rajamise aegu ehitati Roosiaia asemele vall ja kaitsekraav. Samal Oleariuse gravüüril on näha linnamüüri tagusel alal kõrghaljastuse riba – tõenäoliselt on tegu juba keskajast tuttavate suurte puudega viljapuu-, kõögivilja- ja humalaaedadega. Ka teiselt gravüürilt näeme, et linnamüüri taga paiknevad linlaste korralikult tarastatud puuviljaaiad (sks. k. *Baumgarten*).

ja Haabersti mõisa piiri vaheline ala ning jagati ka see raeliikmete vahel.

1688. a. S. Waxelbergi plaanil leiame eest Kristiine oru juba korrasdatud alana kraavitatud kruntidega, mis on oma struktuuri säilitanud tänapäevani ja kus praegu paikneb Tallinna Kristiine linnaosa. Toona kerkisid sinna aadlike suvemõisad. Ala oli ka suvitamiseks eriti sobiv: suvine keskmine temperatuur sellel territooriumil on keskmiselt paari kolme kraadi võrra kõrgem kui mujal linnas ja seal leidus rohkelt puhast voolavat vett laia valgalaga allikalise Mustjõe umbruses.

Suvemõisate ehitamine suurmoena toimus tõenäoliselt üleeuroopaliste renessansi mõjude ja moega kaasas käies, kuid mõnevõrra hiljem kui mujal Euroopas.

1689. a. Tallinna plaanil, mida on täiendatud 1784. ja 1840. aastal, leiame mõisate nimed Meyer, Wehren, Stippel, Landesén, Mühlen, Dunten Hof, Erbe jt. Otse Mustjõe ja selle lisajõe ääres asusid Birkenhof, Löwenruh, Scharlottental (algselt Natalienhof), Schuttz, Duborg, Wittenhof, Annenhof, Kührler jt. 18. saj. oli selliseid suvemõisaid terve rida Pärnu mnt. ja Tondi tänava ääres ning Paldiski mnt. ja praeguse Mustamäe tee ning Kadaka tee piirkonnas, aga ka Seewaldi taga.

Nii nagu Firenze umbruse küngastel ja jõeoru nõlvadel sündis terrassidega renessanssaed, nii oli ka meie suvemõisate kohavalikul määravaks maastiku ilu. Iga vähegi huvitavam motiiv, nõlvak, allikas, vaade jm. kasutati ära. Nõnda kujunesid suvemõisad oma parkide, viljapuuadade, tiikide või tervete veesüsteemidega (kujundati tavaliselt kalatiikideks) mitmeks sajandiks rohelisteks saarekesteks valdavalt lageda kultuurmaastiku ja hõreda asustusega Tallinna eeslinnades.

Lisaks Kristiine heinamaale asus hulk suvemõisaid kesklinnas: Hax, Landman, Rahling jt.

Patkuli promenaad tänase Toompargi kohal, 1905.

ka muid hooneid või ehitati sealsed küünid elukorteriteks ning üüriti need siis voorimeestele, aga ka härrasrahva sulastele. 16. saj. esimesel poolel arutati rae koosolekul gildide ettepanekul mitmel korral linnalähedastes aedades asuvate küünide lammutamist ja sobivate elamiskohtade valikut linlastele. Ilmselt kasvas linn sel ajal oma keskaegsetest müüridest välja.

1630. aastatel leiame Oleariuse reisikirjadest järgmised teated Revali aedadest, nüüd juba ka visualiseeritud kujul. Ta kujutab oma reisikirjades sisalduvatel gravüüridel kaht Revali vaadet ja ühel neist,

17. saj. algas kiire suvemõisate ehitus väljaspool linnasarast. Selleks oli kaks ajendit. Esiteks kinkis 1653. aastal kuninganna Kristiina Tallinna linnale Kristiine oru (sks. k. *Christinenthal*), mida hiljem tunti Kristiine heinamaa nime all. Teiseks toimus uute muldkindlustuste ja vallikraavide rajamine linna ümbritsevas kindlustuste võõndis ning nende alla jäävate aedade asemel loovutati maad toonase Kivimäe (sks. k. *Steinberg*), nüüdne Lasnamäe, all.

Lisaks mõlemale eespool mainitud piirkonnale tükeldati veel Haapsalu (praegu Paldiski) maantee, Kadaka tee

17. saj. teisel poolel tuli suvituskohana laiemalt kasutusele Kadrioru (*Catherinenthal*) piirkond. Lisaks kindlustusvööndi alla jäänud aedade asemele antud asendusmaale leidis selles piirkonnas ka lihtsalt kingituseks saadud maatükke. Nii leiame 1688. a. S. Waxelbergi linnasarase plaanilt juba terve suvemõisate (sks. k. *Höfchens*) rea. Lasnamäe klindi all paiknesid muu hulgas Dellingshauseni, Blanckenhageni, Büttneri, Tiltherhöheni (s.o. Thilo zur Höge) ja Drentelni suvemõisad.⁵

17. saj. lõpu aiakunsti kohta puuduvad täpsemad teated. Me ei tea, mida täpselt aedades kasvatati ja millisel määral. Samuti pole meil siin mingeid teateid toonaste aiakujundusvõtete kohta. Küll aga on mitmekesist informatsiooni tolle aja talupoegade koormistest säilinud vakuraamatutes, millest saame korraliku ülevaate sel ajal mõisates (näiteks ka Tallinna raele kuuluvas Rae mõisas) majandamiseks kasvatatud kultuuridest.⁶

17. saj. algas linna kindlustamine bastionide vööndiga, sest uusaegne linn vajas tõhusamat kaitset, kui seda võimaldas ainult keskaegne linnamüür. Bastionid haljastati kõikjal Euroopas, kuna elustest puudest n.-õ. toores vöönd ei lasknud linnal nii kergesti süttida. Ka oli hea puude varjust jälgida vaenlase tegevust linna piiramisel. Teada on, et Tallinna saabus 18. saj. alguses Hollandist laev, lastiks hollandi e. lääne pärnad (*Tilia europea*), millest üks osa jõudis tõenäoliselt ka linna bastionidele ning Kadrioru. 1728. a. fortifikatsiooniplaanidel on igatahes Skåne bastionil puud juba märgitud. Need bastionidele istutatud puud on ära

toodud ka 1825. ja 1841. a. muld-kindlustusevööndi ümberplaneerimise kavadel. Tõenäoline on, et meie vanimad pärnad ning Skåne bastionil, Rootsi kantsil (Linda kuju ümber) ja Ingeri bastionil (Harjuvärava mäel kõlakoja ümber) pärinevadki sellest ajast. Kui suuremate barokiaegsete linnade bastionide välisservas on jälgitavad lausa kaherealised alleed, siis Tallinna puhul on vanal 1885. a. linnaplaanil jälgitav vaid üherealine allee bastioni välisservas ja selle keskel olev ringistus. Bastionaalvööndeid ümbritses sageli glassiipuiestee, nii ka meil. Kuulsaim neist on kahtlemata Viini Ringstrasse. Ka meie samalaadne puisteede vöönd Põhja, Toom-, Kaarli, Estonia ja Merepuistee näol seisab oma kunagisel kohal veel praegugi. Nende puisteedega ümbritsetud ala – kesk-aegse struktuuriga vanalinn, barokiaegsed kindlustus- ja eelkindlustusvööndid koos oma hilisematekkelise parkide vööndiga on kantud 1996. aastal UNESCO maailma kultuuripärandi nimekirja.

1717. a. on linnahaljastusest teada, et tsaari volinik, kindral-kuberner Menšikov nõudis Tallinna raelt mitmesuguste puude ja lillede istikuid tsaari *Lust-Garten*'i rajamiseks. Linna raad vastas, et kubeneri nõudmist on võimatu täita, kuna linnal pole istutusvõimalikke puude istikuid ning kodanike aiad on sõjaga hävinud, ka olevat hiired talvel lume all hävitanud palju lillesibulaid.⁷ Ilmselt on tegu praeguse Peeter I majamuuseumi ümbruse aiaga.

Kui Peeter I 1718. a. alustas barokkparki rajamisega, oli ta eelnevalt omandanud "majakese metsasalus", mida tänapäevalgi tunneme Peetri maja nime all. Viimane oli algselt raehärra Hermann von Drentelni suvemõis. Barokkparki ja lossi rajamiseks ostis tsaar kokku lisaks Drentelnile veel samas piirkonnas asuvad Dellingshauseni, Blanckenhageni, Büttneri ja Tiltherhöheni (s.o. Thilo zur Höge) suvemõisa Kadriorus.⁸

Peeter oli moodne valitseja ja kutsus aiaarhitekti toonase Euroopa moodsa aiakujunduse maalt – Itaaliast.

Toompark
20. saj. algul.

⁵ S. Lindmaa-Pihlak, Kristiine linnaosa suvemõisaparkide ülevaade 2003 ja Tallinna suvemõisaparkide ülevaade 2005. Käsikiri TLPA arhiiv.

⁶ E. Alamaa, A. Kivi, Tallinn. Linna asustus- ja ehitusajaloolisi materjale seitsmes köites. Kõide IV. Tallinn, 1966.

⁷ E. Alamaa, A. Kivi, Tallinn. Linna asustus- ja ehitusajaloolisi materjale seitsmes köites. Kõide IV. Tallinn, 1966.

⁸ H. Tamm, Kadriorg, Loss ja park. Tallinn, 1988.

Nii on Kadrioru barokis jälgitavad ka mõningased renessansi sugemed ja itaialialik kergus ning elegants. Niccolò Michetti tajus maastikku sedavõrd hästi, et suutis kavandada veerohke regulaarpargi just sellisesse kohta looduses, kuhu veed ka iseenesest kokku valguvad. Lisaks looduse valgvetele kavandati loomulikult lisa veel Ülemiste järvest.

Peetri eeskuju järgisid mitmed selle aja võimumed Tallinnas, kes ostsid 18. saj. majanduslikesse raskustesse sattunud omanikelt maomandit Kristiines, Paldiski maantee ja Kadaka tee piirkonnas ning mujalgi linnas. Tähelepanu koondus siis Kadrioru eeskujul suurejoonelisele häärberite ja neid ümbritsevate moodsate telgsümmeetriliste baroksete

sellele sõna *Hof, Thal* või *Lust*. Nii sünnivadki suvemõisad Annenhof (hilisem Marienthal), Clemententhal, Gertrudenlust, Louisenthal, ka juba mainitud Charlottenthal.⁹

Aiakunsti ajaloolisest aspektist on tähelepanuväärne 1788. a. ühe Köismäel asunud suvemõisa üksikasjalise kirjeldusega müügikuulutus: "Aias (st. pargis) on kolmekorruseline, kahe tiivaga suvemaja (*Lusthaus*), keskel suur saal kaminaga, ruumid kõik tapetseeritud; peale selle veel üks rotundikujuline suvemaja laevalgustusiga; väike aiamaia, milles köök, saun ja elutuba; kasvuhuone apelsini jt. puuviljadega ning sajad potid lilli; aias suur hulk "suuri ja väikseid" ning kauneid skulptuure, kasvudega katusetatud kõnniteid, iluhekke, suur tiik

Mitmes suvemõisas, eriti just veerohkes Kristiines, tegeldi kalakasvatusega.

Kuulsamad selles vallas olid Duntent, Gertrudenlust, Marienthal, Charlottenthal ja Löwenruh. Kahe viimase kalakasvatustiigid olid kasutusel veel isegi 1970. aastatel.

Kujunduslikult oli algselt ilmselt paljude suvemõisate parkide näol tegemist klassikaliste baroksete regulaaradadega, millest annavad tunnistust tänapäevani säilinud üksikud kujunduselemendid Charlottenthalis ja Löwenruh' sümmeetriline ringtiik.

18. saj. lõpul, eriti aga 19. saj. algul orienteerusid suvemõisad lõbustuskohdadeks peenemale seltskonnale. Tuntumad neist jälle Löwenruh ja Wittenhof, viimane oma Hea-Lootuse-Neeme-nimelise restoraniga. Seltskonna kohaletoimetamiseks käis linna ja siinsete lõbustusasutuste vahet kaheksainimese tõld. Hiljem, kui moodi läks suplus, rajati ka kohe – Löwenruh's tervisevee allikate baasil ja Wittenhofis Mustjõe veega – supelasutused sooja ja külma vee vannidega. Põhiline supelasutuste võrk koos ümbritsevate heakorrastatud aedadega krundidel rajati siiski juba Kadrioru, kus kümblust oli võimalik korraldada merevees. Siinses aiakujunduses on jälgitav ka juba mitte enam regulaar-aed, vaid maastikuaia traditsioon. Tänapäevalgi leiame siinsetes aedades puude värvile ja vormile üles ehitatud kujunduselemente. Nii kohtame Kadriorus vanades kuulsates suvilaaedades kõige rohkem punase lehega hariliku vahtra kultivari 'Schwedleri' ja sellega sekundeerivat hariliku pöõgi punaselehist vormi. Ka puude vanu püramiidvorme kohtab neis ohtrasti. Kõige enam on ehk püramiidset jalakat.

Vaade Kaarli kirikuni juhatavale puisteele. U. 1906. a.

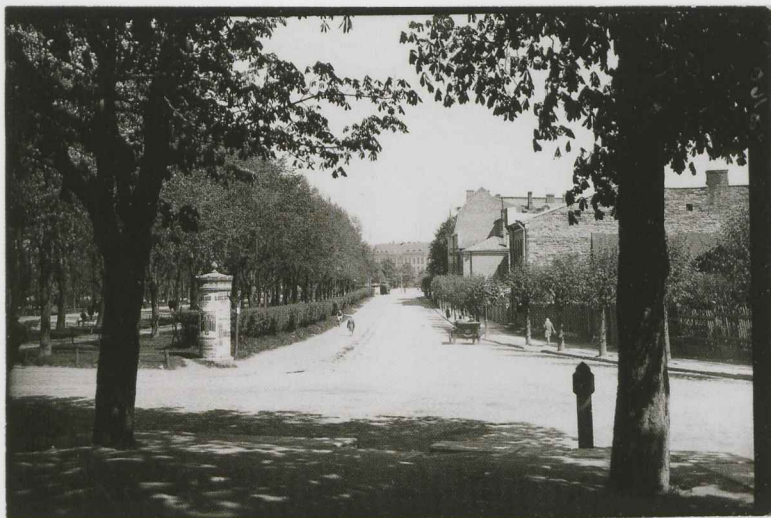
aedade rajamisele. Selliselt tekkisid Eestimaa asekuuberner Friedrich von Löweni rajatud Löwenruh, feldmarssal Dolgoruki ehitatud Königsthal, Gregor von Bergi rajatud Berghof (hilisem Lindheim) ja Natalienhof, hilisema nimega Charlottenthal. Samal ajal läks moodi maavalduste ehk *Höfchen*'ite nimetamine oma naise nimega, liites

ilusa sillaga. Hulk viljapuid ja lillepeenraid.¹⁰ Peale loetelu oli suvemõisas veel õu talli ja tõllakuuriga ning majahoidja elamu, samuti väike õu aedniku elamu ja kõrvalhoonetega.

Lisaks oli seesugustes suvemõisates alati ka jääkelder ning peahoone esise muruplatsi keskel paiknes tavaliselt lipuvarras.

⁹ E. Alamaa, A. Kivi, Tallinn. Linna asustus-ja ehitusajaloolisi materjale seitsmes köites. Köide IV. Tallinn, 1966.

¹⁰ OÜ Restauraatorprojekt: Tallinn, Kristiine linnaosa suvemõisad. Lepingu nr 0268 aruanne. Tallinna Linnaplaneerimise Amet, Tallinn, 2003.

Juba 1820. a. läks osa bastionaalvööndist tsiviilomandisse ja paari aasta pärast rajatigi Harju värava kõrvale avaliku kasutusega Lasteaed (*Kindergarten*).¹¹ Tegu on niisiis pärast keskaega järgmise dokumenteeritult avaliku aiaga Tallinna kesklinnas. Lasteaed leidis linlaste seas väga hea vastuvõtu kui peenema seltskonna, aga loomulikult ennekõike emade (lapsehoidjate) ja laste jalutuskoht. 1862–67 ehitatigi selle pargi lõunaservale Jaani kirik (sellest ajast on tõenäoliselt pärit üksikud põlispärnad) ning 1932. a. põhjapoolsele vallile Kunstihoone.

19. saj. keskel toimus murrang linnahaljastuses kogu Euroopas ja nii ka Tallinnas. 1850. aastate lõpus andis tsaar välja ukaasi, mille järgi tuli linnades hakata rajama esplanaade. Nii sai alguse tõenäoliselt ka Tallinna Kaarli puistee, mille rajamist alustatigi 1860. a.

Esplanaad on läbi aiakunsti ajaloo jälgitav kuni vana Mesopotaamiani. Reeglina on see olnud kuninga-paleed ja paraadväljakut ühendav

lüli, kus puud kui sõdurid sirges rivas ja mille ülesandeks oli paleest paraadväljakule suunduva valitseja väärikuse suurendamine. Hellenistlikus Kreekas paiknes esplanaadi ühes otsas künkal alati tempel. Kui küngast looduses ei leidunud, kuhjati kokku tehislük.

Võimalik, et Kaarli puistee maastikuarhitektuurne idee linnaruumis ja historitsismi ehk neostiilide ajajärgul ongi just hellenismi-ideest kantud, kuna Tõnismäe kõrgendikul oli “templina” valmimas Kaarli kirik.

Kaarli puistee on tõenäoliselt rajatud, järgides 17. saj. kuulsat prantsuse barokstiili viljeleja, maastikuarhitekt Alexandre le Blondi välja töötatud alleekaaneid, algselt neljarealisena, välimised read on mõlemale poole hiljem juurde istutatud. Le Blondi alleevalemi kohaselt pidi keskmine puistee osa olema avar, taevale avatud ja monumentaalne, samas külgmiste ridade istutus katma taeva täielikult, seega olema intiimsem.¹² Algselt oli kogu puistee piiratud madala metallaiaga. Puud

olid ka tõenäoliselt pügatavad. Niisiis on küllaldaselt alust määratleda Kaarli puistee stiililt neobarokseks, vastupidi sel ajajärgul pargikunsti üldiselt valitsenud maastikuaia stiilile.

Krimmi sõja järel, 1857. a., kustutati Tallinn maakindlustuste nimekirjast ja kümme aastat hiljem ka merekindlustuste omast. Seega vabanesid suured alad kesklinnas tsiviilkasutusse. Osa maadest siirdus all-linna magistraadi ja teine osa Toompea aadli, eelkõige Toomgildi käsutusse. Lääne-Euroopa eeskujul alustati ka meil parkide vööndi rajamisega nii kindlustuste kui eelkindlustusvööndi alal.¹³ Esmakordselt aiakunsti ajaloos mainitakse parkide rajamisel nende seost linnaelanike tervise ja hügieeniga.

Eelkindlustuste muldvallid tasandati, vallikraavid täideti osaliselt. Kõigepealt tehti täiendavad istutused bastionidele ja need võeti kasutusele linnaparkidena. Täniini on säilinud sellised pargid Bremani bastionil e. Virumäel, (rahvasuus tuntud ka Musumäena), Skåne bastionil Suure Rannavärava juures ja Rootsi kantsil e. Lindamäel. Suures osas on säilinud ka Ingeri bastion ehk Harjumägi. 1860.–61. a. rajas kindral von Salza – kihlveo tulemusel Hans Heinrich Falckiga – läbi Harjumäe küll Komandandi tee, jagades nii bastioni

Vaade piki Kaarli puisteed Vabaduse platsi poole enne 1930. a.

Virumäe park 20. saj. algul.

¹¹ E. Alamaa ja A. Kivi Tallinn. Linna asustus- ja ehitusajaloolisi materjale seitsmes köites. Köide IV. Tallinn, 1966.

¹² A. le Blond, Die Gärtnerrei. Leipzig, 1986.

¹³ A. Sinisalo, Aiakunst läbi aegade II Tallinn: Ehitame, 2004.

ja pargi kahte ossa. Ka tasandati kindlustuse lõunaserv ning see võeti mõnevõrra madalamaks. 1860. aastate alguses muudeti mägi pargiks ja mäele pääsemiseks ehitati mõne aasta pärast ka bürgermeister C. A. Mayeri algatusel trepid. Park renditi välja Eestimaa Aiandusühingule aiandusalasteks katseteks.

Vaade Mayeri treppidele 20. saj. algul.

Bastionaalvööndi haljastamisel järgiti ka meil rajatava ala funktsionaalsust: vaheldumisi pargi- ja haljasaladega rajati kohustuslike elementidena vanasse eelkindlustuste vööndisse laada- ja turuplatsid, et esimese põlvkonna linlastel "oleks ikka asja" haljasaladele ja parkidesse. Sportimisvõimalusteks ehitati vööndisse Harjuoru võimla koos väliväljakutega ning peenemale seltskonnale eraldi ka tenniseväljakud.

Aiakujunduses valitses siis juba kõikjal Euroopas maastikuaiastil, enamasti kasutati kodumaist istutusmaterjali, kuid suureks erandiks on siin Saksa Aiandusühisuse aed – Hirvepark.

Algselt oli Hirvepargi ala kasutusel ühisuse taimeaia ja puukoolina istutusmaterjali aklimatiseerimiseks soodsas asukohas tõttu: aed asub põhjatuulte eest bastionimüüri ja kaitstud päiksepaistelises, soojas kohas otse Toompea jalamil.

Täna tunneme Hirveparki kui üht suurte eksootiliste puudega klassikalist värvi- ja vormiilmsüü ülesehitatud maastikuaeda, kus kasvavad haruldused on äratanud huvi ka 2000. a. aeda külastanud Euroopa Dendroloogide Assotsiatsiooni liikmete hulgas, kelle arvates kasvab siin veel mitmeid relikte, ja seda just suurte puude näol, mis mujal Euroopas on juba hävinud. Nii tuleks nimetada hariliku jalaka kultivare 'Crispa' ja 'Lutescens', inglise jalaka punaselehist kultivari 'Purpurea' ja ka hariliku vahtra pesajate lehtedega kultivari 'Cucullata'.

Vanalinna haljasvööndi parkide rajamisega tehti algust küll 19. saj. keskel, kuid tööd venisid pikaks ja lõpetati alles pärast Teist maailmasõda Kanutiaia pargiga (toona Tallinna laevastiku ohvitseride maja juurde kuulunud uusklassistsitlik regulaarpark), kuigi vanalinna idaküljel hakkas Kanuti gild juba 1866. a. rajama osaliselt samale alale püha Kanuti gildi aeda.

Aja jooksul ja linna kasvades muutsid mitmed alad funktsiooni. Nii rajati 20. saj. algaastatel Nunne tänava ja Balti jaama vahelisse endise karjamaa kolmnurka Schnellii aiaääri, mille asemele ja kuni Pika Hermannii jalamini ehitati 1934. a. Toompark. Tõsi, Patkuli kraavi (praeguse Schnellii tiigi) ja sellega külgneva 11,1 ha ala korrastustööd algasid juba 19. saj. lõpul. Tiiki ennast kasutati läbi aegade talviti kommertsliuväljana. Algse laadaplatsi asemele Balti jaama lähedal rajati läinud sajandi 30. aastate keskel funktsionalistlikus stiilis Tornide väljaku haljasala, turuplatsi asemele aga pärast sõda samuti park.

Omaette nähtus on bastionaalvööndisse lõikuv Falgi tee ja vööndiga haakuv samanimeline park.

Kuni 19. saj. keskpaigani toimus Toompeaga ühenduse pidamine läbi linnamüüris olevate väravate. Linna-

müüri ja -väravate ees paiknesid üle vallikraavide viivad ülestõstetavad sillad, millest sajandi keskpaigaks oli Pikk sild (praegusel Toompea tänava kohal) täielikult amortiseerunud. Kindlustuste ja eelkindlustuste vööndi tsiviilkasutusse minek ning Vallikraavi täitmine tõi ka siin olulise muutuse. Täitmisele koos osutus võimalikuks täiendavate pääsude rajamine vanalinna. Eespool nimetatud silla remondiga seonduva arutelu käigus tegi oldermann H. H. Falck ettepaneku ehitada uus tee otse Paldiski maanteelt. See kutsus esile Falcki ja tolleaegse kindlusekomandandi, kindral von Salza omavahelise tõsise ärplemise. Mehed vedasid kihla järgmistel tingimustel: kui Falck ehitab 30 päevaga Toompea ja Paldiski mnt. vahele tee läbi sügava ja laia vallikraavi, siis ehitab kindral von Salza teise tee Kiek in de Köki juurest Harju väravani – varem mainitud Komandandi tee. Nii sündiski. Mehed pidasid sõna ja 18. novembril 1856 sai sõita tollaga Toompealt Paldiski maanteele. Tee nimetati Falgi teeks. Tee äärde istutas Falck oma puukoolist ka pärnaallee.¹⁴

Praeguse Falgi pargi kohal laius 19. saj. algul lage liivane ala koos

¹⁴ R. Kenkmaa, G. Vilbaste, Tallinna bastionid ja haljasalad. Tallinn: Eesti Raamat, 1965, lk. 80.

Värvali tiigiga (sks. k. *Färbersteich*), mis oli nime saanud lähedal oleva parkimistöökoja järgi. Teadaolevalt alustas H. H. Falck 1856 sellele tühjale liivalale pargi rajamist. Nii sündis praegune Falgi park, milles osa tammede ridu tundub olevat isegi vanemad kui kogu 150-aastane park. Hiljem tiik täideti.

Selle lähedal paiknes härra Falgi isiklik maaomand. Ta osutus suureks puisteede austajaks. Lisaks Falgi tee istutustele viis härra enese krunidile 1856. aasta plaanil üle lageda välja neljarealine puistee. Praeguses linnaruumis pole kahjuks enam jälgegi sellest suursugusest kohast.

19. saj. lõpul haljastati ka kesk-aegse kivilinna sisemust. Nii rajati 1893. a. Roheline turg Pika tänava ja toonase Suure Brooksmäe, praeguse Olevimäe nurgale. Sestpeale ongi see vanimaks haljasalaks vanalinnas, kuna Aleksander Nevski katedraali ehitamise käigus Toompeale liikvideeriti seal varem asunud park.

20. saj. alguses lammutati linnas Nunne tänaval kaks varisemisohklikku maja ja nende asemele rajati väike haljasala. 1930. aasta sügisel seati sinna üles skulptor Jaan Koorti linnale kingitud skulptuur "Metskiits".

1891. a. rajati "Russalka" juurde umbes 2 ha suurune liigirikas haljasala ja Riia linna ülemaednik Georg Friedrich Kuphaldt kavandas terve barokkaia ning mere vahelise ala sajandivahetusel maastikupargiks.¹⁵

20. saj. alguses jätkus bastionaalvööndi ümbruse parkide korras-tamine. 1939. a. ilmunud artiklis iseloomustas Anton Soans, kes koos Alar Kotliga tegi 1930. aastate teisel poolel suurt tööd vanalinna ümbritseva rohelse vööndi terviklikkuse kavandamiseks, järgmist: "Tallinna linn arendab järjekindlalt ühtekuuluvat

Hirvepark
20. saj. algul.

haljasvööndit ümber vanalinna – tuletagem meelde Tornide väljakut, uusi avalikke iluaedu Rannavärava juures ja Vismari tänava ning Toompuiestee ääres – ostes selleks isegi kokku era-krunte ja lammutades eraehitisi.¹⁶

Vähehaaval liikus pargiehitus ka nimetatud vööndist väljapoole.

1905. a. tekkis Maapanga ja Reaalkooli ette väike liigirikas kolmnurkne haljasala, kus nüüd seisab Ernst Peterson-Särgava monument. Puudest on seal saanud põlispuud ja varju jäänud pöösarinne ammugi välja raiutud.

1910–13 valmis juba kesklinnast tunduvalt kaugemal Tiigiveski park, mille tekkimise aluseks oli Tiigiveski tiik, Härjapea jõega ühenduses olnud endine veskitiik. Viimane sai oma vee Ülemistest ning oli pargi rajamise ajaks muutunud porilombiks, mille kinniaetud kohale rajatigi park. Seda ebareeglipärast keske muruväljaku parki läbis sirge pärnaallee, ühendamaks Juhkentali ja Herne tänavat, selletagust elurajooni ning Siselinna kalmistute kompleksi. Samal ajal valmis ka Poolamäe park

endise poolakate katoliku surnuaia territooriumil.

19. saj. lõpul, pärast raudtee ehitust kujunes Nõmme tallinlaste suvituskohaks. 20. saj. esimesel aastakümnetel kasvas sellest välja iseseisev linn, millele koostasid planeerimisprojekti 1926. a. arhitektid Robert Natus ja Ernst Kühnert. Nõmme on kahtlemata Eesti esimesi aedlinnaaadsid linnu, mille eeskujuks Ebenezer Howardi poolt väljapakutud aedlinna idee 20. saj. algusaastate Inglismaal ning selle alusel rajatud aedlinnad Letchworth ja Welwyn.¹⁷ Ka Nõmmel kavandati keskusesse linna park, lisaks veel piirkondlikke parke ja haljasalaid. Samuti järgivad 1920. aastate algul ja keskaegselt arhitektide projekteritud elamukruntide lahendused üsna täpselt Howardi poolt välja töötatud aedlinna krundi planeerimise skeemi.

1924. a. sündis arhitektuuri-konkursil Merivälja aedlinna plaan, arhitektideks taas Ernst Kühnert ja Robert Natus. Projekt arvestas suurejooneliselt maastiku eripära – Merivälja pargi asukoht on valitud kohta, kus Viimsi tasandikule voolab

¹⁵ A. Kaaver, Maastikuaednik Georg Kuphaldt. Tallinn, 2003.

¹⁶ H. Sander, Tallinna vanalinnaga piirneva haljastusvööndi ajalooline õiend. 2001. Käsikiri TLPA arhiiv.

¹⁷ A. Sinisalo, Aiakunst läbi aegade II Tallinn: Ehitame, 2004.

Pärnamäe säärel asuvast Soosepa rabast vesi. Vahetult pargi ääres langeb see veerohkel ajal mitme meetri kõrguse kosena.

1920. aastatel planeeriti-rajati kiirelt kasvavasse Tallinna mitu aedlinnaaladset elurajooni, kust leiame alati ka elanikke teenindavad parke. Nii tekkis Magasini, Ölme, Veerenni ja Herne tänava vahelises kvartalis Kodu park. Tehnika tänava äärsesse elurajooni rajati Koidu park. Lilleküla elurajoonis said moodsad elamugrupid oma kesksed haljasalad. Pelgu-

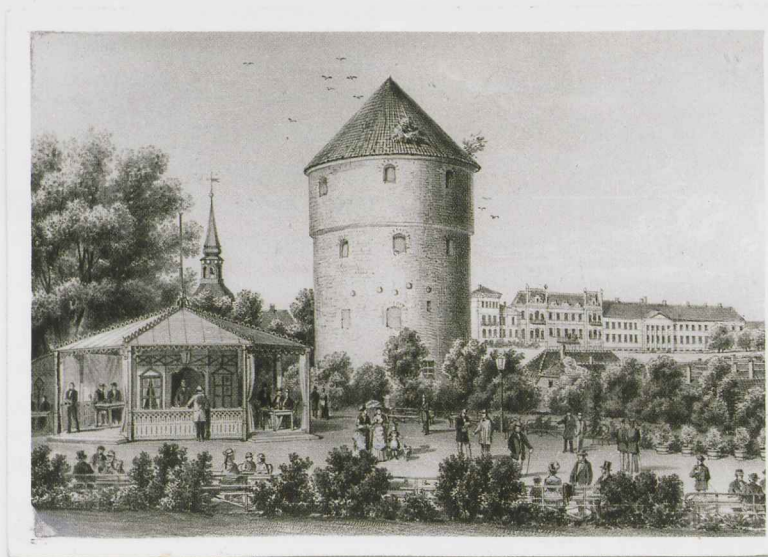
damist ja sellega seonduva linnaruumi organiseerimist. 1924 tuli linna tööle arhitekt Anton Soans ning jätkas sama piirkonna planeerimist. Ajaleht Vaba Maa kirjutab: "Linna planeerimise arhitekt hr. Soans on uuesti välja töötanud Politseiaia üksikasjalise planeerimise kava."¹⁸ See hõlmab küll suuremat ala kui tänane park, sidudes piirkonna puisteedega ühtsaks tervikuks. Park ise, endine politseitöötajate juurvilja-aedade piirkond, tsaariaegse nimega Politseiogorod paigutub planeeringu alusel Gonsiori, Kunderi ja Pronksi

elurajooni planeering (1925) ning jällegi kohtame seal kesksel kohal elurajooni parki. Sedapuhku on tegu juba suurema pool-loodusliku pargi-massiiviga Varsaallika oja niiskes valgals. Lillepi pargi kuivendamise ja korrastamise projekti koostas 1960. aastatel arhitekt Ethel Brافmann. See teostati vaid osaliselt.

Habermannilt ja Soansilt pärineb Pelgulinna laiendamise kava piki Paldiski maanteed hipodroomini (1925), laia Sõle tänava ning skväärina kavandatud Kolde puisteedega.

Kõik 1920.–30. aastatel rajatud elurajoonide pargid moodustavad ühtse planeeringulise, arhitektuurse ja pargiarhitektuurse funktsionalistlikus stiilis terviku. Need on mõnusad lihtsad ristkülikukujulised pargid ja väiksemad haljasalad, tänavatest eraldatud puuderivi ja pügatud hekkidega.¹⁹

Pärast Teist maailmasõda jätkus koos linna varemest ülesehitamisega ka aktiivne haljasalade rajamine. Lisaks juba varem nimetatud Kanuti-aia pargile (toona ohvitseride maja park) kavandas Estonia-esisesele alale arhitekt Harald Armani planeeringu järgi skvääri aiarhitekt Aleksander Niine. Haljastusarhitekt Harald Heinsaar projekteeris haljasvööndi teatri lõunaküljele, endisele Uuele turule ja selle lähiümbrusesse uusklassististikus kujunduses (1947–50) pargi. Istutusmaterjal saadi omaaegse linnaaedniku Hans Lepa puukoolist. 1970. aastatel rekonstrueeriti see vastavalt aja nõuetele ja 1978. a. püstitati sinna A. H. Tammsaare monument. Küll aga on oma uusklassistiliku kujunduse koos monumentidega säilitanud see osa pargist, mis paikneb Estonia teatri ja Pärnu maantee vahelisel alal Eesti Draamateatri vahetus läheduses.²⁰

Vaade Harjumäelt. Lorenz Heinrich Peterseni lito fragment väljaandest "Album von Reval", 1850–1880.

linnas Kolde puisteele kavandati klassikaline skväär. Kalevi, Graniidi ja Salme tänava kvartalisse jäeti linnaosa pargi tarbeks suur vaba ala. Sellesse rajati park küll alles vahetult enne sõda, 1965. a. valmis aga piirkonna ainukesele haljasalale Salme kultuurikeskus. Eespool loetletud alade planeerimisprojektid kuuluvad kõik arhitekt Eugen Habermannile.

Samal ajal jätkas ta ka Politseiaia kui linna keskse haljasala üldist kavan-

tänava vahelisele alale. See on üks suuremaid iseseisvusajal planeeritud parke linnaruumis. Lõplik planeering valmis 1926, sisaldades peale pargi ka piirkonna puisteede võrgustikku ja Gonsiori tänava käsitlust Kadrioruni kulgeva promenaadina. Sellisena on see ka teostatud. Pargi lõplik kujundus tehti ja see ehitati küll täielikult välja alles pärast Teist maailmasõda.

Mainitud perioodi kuulub veel Soansi kavandatud Lillepi-Varsaallika

¹⁸ D. Bruns, Tallinn: linnaehitus Eesti Vabariigi aastail 1918–1940. Tallinn: Valgus, 1998.

¹⁹ D. Bruns, Tallinn: linnaehitus Eesti Vabariigi aastail 1918–1940. Tallinn: Valgus, 1998.

²⁰ Projektid Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiivis.

Kadrioru park

KERSTI LOOTUS, arhitekt

Kadrioru lossi esise pargi rekonstrueerimiskavand (autor Kersti Lootus). 3D (autor Casa Projekt).

Tööd Kadrioru parki puudutava ajaloolise plaanimaterjaliga algasid juba 1987. aastal, seega on Eesti tähtsaima pargi taastamise problemaatikaga tegeldud juba ligi 20 aastat.

Esmajärjekorras lokaliseeriti säilinud plaanimaterjal tänapäevastel

plaanidel. Igast sajandist töötati läbi üks plaan, et selgeks teha, millised on muudatused sajandite lõikes. Sellega tegelesid tol perioodil Kultuurimälestiste Projekteerimise Instituudis töötanud kunstiajaloolased, dendroloogid ja arhitektid. Suureks abiks olid Tallinna Botaanikaia

töörühma mitmekesised uuringud geomorfoloogia, veestiku, taimestiku, puistu alal – kõik aspektid said mitme aasta jooksul uuritud ning aruannetes fikseeritud. 1987. a. kanti see informatsioon alusplaanidele. Meie käsutuses olnud materjalidest kujunes plaan "Kadrioru pargi arengusuunad", kus arvestades rahvusvahelisi hindamiskriteeriume, markeerisime pargikunsti seisukohast äärmiselt väärtuslikud alad ning nende kunstilise ja bioloogilise seisundi. Selgus tõsiasi, et kõige väärtuslikumad alad olid kõige halvemas seisukorras nii kunstilisest kui ka bioloogilisest aspektist. Samas võimaldas sellise projekti olemasolu 1990. a. luua Kadrioru parki hooldava üksuse, kes alustas pargi plaanipärase hooldamise ja arendamisega.

Kadrioru pargi kujunemisetapid

Töö pargiga on töö elusorganismiga ja keeruline on seda tegevust määratleda üldtuntud muinsuskaitseterminitega konserveerimine, restaureerimine, rekonstrueerimine, revitaliseerimine, maketeerimine, miljö taastamine jne. Nende sõnadega

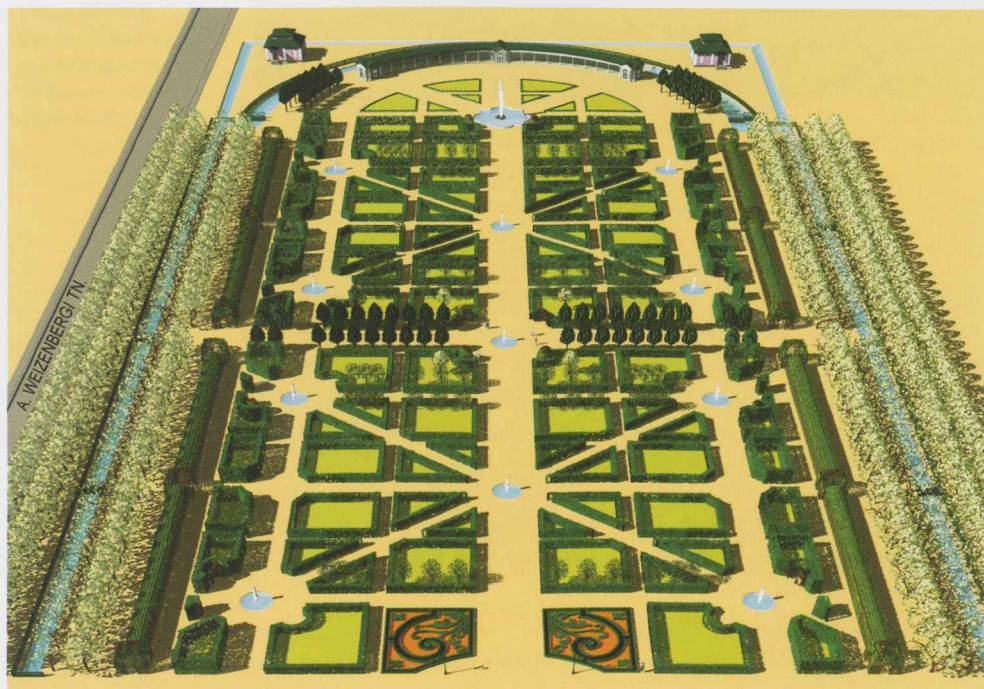

FOTO: AARNE MAASIK

(nt. "miljöö taastamine") mängimine on Euroopa pargispetsialistide hulgas üsna palju poleemikat tekitanud. Seega siis – barokse lossi ümber barokse miljöö taastamine?

Barokne miljöö tähendab sise- ja välisruumi ühtsetele kaanonitele allutatud kujundust. Keegi meist ei sea kahtluse alla barokse siseruumi, lossi barokset sisekujundust; küll aga (tema lahutamatu koostisosa) barokse välisruumi – pargi barokse-na kujundamise vajaduse. Barokne siseruum (loss) ei funktsioneeril ilma

oma välisruumita – pargita, vaid nad moodustavad ühtse kunstilise terviku. Välisruumi avatud alad parterid on kui erinevate võtetega kujundatud vaibad lossi lähiümbruses; bosketid (pargi kaugemas osas regulaarsed pügatud erineva kõrgusega hekidistikud) moodustavad jalutajatele koridore ja istumiseks varjulisi mitmesuguse kujundusega kabinette.

Regulaarpargi ja looduspargi miljöö taastamiseks kasutatavad võtted erinevad kardinaalselt. Looduspargis tuleb taastada ruumistruktuur –

suletud ja avatud alade vaherkord. Suletud alade äärealasid ja siseruumust käsitletakse teistmoodi kui avatud aladel kasvavaid suuremaid või väiksemaid rühmi ja aktsente. Looduspargis on oluline tagada ruumistruktuuri püsimine pikka aega. Seda saab teha pidevalt põõsarinet noorendades, võimalust mööda massiividesse ka noori puid istutades ja püüdes maksimaalselt säilitada aktsentueeritud puid ja puuderühmi. Looduspargi miljöö taastamine ei nõua tavaliselt nii radikaalseid meetmeid,

**Kadrioru park-
muuseum linnu-
lennult.**

Mereallee sihi lõpetab Russalka monument.

FOTOD: TOOMASTUUL

nagu seda nõuab regulaarse pargi miljöö taastamine.

Regulaarse ruumistruktuuri taastamisel on kaks võimalust – teha või mitte teha? Omaette küsimus, millises mahus teha.

Kadrioru pargis tuleks eristada kahte pargiruumi käsitlemise viisi: regulaarpark ja looduspark. Siit ka kaks erineva miljööga piirkonda.

Regulaarpark – Alumine ja Ülemine aed – töötab koos lossiansambliga. Allee on üks vanemaid regulaarseid

kujundusvõtteid – siht, mis suunab vaataja pilku ja juhib jalutaja jalga kindla vaatamisväärsuseni. Juba 18. saj. pargiplaanidel on näha ka kahe allee – Kadri allee ja Kaarna allee olemasolu. Mere allee on nendel kaartidel küll sihina olemas, aga see ei ole puudega palistatud. Side merega oli tol ajal loodud Kadri allee kaudu.

Looduspark, mis Kadriorus eksisteeris juba 18. saj. alguses loodusliku tammesaluna, kujundati 19. saj. lõpul

ja 20. saj. algul Riia aedade direktori Georg Kuphaldi poolt tõeliseks maastikupargiks.

Omaette pargikujunduslik etapp Kadriorus on rahvapark, mis loodi 1920.–30. aastatel.

Arvestades sellega, et kõik need pargikujundusetapid on Kadriorus territoriaalselt alles, siis ongi meie eesmärgiks kujundada n.-ö. **parkmuuseum**, kus oleks võimalik tutvuda ja nautida erinevate kujundusvõtete pargikunsti. Teist sellist

Kõige esinduslikumat Kadrioru lossi vaadet hämardab praeguse pimeaia vari.

võimalust Eestis ei ole. Ka maailma mastaabis on barokne kihistus tihti looduspargi kihiga kaetud ja tõepoolest on küsitav, kas on õigustatud kunstiliselt väärtuslikule looduspargile mattunud regulaarpargi kihil eelistamine.

Kadriorus on olukord sootuks teine – lossi esine regulaarpark eksisteeris, küll hooldamata kujul, kuni 1920.–30. aastateni. Siis mätastati osa diagonaalteedest ja tihendati puistut boskettide sisse istutatavate puudega. Regulaarne struktuuri olemus säilis vaid teedevõrguna. Täiendavate istutuste tagajärjel saadi pimeaed, kus puudel puuduvad vajalikud kasvutingimused, nende võrad on liiga tiheda istutuse tõttu deformeerunud, ei oma konkreetse puuliigi iseloomulikku proportsiooni ja võra kuju, lehestik võitleb paremate valgustingimuste eest ning on sootuks kuskil kõrgel. Puistu keskmine võrade liituvus on 0,9 kuni 1,0 (seega 90%). See tähendab, kui me tõstame selles pargiosas pilgu taeva poole, siis on taevas nähtav alla 10% ulatuses. Liigtihe istutuse tagajärjeks on puistu halb ventileerivus, liigniiskus, seenhaiguste levik. Selline puistu tihedus viitab ka äärmiselt tihedale juurestikule. Tiheda puujuurestikust ja lehestikust tingitud kehvade valgus- ning kasvutingimuste tõttu puudub puude all põõsarinne ja rohustik.

Sellise puistu korrastamine metsanduslike võtetega tähendaks valgustusraiet, mille tulemuseks aga ei ole kindlasti park. Pargikujunduse seisukohast läbiviidavate kujundusraiete tulemuseks ei oleks samuti kahjuks park, sest tihedas koosluses kasvanud puudel ei ole enam pargipuudele iseloomulikku kaunist võra kuju. Lisaks on tihedalt kasvava puistu harvendamisel veel üks suur oht: kogumik on kasvanud monoliitsena, aga nüüd avanevad

FOTO: INGIMAR MUUSIKUS

tuulekoridorid ning puistu võib saada tormides kannatada.

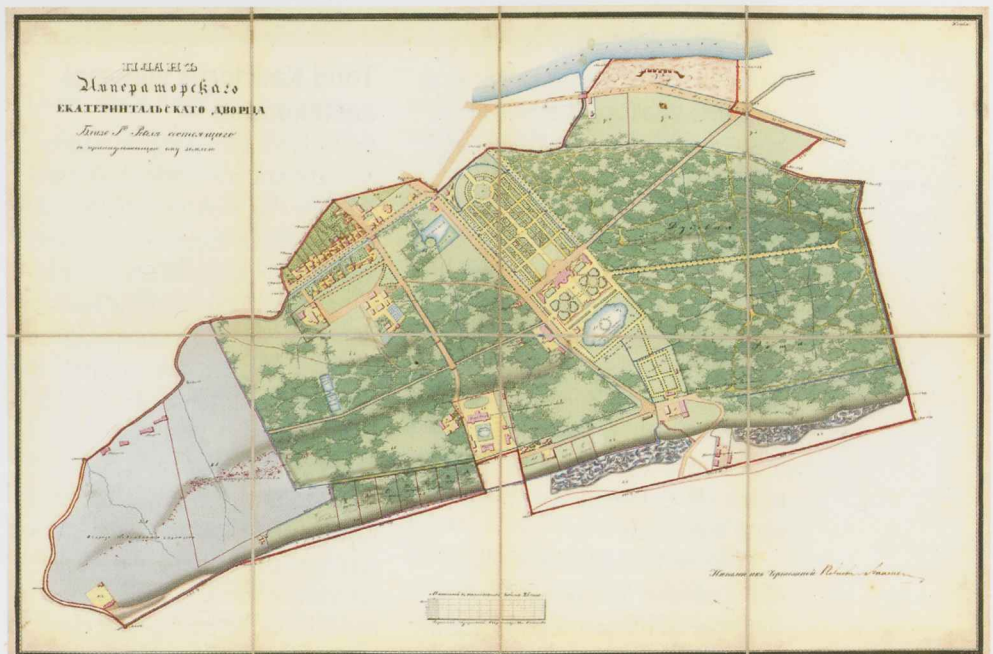
Mujal Euroopas

Saamaks praktilisi kogemusi ja kujundamiseks oma seisukohti, on möödunud 19 aasta jooksul loodud kontakte

ja sidemeid teiste Euroopa parkide töötajatega. Ajaloolise pargikunsti käsitlemisega on tutvunud Saksamaal, Austrias, Poolas, Rootsis ja Lätis. Äärmiselt oluline on vaadata parkide korrastamise protsessi aastate lõikes, et näha, kuhu liiguvad teised.

Ülemine lilleaed taastatud väike kaskaadiga.

Kadrioru plaan aastast 1862.

TALLINNA ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Lilleaed kujundab lossi arhitektuuriga sobiva barokse miljöö.

FOTO: TOOMASTUUL

Mida aasta edasi, seda rohkem pööratakse tähelepanu ajaloolistele parkidele. On tekkinud turismi eriliik – aiaturism (*Gartentourismus* sks. k.) ning püüeldakse just sinna poole, et võimalikult palju turiste oma maale meelitada ning välja pakkuda pargikunsti kui just selle maa maastikulisest eripärast lähtuvat kunstiliiki. Nii Saksamaal kui ka Austrias toimunud seminaridel on lähemalt tutvustatud sellealast süstemaatilist tööd. See on üks kultuuriturismi haru. Saksamaal näiteks finantseerib riik parkide võrgustiku uurimist ja planeerimist. 2006. a. Austrias toimunud rahvusvahelise seminari teema oli “*Gartenrouten – teed uude aiakultuuri.*”

Eestis on kaitsealuseid parke üle 400. Enamikus neist on park veel äratuntav, on võimalik veel loodust lugeda, eriti kui kätte võtta näitlik plaan.

Eesti pargid on tihti nagu võssakavanud kaunitarid, kes ootavad ülesäratamist... Kuid kuidas seda teha?

Tööd Kadriorus viimasel aastakümnel

Esimene tõsisem etapp oli Kadrioru lossi Ülemise aia miljöö taastamine. Barokne loss ei ole terviklik ilma välisruumi barokse kujunduseta. Lilleaia kujundus on ajaloolisi plaanimaterjale arvestav põhimõtteline barokse ruumi käsitus. Me ei ole kasutanud ajaloolist taimmaterjali, mustrid ei ole ääristatud austrikarpidega, nagu tol ajal kombeks, vaid metalläärastega, et säiliks joonise puhtus ning oleks hõlpsam hooldada. Olulisim on barokseid kaanoneid järgiv avatud ruum barokse lossi saali pikendusena, mis kulmineerub Väikese kaskaadi veemänguga. Päris kindlasti ei ole tegemist täpse ajaloolise pildi taastamisega.

Teine etapp oli rahvapargi idee taastamine. See projekt hõlmab Luigetiigi–kontsertväljaku telge ja selle lähiümbrust. Tänapäevaks on heakorrastatud kontsertväljak, pergolat ja trepistik, rajatud on rosaarium. 2006. a. tööks oli Luigetiigi ümbriku korrastamine. Järgmisse aastasse jääb Lastepargi väljaehitamine. Otse loomulikult ei taasta me täpset 1920.–30. aastate lahendust, vaid püüame luua tolle ajastu ideid arvestavat miljööd. Ilusatel suveõhtutel kontsertväljakul jalutades tundub, et see on peaaegu õnnestunud – väga palju inimesi jalutab, istub-naudib korrastatud pargiruumi hiliste õhtutundideni. Taastatud on kontsertide traditsioon kontsertväljakul. Kuulajaid-vaatajaid jätkub.

Metsikuma looduse nautijatel on võimalik suunduda ajaloolisse tammesallu ja Kirdetiigi piirkonda.

Tammesalu säilimise tagamiseks on sinna istutatud uusi tammesid, mis peaksid vanakeste langemise järel nende asemele asuma.

Vanade puude plombeerimine ei ole tänapäeval enam soositud hooldusvõte. Pigem tuleb tagada puuõhne parem ventileerivus, et võimalust mööda vältida seente teket ja levikut. Saksamaal olen näinud pikki ajaloolisi alleesid, kus puutüvedesse juurekaela juures on saetud kolmnurksed avad, et tagada oksaakude kaudu tüveõhnsusesse sattunud vee väljavool. Väga väärtuslike sümbolpuude säilimise tagamiseks paigaldatakse nende sisse metall-karkass. Selliseid meetmeid me tammesalus rakendanud ei ole ja laseme neil vanakestel väärikalt omal jalal surra. Pöösarinde säilimise tagamiseks noorendatakse regulaarselt sellele alale iseloomulikke sarapuupöösaid. Muru niidetakse antud alal kaks korda aastas.

Kadrioru pargi eripära ongi just see, et jalutajal on võimalik valida endale sobiva miljööga pargiruum. Loomulikult leidub inimesi, kes armastavad looduslikku metsa. Õnneks on Tallinn paraja suurusega linn, kus metsa jõudmiseks ei ole isegi vaja ühissõidukit kasutada. Pirita mets on kesklinnast vaid paarikümne minuti jalutuskäigu kaugusel.

Linnaruumi teevadki nauditavaks ruumikäsitluse erisused. Nii on ka pargiga. Kadrioru park on planeeritud kohaks, kus oleks võimalik tutvuda kõigi maailmas valitsenud pargikujundusvõtetega. Miks mitte rajada kunagi Kirdetiigi äärde üks Jaapani aia ainetel pargiosa? Ideaalne potentsiaal on igatahes olemas.

Kadrioru – parkmuuseum

Kui me 19 aastat tagasi alustasime, sai töö motoks "Kadrioru – parkmuuseum". Meie töö eesmärgiks on ikka ja alati olnud olemasolevat olukorda parandada. Ja kuna

tõepoolest on olnud võimalus jälgida Euroopas ajalooliste parkide korrastamisel toimuvat, siis võib kinnitada, et probleemid on kõigil sarnased. Näiteks probleemid, mis 1991. a. Schönbrunnis ja Schlosshofis tundusid ületamatud, on nüüd leidnud lahenduse. Schlosshof on taastanud oma parterid ja alustanud töödega boskettides. 1991. a. oli prof. dr. G. Hajozi seisukoht, et totaalsed muudatused on võimalikud vaid totalitaarses riigis. Nüüd toimuvad tööd tema enda projekti alusel. Aktiivne tegevus käib ka Belvederes.

Lähim näide meile on Drottningholm Roots. Sealsed rekonstrueerimistööd on planeeritud samuti väga pikale perioodile. Alustati 1997. a. ning taastamistööde lõpp on planeeritud aastaks 2020. Selle aja jooksul asendatakse metsistunud boskettide alal 800 puud ning hulk pöösaid. Ühevanune istutusmaterjal ootab loomulikult puukoolis oma istutamise järke.

Kadrioru park seob ühtseks kultuurikeskkonnaks mitmeid muuseume. Pea igas hoones pargi territooriumil on muuseum ja paekaldal triumfeerib Kumu.

Sel aastal avati Weizenbergi 26 hoones Soome maastikuarhitektuuri professori Tuula-Maria Merivuori poolt

Kadrioru pargile pärandatud raamatukogu. T. M. Merivuori oli Rahvusvahelise Maastikuarhitektide Liidu Põhjamaade esindaja ning see on tema arvukatelt reisidelt kaasa toodud raamatukogu. Kingitus tehti sellepärast, et Merivuori elas kaasa Kadrioru toimuvatele protsessidele ning talle tundus vajalik, et saaksime rohkem informatsiooni maailmas toimuvast. Tema eluunistuseks oli kirjutada kord raamat maailma kaunimatest maastikest, kuid see jäigi ainult unistuseks. Kindlasti saame selle raamatukogu abil tõsta oma teadlikkust ajaloolisest

Pargid on loodud eelkõige inimestele.

pargikunstist kui ühest kunsti liigist teiste arvukate kunstiliikide seas.

Samas sai alguse Eesti pargikunsti muuseumi rajamine, et oleks üks koht Eestis, kus oleks võimalik saada Eesti pargikunsti puudutavat infot. Arvestades sellega, et Eestis on läbi aja olnud tuhandeid suuremaid ja väiksemaid parke, mille kujundust Kadrioru kindlasti vähemalt kaudselt mõjutas, on sellise muuseumi rajamine siia igati põhjendatud. Muuseum avati näitusega Kadrioru pargi 19. saj. lõpu, 20. saj. alguse inventariseerimise joonistest. Edaspidine on juba pika perspektiiviga töö, mille käigus koostatakse materjale ning süstematiseeritakse neid. Kindlasti

FOTO: INGEMAR MIUSIKUS

Taastatud trepid juhatavad läbi uue rosaariumi 1930. aastatel rajatud kontsertplatsile.

Eri aegadel loodu on kujunenud Kadrioru terviklikuks ja mitmekülgseks linnapargiks, mille üle võib uhkust tunda.

on üheks tulemuseks turismikaart "Pargid Eestis".

Ühtlasi on meil teoksil Weizenbergi 33 ajaloolises lustlas Kadrioru pargis toimunud ja toimuvast ekspositsiooni avamine. Eeskuju on saadud Drottningholmi pargist, kus vastav info on rahvale kättesaadavaks tehtud. Infopunkti paneme ka külalisraamatu, kus kõik saaksid Kadriorus toimunu ja toimuva kohta oma arvamust avaldada. Nii koguneks materjal, mille põhjal on võimalik diskussioone arendada. Ehk on need siis ka suurema osavõtjate arvuga, kui 2006. a. algul Kodulinna majas toimunud arutelu.

Vanasse vahimajja (hilisem külalistemaja) Weizenbergi 22 on planeeritud kogu pere kohvik.

Moodustamisel on Kadrioru pargi nõukogu, mis liidab mitme valdkonna spetsialiste, aidates kaasa kogu Eesti pargikunsti edendamisele ja

propageerimisele ning ühtsete seisukohtade kujundamisele.

Kogu tegevuse eesmärk on tuua iga ilmaga võimalikult palju rahvast Kadrioru. Eelkõige tallinlasi ja eesti-maalasi, aga muidugi on Kadrioru muutumas üha suuremaks vaatamisväärsuseks ka välituristidele.

Meie eesmärgi kandvust tõestab ilmekalt see, et iga lapike, mis on korda tehtud, leiab juba praegu aktiivset kasutamist. Kõige vähem kasutatakse pimeaiana tuntud Alumist aeda. 1999. aastal koostatud projekt käsitleb seda territooriumi kahel viisil. Lossi ees avatud pargiruum kui vaip – brodeeriarter. Seal edasi Poska tänava poole liikudes suletud ruum – bosketid. Kui me seda ideed UNESCO-s ajalooliste parkide korrastamise eest vastutavale R. de Jongile tutvustasime, soovitas ta meil eeskujude otsimisel toetuda Drottningholmile, mida me ka teinud oleme. Alumise aia käsitlemisel on tegemist taas miljöo loomisega – ajaloolisele baroksele ansamblile ajastule vastava ruumstruktuuri loomisega, mis omakorda pakub palju võimalusi ürituste korraldamiseks ja inimestel oma koha leidmiseks Kadrioru pargis. Alumises aias on

planeeritud varjulised kaetud teed, hekkidest kabinetid – istumiskohad, purskkaevud jm. Kogu territooriumi regulaarsust rõhutaksid raamivad kanalid ja neid ületavad sillakesed. See kõik on taas allutatud õigete ruumivahekordade ja miljöo taastamise põhimõtetele.

Hämmastust tekitab ja on igati kahetsusväärne arvamus, et pargist saab koht vaid kõrgseltskonnale promeneerimiseks. Territoorium ei saa olla mitte mingil juhul rahvale suletud, sest pargil ilma inimesteta ei ole mõtet. Kes ei usu, et Kadrioru juba korrastatud osas rahvas jalutab, tulge ja vaadake... Ülemise aia Lilleaed on kõigile külastajatele avatud ning armastatud ka ürituste korraldamise kohana.

Eestis on sajandite jooksul olnud tuhandeid suuremaid ja väiksemaid parke. Kui Saksamaa nimetab Wörlitzi pargi ümbrust Dessau-Wörlitzi aiariigiks (*Dessau-Wörlitzer Gartenreich*), siis, arvestades Eesti pindala ja kunagiste parkide hulka, võiks Eestit nimetada pargiriigiks. Ühte lõpuni korrastatud parki on eesti rahvas küll väärt.

Kadrioru korrastamise on oma südameasjaks võtnud Tallinna linn.

FOTO: PEETERSÄRE

I	1972–1975	Tallinna Botaanikaia uurimus ning hinnang Kadrioru pargi veestikule ja taimkatte ning puistu seisundile.
II	1987–1990	Kultuurimälestiste Projekteerimise Instituut 1. "Kadrioru pargi ikonograafia" – kunstiajaloolased Silja Vohli ja Juhan Maiste; 2. "Kadrioru pargi bibliograafia" – kunstiajaloolased S. Vohli ja J. Maiste; 3. "Kadrioru park 1920.–30. aastatel" – kunstiajaloolased S. Vohli ja J. Maiste; 4. "Kadrioru pargi arengusuunad" – arhitekt Kersti Lootus;
III	1990–1991	Eesti Maaparandusprojekt "Kadrioru pargi maa-ala kuivendamine". Teostus: AS K. U. Mell;
IV	1991–1993	"Kirdetiigi heakorrastamise projekt" arhitekt K. Lootus Teostus: AS Tallinna Restauraator;
V	1991–1993	"Luigetiigi heakorrastamise projekt" – arhitekt Aiki Lepik Teostus: AS K. U. Mell ja AS Tallinna Restauraator;
VI	1992–1994	Kivisilla kolmnurga heakorrastamise projekt – arhitekt A. Lepik ja K. Lootus Teostus: GeTe Ehitus OÜ ja KRK Mõigu Metall;
VII	1993	Pilve tee ja Mere allee teekatete korrastamine Teostus: AS Aspi;
VIII	1994	Luigetiigi luigemaja – arhitekt A. Lepik Teostus: AS Tallinna Restauraator;
IX	1994	Luigetiigi ümbruse teekatete korrastamine Teostus: AS Aspi;
X	1995–1997	Luigetiigi muusikapaviljoni taastamine – arhitekt A. Lepik Teostus: OÜ Raidkivi ateljee;
XI	1995	Kirdetiigi-taguse tiigi heakorrastamine Teostus: AS K. U. Mell;
XII	1996	Lilleaia ehitusprojekt – AS Eesti Projekt;
XIII	1996	Lilleaia vertikaalplaneerimise ja pumpla süvendi rajamise alustamine Teostus: AS K. U. Mell ja AS Seos Projekt;
XIV	1998	Lilleaia parterite tööprojekt – OÜ Restaureerimiskeskus arhitektid Katrin Etverk ja K. Lootus;
XV	1998–2000	Kaarna allee puude asendusistutus Eraannetajate initsiatiiv – Eesti Õiliitu ja Eesti Restoranide ja Hotellide Liitu kuuluvad firmad;

Alates 1999. aastast on Kadrioru pargi rekonstrueerimistööde tellijaks Tallinna Kommunaalamet.

XVI	1999–2000	Lilleaia taastati ajaloolised parterid, purskkaevud ja kanalid. Projekt: OÜ Restaureerimiskeskus, arhitektid K. Etverk ja K. Lootus; Teostus: AS Terrat
XVII	2000	Kaarna allee teekatte ja valgustuse taastamine Teostus: P. S. Correct OÜ
XVIII	2000	Mere allee valgustuse taastamine Teostus: P. S. Correct OÜ
XIX	2001	Veekaskaadi ja miraažiseina pargiarheoloogiline väljakaevamine ja vastavalt infole kaskaadi ja miraažiseina betoonkehandi tegemine. Valmis pumpla. Teostus: AS Terrat
XX	2002	Lilleaia väikese kaskaadi, miraažiseina merepoolse osa ja trepistike taastamine. Projekt: Restaureerimiskeskus, arhitektid K. Etverk ja K. Lootus Teostus: AS Terrat – alltöövõtjateks: Lindebergi fassaadi OÜ, Oma Ujula OÜ, Bronte OÜ, Restaureerimiskeskus OÜ, Haapsalu Paekivi AS, KAR Grupp OÜ, OÜ Canvas-Tech Kaasa aitasid annetajad: Hansapank ja tema kliendid 1,9 miljoni krooniga; Catheling Servis 2 000 000 krooniga
XXI	2003	Ülemise aia kaetud teed ja külgtrapid Teostus: AS Terrat
XXII	2004–2005	Apollo plats; kontsertväljak ja rosaarium Projekt: Restaureerimiskeskus, arhitektid K. Etverk ja K. Lootus Teostus: AS Terrat
XXIII	2005	Katariina trepp suure kaskaadi kohal Projekt: Restaureerimiskeskus arhitektid K. Etverk ja K. Lootus
XXIV	2005	Russalka valgustus, Tammesalu ja kirdetiigi ümbruse pargiala valgustus, Neptunuse skulptuur väikesele kaskaadile Skulptor: Mati Karmin
XXV	2006	Luigetiigi ümbruse korrastamine Projekt: Restaureerimiskeskus, arhitektid K. Etverk ja K. Lootus Teostus: AS Terrat

Viljandimaa vanad pargid

ANTS HEIN, kunstiajaloolane

Heimtali pargivaade.
Wilhelm Siegfried
Stavenhageni joo-
nistus 1857. aastast.

“**M**u isa vormis sealset maastikku taiduri tundlikkusega: ta ei istutanud puid juurde, vaid oskas neid põlislaant harvendades õigetes kohtadesse kasvama jätta ja sel moel hoopis suurejoonelisemaid puuderühmi ning salusid kujundada, kui neid teistmoodi talitades ülisuurte aja- ning

rahakuludega oleks võinud istutada ja pikkade aastakümnete jooksul suureks kasvatada. [...] Kust leiaksin nii palju ruumi, et kõiki neid vaateid kasvõi üldjoonteski kirjeldada. [...] Kõigepealt need, mis avanevad orunõlvadelt, “vihmavarju” ja “metsaonni” juurest, siis veel need, mis paistavad

kolme kase, vana saare, “sepalehtla”, “suvistehtla”, uue “õhtulehtla”, samuti ka groti juurest – kõikjal on näha külluslikus valikus erinevaid puuliike, puid ilusate kõrgusesse pürgivate kroonide ja jämedate tüvedega, nii metsased kui ka murukattes künka-veeri, vulisevate allikatega orgusid, rohumaid, kus sööb priske kari ja kus on rikkalikult nii metsalilli kui ka igasuguseid põõsaid.”¹

Peter Reinhold von Sivers, kelle tegemisi Heimtali pargi rajamisel tema poeg Jegor von Sivers siin kirjeldab, sai selle mõisa omanikuks 1789. aastal – tollal polevat seal muud eest leida olnud kui vaid Öisu mõisnike kasutuses seisnud jahimaja. Järgneva paarikümne aastaga muutus too paik aga tundmatuseni – ja seda mitte üksnes mõisasüdames, vaid ka piki Raudna ürgorgu ning eriti selle lõunakallast, kuhu allikad olid uuristanud sügavaid särke. Ühes oma sõprade John Frederik La Trobe'i, Otto Friedrich von Pistohlkorsi, Karl Grassi ja Johann Wilhelm Krausega jäädvustas ta sealsed kauneimad

¹ J. v. Sivers, Heimthal in Livland, lk. 9. – Album baltischer Ansichten, gezeichnet und hrsg. von W. S. Stavenhagen. Mitau, 1866–1867, lk. 7–8.

paigad ka lõuendile ning osalt just maalikunsti reegleid arvestades sealset maastikku siis kujundatigi.

Viljandimaa parkidel on üle 200-aastane ajalugu

Heimtali on üks Viljandimaa põlis-parkidest, kokku leiab neid sealte aga üle poolesaja. Enamasti on tegu endiste mõisaparkidega, kiriku- ja alevipuistute osa on hoopis tühisem. Kuigi juba Rootsi ajast leidub teateid iluaedadest, ei ulatu Viljandimaa praegustest parkidest küll ükski oma tekkelt varasemasse aega kui alles 18. saj. Ja seda juba seetõttu, et 1700. a. puhkenud Põhjasõjas laastati kogu maa ning koos hoonetega hävisid ka aiad.

Sõjahaavadest kosumisele kulus toona aastakümneid. Mõneti kiiremini suudeti asjad korda saada seal, kus mõisnikul oli mujalt raha juurde võtta, nagu näiteks Halliste külje alla jäävas Pornuse mõisas. Nimelt oli selle mõisa omanik Wolmar Anton von Schlippenbach osanud teha kõrgelennulist karjääri nii Rootsi kuninga kui ka Vene tsaari teenistuses ning nõnda sai ta ka oma pojale jätta tavalisest hoopis kopsakama päranduse. Pornusest saigi praeguse Viljandimaa piires esimesi mõisaid, mida hakati esinduslikumalt välja ehitama ja samuti oli see esimesi, kus juba 1730. aastate lõpuks oli olemas ajastule omane, nn. prantsuse stiilis iluaed. Too iluaed paiknes härrastemaja lõunaküljel ja oli kujundatud Halliste ürgorgu laskuvate terrassidena, mida ilmestasid tihe regulaarne teedevõrk, rohked lillepeenrad ning madalaks põetud hekid. Enam-vähem selline kujundus säilis selles aias osalt veel 20. saj. algulgi.

Üpris varakult saadi asjad liikuma ka Engelhardtidele kuulunud Navestis ja Bockide käes seisnud Loodis.

Needki mõisad kaunistati baroksete terrassaedadega, millest üks avanes Navesti, teine Raudna ürgoru suunas ja kuhu lisaks hekkidele ning lilleparteritele rajati ka sümmeetrilised tiigid. Erinevalt Pornusest, mis tänapäevaks on läbinisti umbe kasvanud, on neis kahes mõisas olnud barokkaiaast üht-teist veel praegugi aimata, Navestis isegi katkeid kunagistest pügatud pärnaalleedest.

Juhuse tahtel langes vabaplaneeringulise ehk nn. inglise pargistiili kasutuselevõtt ühte aega viimaste Põhjasõja armide kadumisega 18. saj. kolmandal veerandil. Mõisasüdamed, mida igal pool nüüd järjest uhkemalt välja ehitati, haljastati reeglina juba hoopis uute põhimõtete järgi. "Nagu teisteski maades, valitses ka siin varemalt too paindumatu prantsuse, hollandi ja saksa maitse, mille järgi teed pidid olema nõörsirged, kõik pidi sümmeetriline välja nägema ja mõnele põõsale oli antud selline kuju, millele oli võimatu loodusest eeskujuga leida... Nüüd võib aeg-ajalt siin ja seal leida aga ka uue kõlavama maitse järgi korraldatud kohti ja neid võiks pidada juba tõelisteks iludusteks," kirjutas siis Põltsamaa kirikuõpetaja August Wilhelm Hupel.² Just inglise stiili kaudu muutus iluaiandus üha rohkem ka tõeliseks maastikukunstiks.

Üks esimesi mõisaid, kus uut moodi kujundatud maastikku võis näha, oli Paistu lähedal paiknev Õisu. Friedrich Wilhelm von Sivers oli alustanud selle korrastamist 1760. aastate algul ja üpris lühikese ajaga kerkis sinna kogu Liivimaa uhkema mõisaansambleid: keskmeks kõrgel sokliil asuv ruumikas häärber, selle ette jääv avar paraadhoov, raamitud ühelt küljelt aga hiiglasliku kaarja aidahoonega, teiselt samasuguse talli-tõllakuuriga. Nende hoonetega oli kindlalt paigas

mõisasüdamel sümmeetriatelg, mida veelgi rõhutas sirge, mitme kilomeetri pikkune sissesõuduallee ning kaugele teisele poole Õisu järve küündiv vaatesiht. Kaasa aitas reljeefki: kui peahoonetagust järsakut oli võimalik kujundada laskuva terrassaiana, siis seal edasi planeeriti kogu ala juba vabalt vahelduvate legendike ja puuderühmadega. Kõik see mängiti läbi justkui teatrilaval: keskel hele, järvele avanev *vista*, külgedel aga kõrged puud kui kulssid. Otse teljele kaevati pikk kitsas tiik ning ka seal läbi-voolavat Vidva oja täiendati soodiga, tekitades sellele niimoodi uue saare. Kõrgekaarelised sillad, mis nii tiigile kui ka ojale ehitati, täiendasid kui hiiglaslikud lehvikud seda ilu. Isegi

Õisu mõisamaja rõdult avaneb suurejooneline vaade nii parki kui ka Õisu järvele.

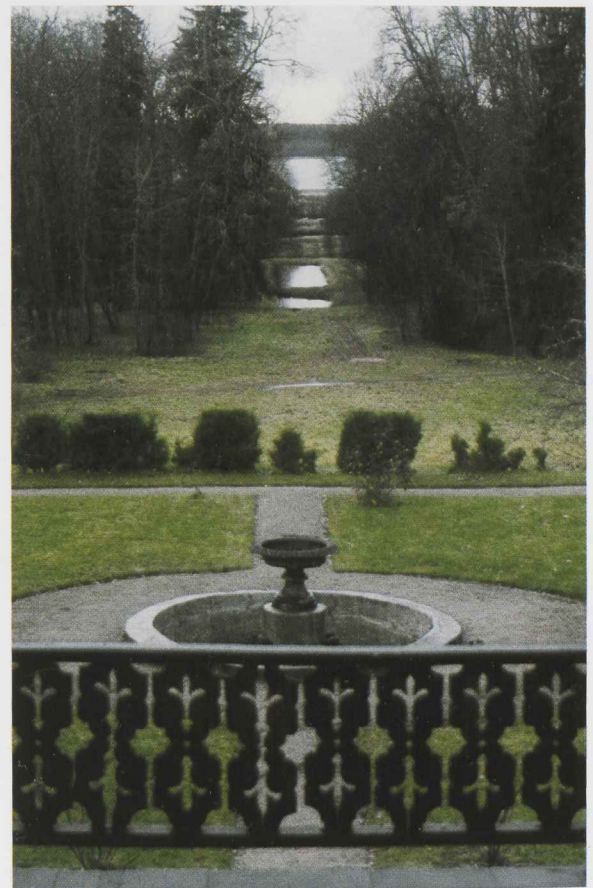
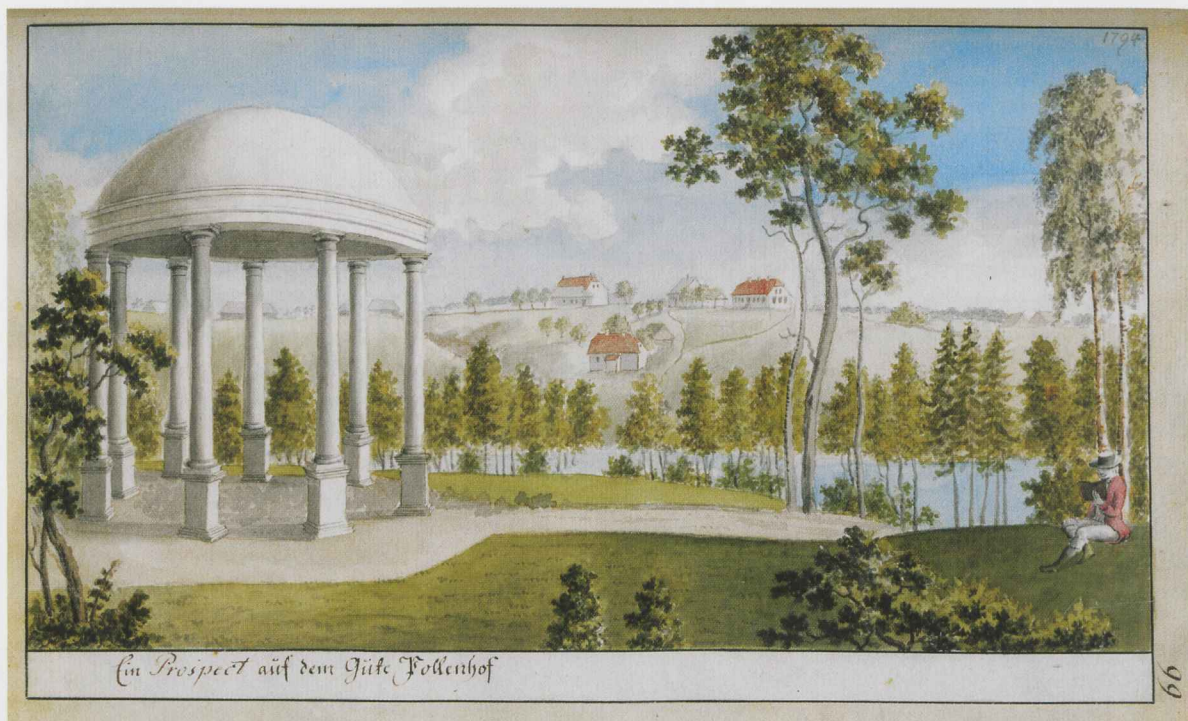

FOTO: ANTS HEIN

² A. W. Hupel, Ueber die Gartenliebhaberey in Lief- und Ehstland. – Nordische Miscellaneen. 27stes und 28stes Stück. Riga, 1791, lk. 536–537.

JOHANN CHRISTOPH BROITZE KOGU, LÄNT AKADEEMILISES RAAMATUKOGU

Polli park, 1794.

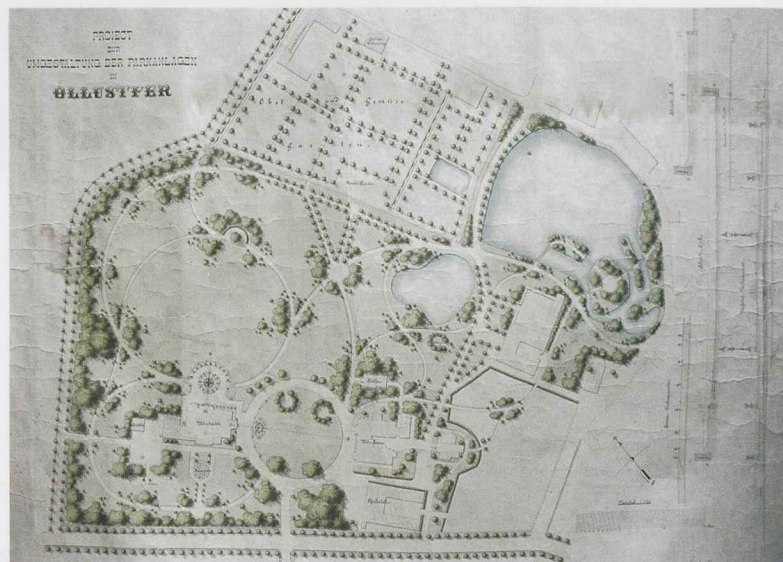
mõned marmorkujud, nagu näiteks "Justitia" ja "Prudentia", toodi siis seda parki ehitama – praegu võib neid kaht itaalia kujur Antonio Cybei töökojast pärinevat skulptuuri näha härrastemaja fuajees. Järgnenud sajandivahetusel rajati Oisus veel teinegi park: see ulatus mõisasüdamest Vidva orgu pidi ülespoole ja ka sinna rajati jalutusteid, sildu ning paviljone ning lisaks veel avar grottki, mis oli õõnestatud võimsasse, ligi kaheksa meetri kõrgusesse liivakivi-paljandisse.

18. saj. viimastest kümnenditest ja 19. saj. algusest kujuneski viljakamaid perioode mitte üksnes Viljandimaa, vaid kogu Baltikumi mõisaehtuses. Ulatuslikud maastikupargid, mille planeerimisel lähtuti looduslikest eeldustest ja mida rikastati nii vete-mängude, serpentiinina looklevate teede kui ka mitmesuguste lehtlate ning paviljonidega, rajati tollal näiteks Belowite käes olnud Pärsti, Anrepitele kuulunud Kärstna, Taubede Uusna ja veel mitmes teiseski mõisas.

Olustvere park
Georg Kuphaldti
joonise järgi
aastast 1903.

Kõige rikkalikum maastikuparkide pärg kujunes siiski piki Karksi-Halliste ürgorgu, kus paiknevad üksteise järel reas Karksi, Polli, Pöögle, Pornuse, Abja ja Uue-Pornuse ehk Kaubi mõis. Vanasti, kui metsa oli vähem, jäi osa neid mõisaid omavahel lausa silmsidemesse ning sageli ühendasid neid

ka puiesteed. Uhkeim nende seas näikse olnud krahv Dunteni valduses seisnud Polli, kuid paljut alla ei jäänud ka Sieversite Pöögle, Oettin-genide Kaubi ning Stackelbergide Abja. Näiteks viimasest on teada, et sealse pargi rajamiseks palgati aednik, keegi Johann Friedrich Semischi

häärastemaja esine neobarokne iluaed kujundati püगतud hekkidega ja mustriiliste lillevaipadega, ning suviti toodi seal pottides välja ka agaavid ning ploompuid. Võimalik, et Engelhardt on olnud seotud ka 1912. a. paiku valminud Peetri mõisakesega, kuigi selle haljastus on lahendatud juba hoopis teistsuguses võtmes – nii, et hajuks viimanegi piir inimkäega kujundatu ning loodusliku vahel.

Unustatud maastikud

Aiad ja pargid püsivad senikaua, kuni inimesed seal askeldavad. Niipea, kui inimlik hool lõpeb, hakkab nende üle võimu võtma võsa ja peagi ka mets. Toimub too loomulik tasandumise protsess, mis on looduses omane kõigele kupja ja kärnerita jäänule – just nii, nagu vajuvad ajapikku madalaks ka vanad hoonemüürid ja kattuvad samblikuga muistsed raidkirjad, et lõpuks ei mäletatagi enam, mis ehitised need kunagi kuskil seisisid või milline sõnum neis kirjades sisaldus.

Võib-olla just sellepärast, et ka vanadesse parkidesse kätketud sõnum on ajapikku tuhmunud, ongi enamik neist tänaseks nii käest las-

tud? Igatahes kohtab ka Viljandimaal liikudes pigem mõnd korrashoitut mõisamaja kui mõjuvat parki selle ümber – justkui oleks haljastuse ülalpidamine midagi hoopis keerulisemat ja üle jõu käivamat. Näib puuduvat algelisemgi arusaam pargikunsti põhitõdedest ja unustusse on vajunud isegi see, miks need pargid, aiad ning alleed kunagi üldse on rajatud: et toonitada arhitektuuri ja maastiku kooskõla, luua keskkond, mis mõjuks ühtaegu kunstilise kui ka looduslikuna.

Kas või too Heimtali, mida ma alustuseks mainisin: praegu ei avane sealse härrastemaja juurest ei Raudna ürgorgu ega ka mujale enam ühtegi vaadet, rääkimata, et hoone ise läbi padriku kuhugi paistaks. Või Uue-Suislepa maakonna kagutipus: ka too mõisasüda rajati kõrgele jõekaldale, kuid tänaseks on sel juba kogu jõepoolne külg rumalalt kinni istutatud – ja istutatakse aiva juurde. Või siis Väikemõisa Viljandi külje all: 20. saj. algul, kui see ilus juugendhoone ehitati, sätiti see silmsidemesse teisel pool Tánassilma ürgorgu paikneva Vana-Võidu mõisaga, kuid nüüd ei paista sellest Vana-Võidu poolt vaadates

muud kui ainult katusetipp ja ka Vana-Võidu mõis ise on oma jõepoolset küljelt noori kuuseistikuid tihedalt täis tipitud. Või siis see, mis peaks silma hakkama igale Halliste kirikust möödujale: kogu selle hoone läänepoolene külg on tihedalt peidetud kõrgetest kuuskedest ja elupuudest koosneva müüri taha. Kui need puud 1937. a. kevadel Carl Masingu, Hans Liivsooni ja Jaak Ergi poolt sinna istutati, olid need mõeldud üksnes madalaks hekkiks seni kiriku ette jäänud lasipuude platsi asemele rajatava muruväljaku ümber. Praegu on nad ammu üle kasvanud ja mõjuvad pigem kui loor mõne islaminaise näo ees. Ja nii mõisast mõisa, kirikust kirikuni...

Nii olemegi juba ammu jõudnud olukorda, et meie vanad pargid ei vaja korrashoiuks mitte enam niivõrd reha ja luuda, kuivõrd kirvest ja saagi. Sest on ju parkide ja aedadega nii, nagu igasuguse "kodustatud loodusega", kas või näiteks lemmikloomadega: nii kaua kuni neist peetakse, on nad armsad, niipea aga, kui nad kõrvale heidetakse, tekitavad nad – vaeses pulstunud loomad – üksnes haletsust.

Pime aednik istutab puu. Kärstna mõisa puiestee.

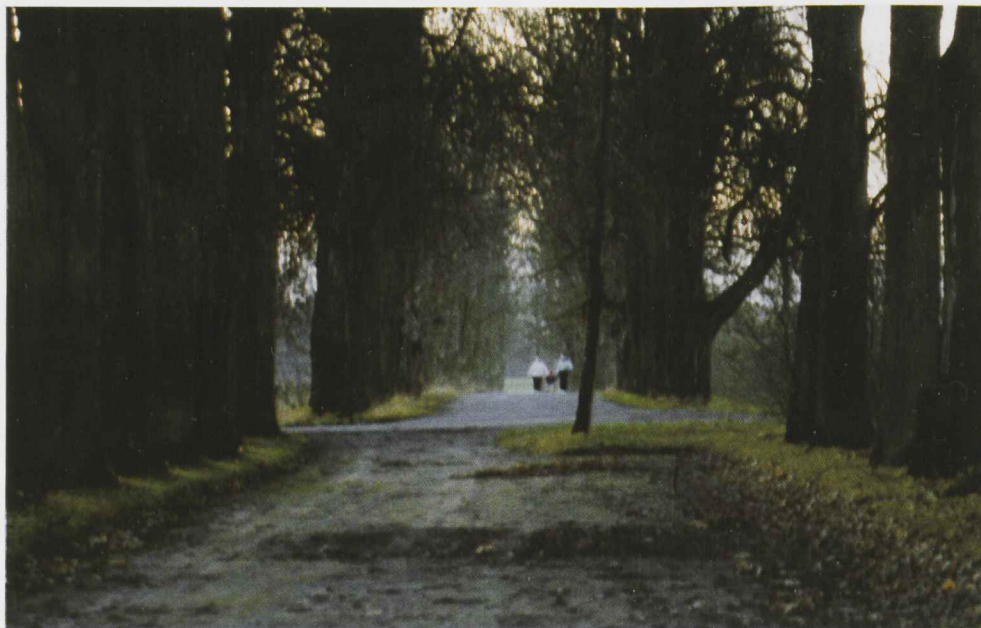
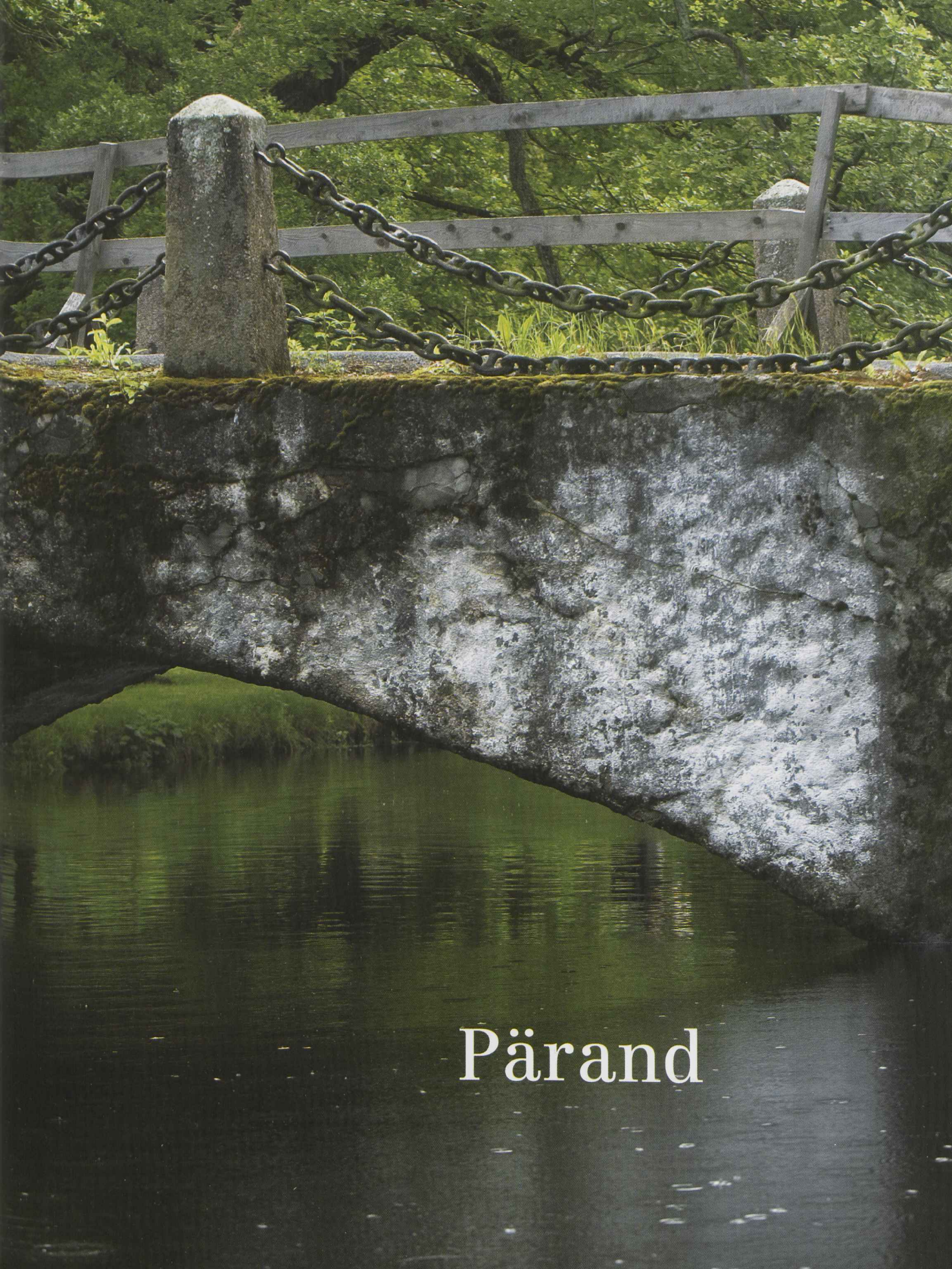

FOTO: ANTS HEIN

Päränd

Mõisaparkidest ja pärandmaastikest

KRISTIINA HELLSTRÖM, maastikuarhitekt

Sõna "pärandmaastik" kõlab kaunilt. Silme ette kerkivad haljendavad viljapõllud, kastemärjad kullerkupuaasad ja nende vahel looklevad sinised jõekesed. Õitsvate viljapuude keskel hallid rookatustega rehetared, taamal põldude vahel lopsakas uhke mõisahoonetega pargipuistu. Kõik see, mida meie esivanemad ja nende valitsejad läbi aegade on loonud koostöös emakese Eesti loodusega ning meile pärandanud.

Samas kuulub meie minevikupärandi hulka ka kogu Nõukogude perioodi maastikuline ümberehitustöö – uudismaaväljad, kokkulükatud kiviaiad, magistraal-kraavid ja paisjärved, majandikeskused oma betoon- ja eterniitarhitektuuriga, sõjaväebaasidest rääkimata. Paisjärved on aga enamasti päris kenad ja militaarobjekte on meil isegi muinsuskaitse alla võetud, nii et pole seegi pärand üheselt negatiivne. Niisiis võiks öelda, et pärandmaastiku alla kuulub kõik see minevikus sündinu ja loodu, mida me väärtustame ja tahaksime võimaluste piires säilitada – ilma aastaarvused nimetamata. Eestis on

mõistet enamasti kasutatud seoses traditsioonilise talumaastikuga. Lisaks on tarvilusel sõna "pärandkooslused", mis tähendab järjepidevalt hooldatud niidukooslusi. Soome keeles öeldakse *perinnemaisemat* ja mõeldakse selle all puisniite ja -karjamaid, aru-, ranna- ja lamminiite, aga ka mõisasüdameid parkide ja

rajatud pargid koosnevad parkmetsast, pargiaasadest ja hõredatest puisniidulaadsetest osadest ning enamasti asub pargis või selle vahetus läheduses ka veekogu. Kompositsioon on n.-ö. loodust jälgendav ning vastandub korrapära taotlenud barokkstiilile. 18. saj. lõpul rajatud parkides kohatab vahel ka barokkpargile omaseid

Pärandmaastiku alla kuulub kõik see minevikus sündinu ja loodu, mida me väärtustame ja tahaksime võimaluste piires säilitada – ilma aastaarvused nimetamata.

alleelega. Ja ehk on sellega meie udusele mõistele õrn punktiirjoon ümber tõmmatud.

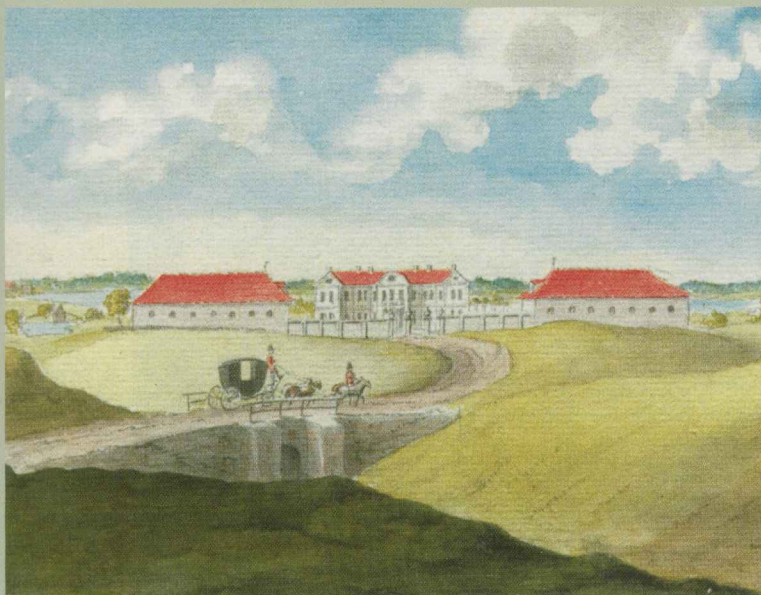
Pargid ja vaated

Nüüd aga mõisaparkidest ning nende seostest traditsioonilise (ehk siis enne-Teise-maailmasõja-aegse) maakasutusega, mille tulemuseks ongi praegu väärtuslikuks hinnatud pärandmaastikud.

Eesti mõisapargid on valdavalt inglise stiilis maastikupargid. 19. sajandil

jooni – sirgesse ritta istutatud puid või küünlajalga meenutava võraga vanu puid, mida on kunagi pügatud. Lisaks on klassitsistlik element teid ääristav allee. Kuid jätame praegu barokkaia teema.

Maastikuparki nimetatakse ka vabakujuliseks, kuid õigupoolest polnud algselt selle kujunduses midagi vaba ega looduspäraselt juhuslikku. Kompositsioonis on väga olulised vaated – veekogudele, ehitistele, varemetele, üksikpuudele

ja muudele huvitavatele detailidele, mis võivad asuda ka väljaspool parki. Vaate- ja puhkekohti ühendab looklev teedevõrk.

Küllastades mõisaparke võime küll kurvastada nende praeguse olukorra üle, kuid peame siiski tunnistama omaaegsete mõisnike head silma mõisakeskuse paigutamisel. Sageli on tegemist kõrgema kohaga maastikul (küngas, astang või oruveer) heade põllu- ja rohumaade keskmes, järve, jõe või mere naabruses.

Paljudel 18. ja 19. saj. mõisakeskusi kujutavatel kaartidel, joonistustel ja maalidel võib näha, et hooneid ja parki ümbritses avatud maastik, mis pakkus ilusaid vaateid. Tänapäeval enamik mõisakeskusi

Vaade Öisu mõisale idast 1794. a. Park on veel üsna noor, ilmselt alles istutatud. Taamal paistab Öisu järv.

Hooldatud puisniit Pihla külas Hiiumaal 1993. a. Umbes nii võisid välja näha ka Suuremõisa pargi kaugemad puisniiduosad, mis tänaseks on muutunud metsaks.

Suuremõisa park ja selle ümbrus 1876. a. Mõisapargi ilmselt kõige pargilikumad osad on tähistatud oliivirohelisega. Tume-kollane, Rooma numbritega tähistatud ala on põld. Helekollane ala karjamaa (e), hele-roheline – heinamaa (d). “Pilvekese” tähistavad metsa karja- või heinamaal – rohelised on lehtpuud ja oranžid on okaspuud (antud juhul enamikus männid).

Võsast puhastatud loopealne puiskarjamaa Sarve külas Hiiu maal 2006. a.

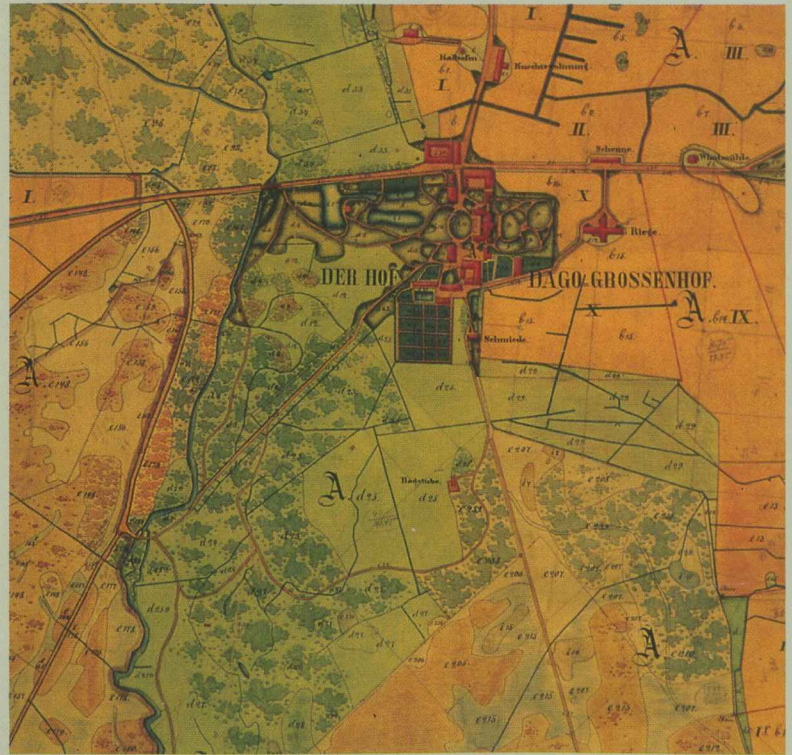

FOTOD: KRISTINA HELISTRÖM

oma vaadetega just ei raba. Kuhu on need kadunud?

Siin jõuamegi ühe olulise seoseni mõisaparkide ja muu “pärandmaastiku” vahel. Sada ja enam aastat tagasi domineeris tihedalt asustatud maastikul põllumajanduslik maa-kasutus. Iga vähegi viljakas maatükk oli haritud põlluks. Järvi ja jõgesid ääristasid lagedad lamminiidud ning madalat merkallast rannaniidud. Need olid väärtuslikud, st. tolleaegses mõistes kõrge toodanguga heinamaa ja karjamaad, mida kasutamata jätta oleks olnud mõistusevastane.

Saja aasta tagune kultuurmaastik pakkus nn. miljonivaateid täiesti tasuta, kuna need olid väljakujunenud põllumajandusliku maa-kasutuse kõrvalsaadused. Tänapäeval tuleb näha kurja vaeva ja maksta palju kallist raha selleks, et avada vaateid kas või paarikümne meetri ulatuses merele või järvele. Moodsas põllumajanduses on lammi- ja rannaniidud pigem ebatootlikud ning valdavalt kasutusest välja jäänud maad, kus valitseb mets, võsa või pilliroog.

EESTI AJALOORAHVIT

viie aasta jooksul on kohalikud elanikud teinud ära tohutu töö, taastades vaate mõisa peahoonest Õisu järvele, korrastades parki ning puhastades võsast järve ja pargi vahele jäävat ala.

Pargid ja puisniidud

Kui Lõuna-Eestis on mõisapark sagedasti ümbritsenud põllud ja lagedad niidud ning enamik vanu pargipuid on tõenäoliselt istutatud, siis Põhja- ja Lääne-Eestis on olukord pisut teine. Siinsel tasasel maastikul moodustasid hoopis mosaiksema mustri väiksemad põllutükid, lagedad niidud, puisniidud ja -karjamaad ning metsatukad. Arvestades, et maad olid siin kehvemad ning mõisnike sissetulek põllumajandusest väiksem, julgen arvata, et Põhja- ja Lääne-Eesti mõisaparkide rajamisel kasutati pigem ära olemasolev mets ja puisrohumaad ning parandati-täiendati neid vastavalt maastikupargi ideaalidele.

Kaks juba olemuselt pargilikku maastikutüüpi, mis on tekkinud traditsioonilise maakasutuse tulemusena ning on (olid) eriti omased Põhja- ja Lääne-Eestile, on puisniit ja puiskarjamaa.

Puisniit on heinamaa, kus hõredalt lehtpuude ja -põõsastega kaetud alad vahelduvad lagendikega. Puud aitasid kehvema viljakusega niidult saada parema saagi. Puulehed olid väetiseks, kuival suvel ei kõrbenud rohi puude vahel ära ning märjal suvel oli lagendikel hea heina kuivatada. Lisaks saadi siit veel loomadele lehevihu, kütte- ja tarbepuid, nii et tegemist oli üdini praktilise lahendusega.

Samas ei puudunud ka esteetiline mõõde. Parimal juhul oli hästi hooldatud puisniit vähemalt sama ilus kui mõisapark, isegi kui puuliikidest olid esindatud vaid kodumaised (tavalisim puu oli ilmselt kask). Puud-põõsad kujundasid ruume ja pakkusid varju ning maapinda kattis

kuni vikati tulekuni õitsev ja lõhnav lillevaip ("Ei sellist küll maailmas kusagil leidu, kui Saaremaa heinamaad juunikuu ööl..."). Kahjuks on hooldatud puisniit täna võib-olla haruldasemgi kui hooldatud mõisapark. Üks kauneimaid näiteid on Laelatu niit Läänemaal Virtsu lähedal.

Puiskarjamaa ehk metsakarjamaa on puistu, kus karjatatakse loomi. Traditsiooniliselt oli see lihtsalt mets, mis juhtus olema küla või talu lähedal. Päris metsast eristas seda hõre struktuur, võsa puudumine (loomade poolt hoolikalt ärasöödud!) ning murukamar puude all. Paljude vanemate inimeste mälestustes esinev väide "vanasti olid metsad korras" viitabki tõenäoliselt metsakarjamaale. Puiskarjamaad leidub tänapäevalgi siin-seal (eriti saartel), kuid enamasti on tegemist kas hiljuti võsast puhastatud noore metsa või endise puisniiduga. Varasemate aegade metsakarjamaast on meil seetõttu raske head ettekujutust saada, seda enam et see polnud aiaga piiratud kindel territoorium ning piir majandusmetsa ja karjamaa vahel oli väga hägus.

Kas olid omaaegsed puisniidud ja -karjamaad eeskujuks mõisaparkide loomisel? Pole võimatu. Oli nende "kujunduses" ju nii mõndagi ühist inglise ja saksa maastikuparkidega. Aga kindlasti kasutati mõisakeskuse läheduses asuvaid puisrohumaaid materjalina parkide loomisel. Puis-tusid harvendati vajadusel, raiuti sisse vaatesihte, istutati sobivatesse kohtadesse okaspuid, väärislehtpuid, eksoote ja ilupõõsaid, kaevati tiike, rajati jalgteede võrk ning nende äärde istumis- ja vaatekohti, paviljone ja lehtlaid. Lõppude lõpuks oli ju ka inglise maastikupark algselt tavalise põllumajandusmaastiku kaunistatud variant.

Hea näitena võib siin tuua Suuremõisa pargi Hiiumaal, mida ilmselt hakati rajama juba 18. saj. lõpul

pärast hoonete valmimist, kuid mille ajaloost ei ole eriti midagi teada. Abiks on vaid säilinud kaardimaterjal. 1876. a. kaunilt koloreeritud kaardil puudub piir maastikupargi ning puisniitude ja -karjamaade vahel, mis lubab oletada, et seda piiri tegelikult polnudki. Puisrohumaade vahel leidub suuremaid ja väiksemaid

lagendikke, mida võib tõlgendada pargiaasadena. Veel praegugi pole ei muinsus- ega looduskaitseametnikud suutnud pargi piire paika panna, sest võõrpuuliike on istutatud laiale territooriumile, millest suur osa on muutunud tihedaks metsaks. Pargina on säilinud vaid lossi vahetusse lähedusse jääv ala.

Laelatu puisniit mai lõpul 2006. a.

Suuremõisa pargi keskne osa (istutatud) põlispuudega 2006. a.

Parkide kaitsest

URVE SINIJÄRV, Keskkonnaministeerium
SILJA KONSA, Muinsuskaitseamet

Ei saa mööta täpselt parkide väärtust, kuid seda saab hoida ja suurendada olemasolevat järjepidevalt ja mõistlikult hooldades. Merivälja park Tallinnas 2006.

FOTO: ANNTENNO

Eesti on pargirikas maa. Selle tingib eelkõige ajalooliste mõisasüdamete suur tihedus meie maastikus. Kuid lisaks mõisaparkidele on aja jooksul rajatud üsna arvukalt ka linnaparkide, kiriku- ja kabeliparkide ning isegi taluparkide. Tähelepanuväärsemad neist on võetud kaitse alla – loodusväärtuste poolst looduskaitse alla ning arhitektuurimälestistena muinsuskaitse alla. Kaitsealuste parkide koguarv on üle 400 ning umbes kaks kolmandikku neist on topeltkaitse all. Hetkel riikliku kaitse all olevate parkide loetelu leiab vastavalt kas Eesti Looduse Infosüsteemist EELIS ehk looduskaitseregistrist <http://www.eelis.ee> või Muinsuskaitseameti koduleheküljelt kultuurimälestiste riiklikust registrist <http://www.muinas.ee>.

Looduskaitsealuste parkide eest vastutab Keskkonnaministeerium ning konkreetse pargi valitsejaks on asukohajärgse maakonna keskkonnan teenistus, kus parkidega tegeleb looduskaitse spetsialist. Kaitsekorda reguleerib Looduskaitse seaduse alusel kehtestatud "Kaitsealuste parkide, arbo reetumite ja puistute kaitse-eeskiri",

mis on kinnitatud Vabariigi Valitsuse 3. märtsi 2006. a. määrusega nr. 64. Parkide kaitse-eesmärk on järgmine: see on ajalooliselt kujunenud planeeringu, dendroloogiliselt, kultuuri-loomiselt, ökoloogiliselt, esteetiliselt ja puhkemajanduslikult väärtusliku puistu ning pargi- ja aiakunsti hinnaliste kujunduselementide säilitamine koos edasise kasutamise ja arendamise suunamisega. Kaitse-eeskirja kohaselt on pargis ilma valitseja nõusolekuta keelatud nii ehitamine kui puuvõrade ja põõsaste kujundamine ja puit-loomisliku raie, aga ka istutustööd.

Muinsuskaitsealuste parkide kaitsekorda reguleerib Muinsuskaitse-eadus. Parkidel kui mälestistel on nii ajalooline kui arhitektuuriline väärtus. Ajalooline väärtus seisneb pargis kui näites ajaloolisest stiiliperioodist, arhitekti loomingust, ajastust või seotuses omanike, legendide või oluliste sündmustega. Pargi arhitektuuriline

väärtus seisneb selle planeeringus, säilinud kujunduselementides ja taimestik. Pargi kui mälestise projekteerimine saab toimuda üksnes muinsuskaitse eritingimuste alusel, mis annavad pargi kohta põhjaliku ülevaate. Muinsuskaitseametis on valminud nende koostamise juhendmaterjal, mille koostamisel on lähtutud Muinsuskaitseeadusest, kultuuriministri 30. juuni 2003. a. määrusest nr. 9 ja Firenze ehk Ajalooliste parkide kaitse hartast (1982) <http://www.muinas.ee/682>.

Üldistatult öeldes tähendab kaitsestaatus seda, et kõik olulisemad tegevused pargis tuleb vastava ametkonnaga kooskõlastada või siis taotleda kaitsekorrast tulenev nõusolek. Kaitsestaatus on märk väärtusest, mida hoida ning säilitada ning selle eesmärgiks on vältida kas teadmatusest või oskamatuses tulenevaid vigu, mis võiksid seda kahjustada.

Parkide hooldamise ja korrastamisega tegelevad nii parkide omanikud kui valdajad. Kaitsealuste parkide hooldamiseks on võimalik taotleda eraisikutel, asutustel ja organisatsioonidel riigilt toetust. Üheks võimaluseks on taotleda toetust Keskkonnainvesteeringute Keskusest looduskaitse alamprogrammist (<http://www.kik.ee>). Teise võimalusena saab muinsuskaitse eritingimuste koostamiseks, projekteerimiseks ja ka hooldamiseks taotleda riigieelarvelist toetust Muinsuskaitseametist. Parkidega seonduvate küsimustega on alati võimalik pöörduda kas asukohajärgse maakonna keskkonnateenistuse looduskaitse spetsialisti poole <http://www.envir.ee> või muinsuskaitse inspektori poole <http://www.muinas.ee>. Samuti töötab Muinsuskaitseametis maastikuarhitektuuri ekspertnõukogu, kes võtab seiskoha mitme eksperdi arutelul vajavates pargiteemalistes küsimustes.

FOTO: INGMAR MUUSIKUS

Purdi mõisast Anna kirikusse viiva allée ilu seisneb pärandmaastiku väärtuses näidata mitte üksikuid arhitektuuri- või looduskaitseobjekte, vaid aegade jooksul kujunenud sidusat keskkonda.

Kaitsealuste parkide piiride määramisest

URVE SINIJÄRV, Keskkonnaministeerium
SILJA KONSA, Muinsuskaitseamet

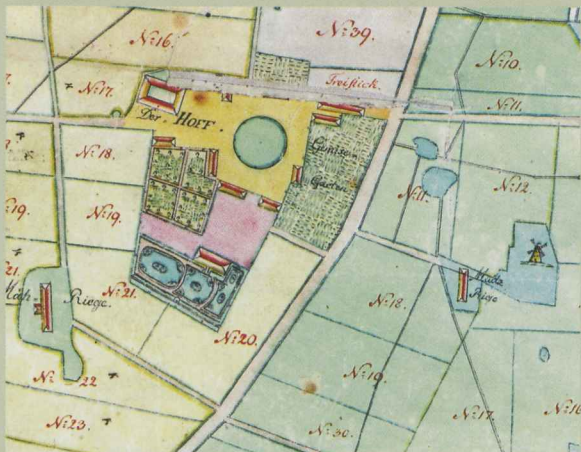
Kaitsealuste parkide piiride määramisega tehti Keskkonnaministeeriumi ja Muinsuskaitseameti koostöös algust 2004. a. lõpus. Põhjusti selleks oli mitu. Kuna parke on nii muinsus- kui looduskaitse all, siis tundus ühistegevus kõige mõistlikum lähenemisviis. On ju objekt ühine ning kuna mõlemalt poolt on tegemist riikliku kaitsega, siis ei ole mingit põhjust kahel ametkonnal neid objektidena erinevates piirides käsitleda.

Looduskaitse poolt seisnes peamine vajadus selles, et enamiku kaitsealuste parkide kohta olid seni olemas

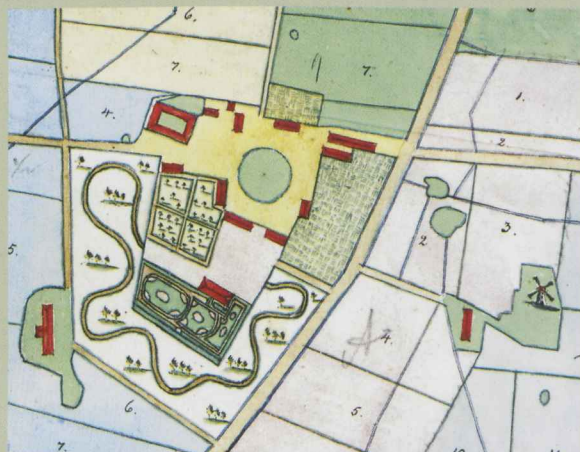
vaid Nõukogude-aegsed piiriskeemid. Eesti Looduse Infosüsteemis (EELIS) kajastusid üldjuhul nende skeemide alusel sissekantud piirid, mis aluskaartide erinevuste tõttu tänapäeva tegeliku olukorraga ei kattunud. Samuti kinnitatakse 2004. a. jõustunud Looduskaitsealuste alusel nüüd kõikide kaitsealade piirid kaardi kujul. Varem selline võimalus puudus. Enne seda kinnitati neid üksnes sõnaliste piirikirjeldustena ning nii mõneski maakonnas oli ka parke selliselt käsitletud, kuid võrreldes koguarvuga oli see hulk siiski väike.

Muinsuskaitse poolt seisnes peamine vajadus selles, et kuigi pargid olid kaitsealuste objektide nimistus, ei olnud neid varem üldjuhul pindalaliselt määratletud. Parki käsitleti mõisaansambli tervikuks siduva elemendina ja ühtlasi mõisahoonete ning rajatiste kaitsevööndina. Kuid ühelt poolt parkide maaomandi küsimused ja teiselt poolt omanike huvi asuda ajaloolist parki korrastama tingisid vajaduse määratleda kaitsealuse pargi piirid täpselt. Kuna looduskaitse oli püstitanud sama ülesande, siis asuti piiride küsimust lahendama koos.

Vasakul:
Pagari mõisa park
1824. a. mõisamaade plaanil.

Paremal:
Pagari mõisa park
1836. a. mõisamaade plaanil.

Töö käik

Piiride määramisel on mitu etappi. Kõigepealt on valmistatud ühe maakonna lõikes esialgsed ettepanekud laua taga üksnes kaartide alusel. Selleks on kasutatud nii värvilist kui mustvalget Eesti põhikaarti ning Maa-ameti ortofotosid, võttes lähtepunktiks EELIS-es oleva pargipiiri. Seda täiendades ning põhikaardi alusel täpsustades valmib esimene tööversioon. Muinsuskaitsealuste parkide puhul on enamikul juhtudel aluseks kaardiinfo ja kultuurimälestiste riiklik register, samuti peainspektorite täheldused. Seejärel saadakse kokku vastavas maakonnas, kus toimub töökoosolek. Osalevad nii maakonna looduskaitse spetsialistid kui ka muinsuskaitse inspektor ning juurde kutsutakse selle maakonna parkidega hästi kursis olevaid eksperte. Tavaliselt kulub ühe maakonna läbitöötamiseks kaks-kolm tööpäeva olenevalt maakonna parkide arvust ning eelnevast ettevalmistusest. Nende koosolekute käigus toimuvad sisulised arutelud ja vaidlused. Kõigil on võimalik oma teadmised välja tuua. Koosolekutel viiakse piiride parandusettepanekud kohapeal sisse. Kui kaartide ja teadmiste põhjal ei ole võimalik otsust langetada, käiakse kohapeal olukorda hindamas. Selliste lahtiseks jäänud küsimuste lahendamiseks väli-

tööde käigus kulub reeglina samuti kaks-kolm tööpäeva.

Piiride määramisel lähtutakse ennekõike looduses selgelt eristuvatest tunnustest, nagu pargipuistute kõlvikute piirid, teed, veekogud, piirdeaiad ja trassid. Alles teises järjekorras ning eelmiste puudumisel kasutatakse ka katastriüksuste piire, kuna need ei ole looduses alati selgelt nähtavad ja võivad muutuda. Samas tuleb nii mõnelgi juhul arvestada maaomandi küsimustega ning jälgida, et pargi kaitsekorda ei rakendataks põhjendamatult näiteks kellegi õuemaal, kui see asub pargi vahetus läheduses. Mõistagi kehtib see siis, kui õuemaal ei ole arvestatavat pargiilmelist kooslust.

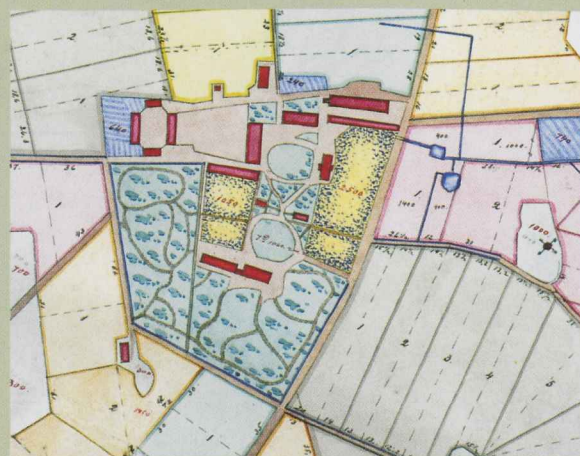
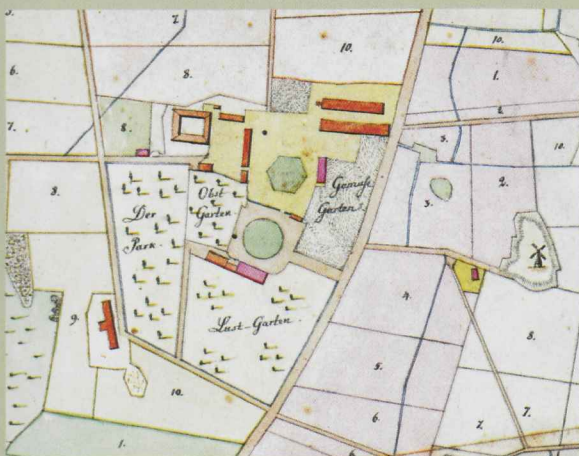
Kui pargi juurde kuulub väärtuslik allee, arvatakse see pargi koosseisu. Pargi eriosadega on toimitud konkreetsest pargist lähtuvalt. Kui viljapuuaiad jm eriotstarbelised aiad on oma algse kasutuses säilinud või kuuluvad lahutamatu osana pargikujunduse juurde, siis on need üldjuhul arvatud pargi piiridesse. Sama printsiipi on rakendatud ka kõrvalhoonete puhul. Olles pargiruumi kujunduse osa, loetakse hoone pargi piiridesse kuuluvaks.

Lisaks tänapäevastele kaartidele on piiride määramisel suureks abiks mõisasüdamete ajaloolised plaanid, mis telliti digitaalsel kujul Eesti Ajalooarhiivist. Üksikute mõisate kohta on leitud koguni mitu ajaloolist

kaarti, mis võimaldavad hinnata aja jooksul pargi kujunduses toimunud muutusi. Hea näide on Pagari park Ida-Virumaal, mille ajaloolisi kaarte on säilinud koguni neli. Samuti on olnud abiks ajaloolised fotod ja joonistused.

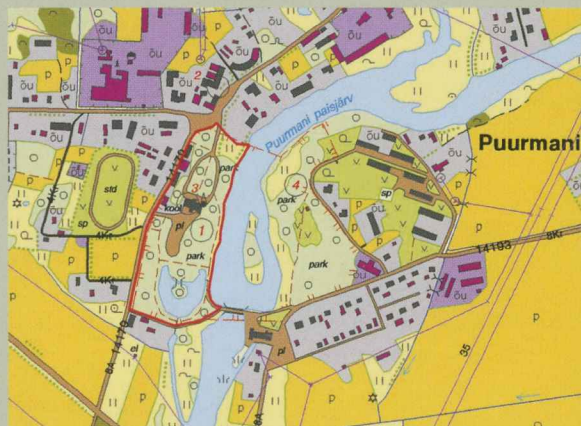
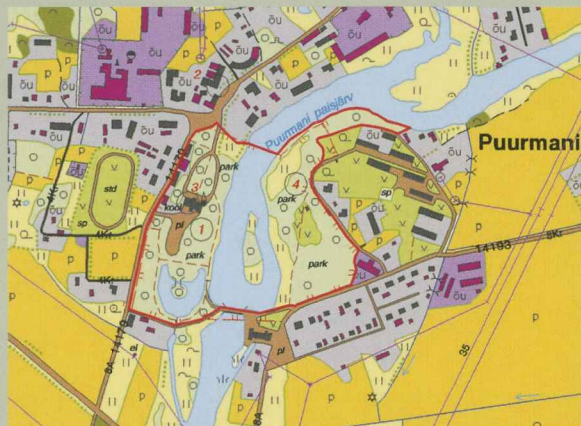
Muinsuskaitseamet tegeleb praegu samaaegselt mälestiste kaitsevööndite määramisega. Lähtutakse ennekõike konkreetsest mälestisest, tema väärtusest ja vajadustest, silmas peetakse ka mälestise seisukorda, praegust maakasutust ja ajaloolisi piire. Kui mõisapargi juurde kuulunud kultuuriväärtuslik ala on aja jooksul rikutud või muudetud üksikute uute ehitiste ja rajatistega, haaratakse need kaitsevööndisse juhul, kui need asuvad kultuuriväärtusliku ala struktuuri sees või vahetus läheduses. Kaitsevööndi määramisel arvestatakse ka olulisemate vaadete pargile. Et ajaloolised planeeringud on sageli loonud ehitistest ja parkidest kaugvaateid veekogudele ja pinnavormidele, arvestatakse neid võimalusel kaitsevööndi määramisel. Seda võimalust tuleb pidada väga oluliseks: siinkohal tegeleb muinsuskaitse kaitsega laiemalt ning mälestiste kaitsevööndite määramine on üks väheseid seadusandlikul tasandil toimivaid maastikukaitse võimalusi.

Seejärel vormistatakse parkide piirid ametlikult – nii nagu praegu kinnitatakse kaitsealasid. Valminud

Vasakul:
Pagari mõisa park
1850.–60. a mõisa-
maade plaanil.

Paremal:
Pagari mõisa park
1897. a mõisa-
maade plaanil.

Üleval:
Looduskaitsealuse
Puurmani mõisa
pargi piir

All:
Muinsuskaitsealuse
Puurmani mõisa
pargi piir

Paremal:
Puurmani mõisa
park Maa-ameti
ortofotol
2002/2003. a.

kaardid on aluseks nii avalikustamisel kui saatmisel kooskõlastamiseks omavalitsustesse. Vastavalt Looduskaitseseadusele avaldatakse kuulutused parkide piiride täpsustamise kohta nii kohalikus kui üleriigilises ajalehes, korraldatakse avalik väljapanek keskkonnateenistuses ja asukohajärgses omavalitsuses ning pakutakse võimalus avaliku arutelu korraldamiseks. Sellist soovi avaldati näiteks Jõgeva- ja Järvamaal. Juhul, kui on tegemist pargi piiri laiendamisega eramaale, tuleb sellest teavitada maaomanikku ning anda talle võimalus arvamust avaldada kas sellega nõustumiseks või mitte-nõustumiseks.

Avalikustamise ja kooskõlastamise käigus laekub üldiselt päris palju parandus- ja täiendusettepanekuid. Neid igakülgset analüüsid lange-

FOTO: MAA-AMET

tatakse otsus ettepanekutega nõustumiseks või kõrvale lükkamiseks, sealjuures peab iga otsus olema põhjendatud.

Järgnevalt valmistatakse ette Vabariigi Valitsuse määruse eelnõu piiride kinnitamiseks. Eelnõus on loetletud antud maakonna kinnitavad pargid ning selle lisas on kaardid lõplike piiridega. Eelnõu juurde kuulub seletuskiri, kus on kirjeldatud eelnõu ettevalmistamist ning toodud tabel tehtud ettepanekute ja nendega arvestamise kohta. Eelnõu esitatakse veel kooskõlastamiseks ministeeriumidele e-Õiguse kaudu ning kui ka see etapp on läbitud, on piirid valmis esitamiseks valitsusele, kes need kinnitab.

Muinsuskaitseaduse pargi piiride määramisel sellist protseduuriregistriku ette ei näe. Kuna pargid on praegu kehtiva seaduse alusel juba

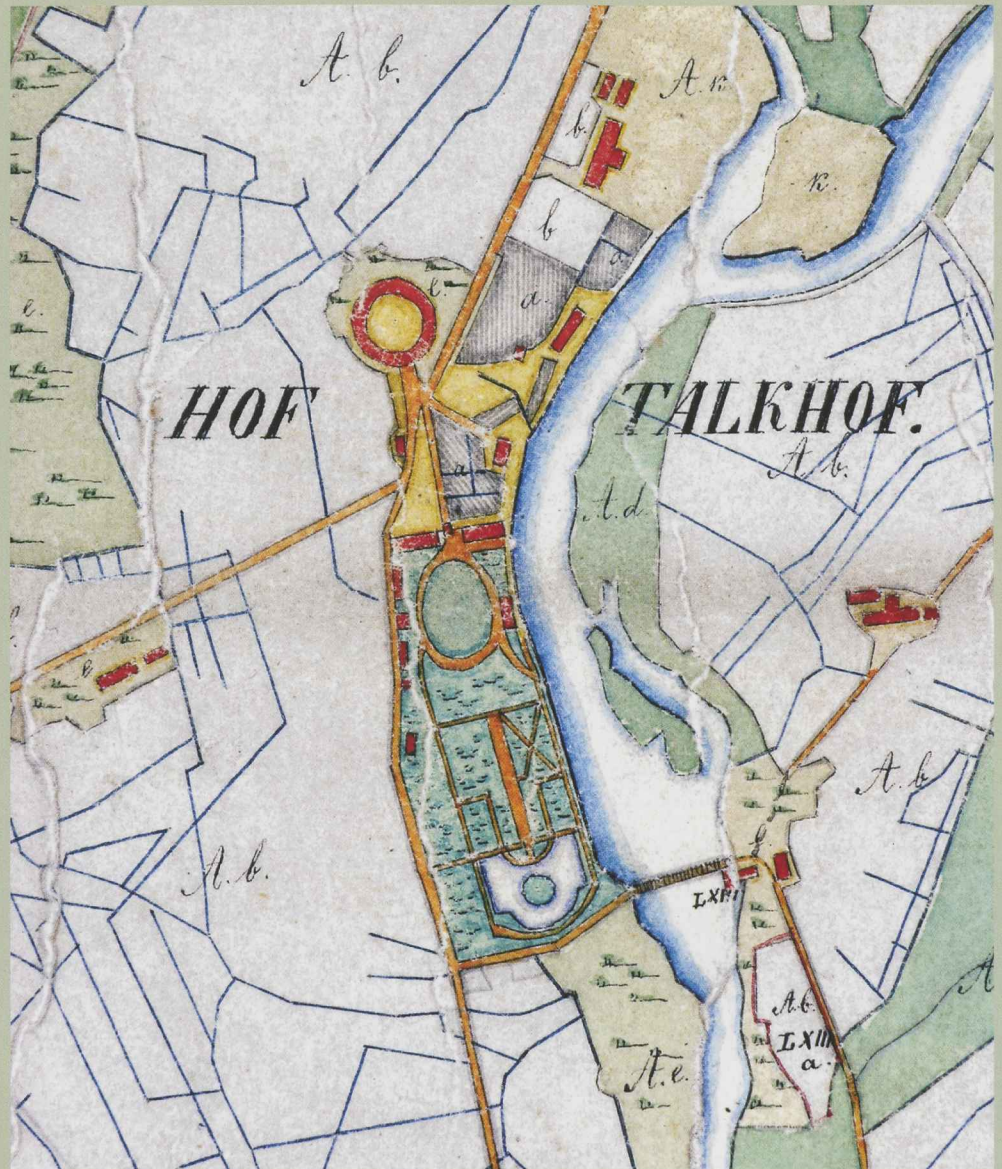
mälestiseks tunnistatud, siis piiride täpsustamine eraldi seadusandliku akti ei nõua. Küll aga kantakse muinsuskaitsealuste parkide piirid Maa-ameti kultuurimälestiste kaardile avalikuks kasutamiseks ning pargi omanikele/valdajatele ja kohalikele omavalitsustele väljastatakse vastavad teatised.

Piirid vastavalt kaitsefunktsioonile

Kõige suuremat rõõmu selle töö juures on pakkunud see, et piiriettepanekud valmivad kahe ametkonna erineva tausta ja teadmistega inimeste kokkusaamisel. Üks pool osutab tähelepanu ühtedele aspektidele, teine teistele ning selliselt teineteist täiendades sünnib tulemus, millest võivad mõlemad. Oleme liikunud tähestiku järjekorras, alustades

Harjumaalt ning töö käigus ka ise pidevalt õppinud. Olukordi, kus muinsuskaitsealuse ja looduskaitsealuse pargi piir jäävad lõpptulemusena erinevad, on vaid üksikuid ja nende puhul tulevad ilmsiks ka mõningad kaitseprintsipiide erinevused. Suure üldistusena võib öelda, et kui muinsuskaitse seisukohalt on park oluline ennekõike ajaloolisest aspektist, park on kui arhitektuurne ruum mõisaansambli hoonestuse ümber, mis võib olla üksikute puude ja pöösastega, siis looduskaitse poolt on kindlasti oluline looduskaitse väärtuste olemasolu: silmapaistvad üksikpuud, liigirikas puistu, huvitav rohttaimestik, loomastik ja veekogud. Nii on näiteks Jõgevamaal Puurmani mõisapargi muinsuskaitsealuse pargi piir vaid Pedja jõest paisutatud Puurmani paisjärve läänekaldal, looduskaitsealune aga hõlmab ka veekogu koos selles asuva saarega ning idakalda. Samasugune erinevus ilmneb ka Põlvamaal Mooste pargi piiri puhul, kus looduskaitsealuse pargi koosseisu kuulub Mooste järv ja selle kallas teisel pool järve, muinsuskaitse alla ainult järve hoonestuse poolne kagukallas. Muinsuskaitse puhul omavad hoonestus, väikevormid, ajalooline ruumiline ülesehitus ja vaatesihid pargi koosseisu alati suuremat tähtsust kui looduskaitse puhul. Looduskaitse puhul aga võib lisaks pargile olla selle koosseisu kaitsealuseid üksikobjekte, näiteks põlispuid ja kive või siis kaitstakse üksnes kunagise mõisasüdame juurde viinud alleed ja seal säilinud põlispuid rühma.

Samuti pole harvad juhud, kui näiteks mõisa hoonestus on täiesti kadunud ning säilinud on vaid pargi puistu. Sellised kohad on üldiselt üksnes looduskaitse all. Näiteks võib tuua Vaemla mõisa pargi Hiiumaal või lisaku ja Voka mõisa pargi Ida-Virumaal. Üksnes muinsuskaitse all on jällegi need pargid, kus, nagu

EESTI AJALOORIHITIV

eespool mainitud, on oluline avatud ruum kui selline mõisaansambli hoonestuse ümber. Selliste näidete-na võib esile tõsta Laitse ja Kõltu mõisa parki Harjumaal või Kudina mõisa parki Jõgevamaal. Enamik parke, umbes 2/3, on aga kaitstud mõlemalt poolt, seega on valdavalt tegemist topeltkaitsega.

Pargid on sündinud inimese ja looduse koostöös, mis teeb nad nii muinsuskaitse kui looduskaitse seisukohalt erilisteks objektideks ning

seovad neid kaht ametkonda. Nad ei ole päris loodus ega päris arhitektuur, vaid kuskil nende kahe kokkusaamiskohas – maastikuarhitektuur. Kui looduskaitse üldine eesmärk on kaitsta ehedat Eesti loodust, siis parkide puhul me kaitseme ka neid sidemeid, mis seovad meid varasemate aegade ja laiema kultuuriruumiga. Seetõttu on topeltkaitse enamikul juhtudel põhjendatud ning aitab leida tasakaalu nende eripäraste objektide kaitse kõikide aspektide vahel.

Puurmani mõisa park 1861. a. mõisamaade plaanil.

Muinsuskaitsealuste parkide projekteerimise nõuded

SULEV NURME, maastikuarhitekt

2005. a. kokku kutsutud muinsuskaitse parkide ümarlauast alguse saanud idee koostada kaitsealuste parkide projektide vormistusnõuded nägid lõppversioonis ilmalavast 2006. a. juunis. Aastaid on olnud erialainimeste seas kõneaineks parke puudutavate projektide sisu ning vormistus – eri generatsioonidest, firmadest, riigiasutustest projekteerijatel, ametnikel ning tellijatel on erinev ettekujutus maastikku käsitlevast projektist. See on ka üsna loomulik, sest projektidele esitatavad nõuded on laiali mitmetes õigusaktides ja soovitatavates standardites, jättes projekti sisusnõuete tõlgendamisel suhteliselt vaba valiku. Samalaadne olukord on ka muinsuskaitsealuseid parke puudutavate projektide hulgas, kus kooskõlastamisele tulevad väga erineva sisulise ja vormistusliku tasemega tööd.

Käsitledes ajaloolist maastikku on võimalik sellesse talletatud infot esitada ja interpreteerida mitmeti. Hoonete projektidele esitatavad vormistuslikud ja sisulised nõuded ei ole üksüheselt transformeeritavad pargiprojekti. Erinev lähenemine raskendab projektidest arusaamist ning tekitab sageli asjatuid küsimusi. Lähtudes ajaloolise pargi spetsiifikast on seetõttu otstarbekas täpsustada ajaloolisi parke käsitlevate projektide koostamise protsessi kirjeldust.

Muinsuskaitsealuste objektidega seotud projekteerimise spetsiifika on sätestatud 30. juunil 2003. a. välja antud kultuuriministri määrusega nr. 9 "Mälestise ja muinsuskaitsealal paiknevate ehitiste konserveerimise, restaureerimise, remondi ja ehitamise projektide koostamise ja neis eelnevate uuringute tegemise tingimused ja kord ning muinsuskaitse eritingimuste koostamise kord".

Muinsuskaitseaduses on seoses parkidega mainitud küll haljastusprojekti (mis, arvestades kasutatud projekti nimetusele üldlevinult omistatavat sisu, on iseenesest sobiv ajaloolise ehitise lähiümbruse haljastuse lahendamiseks, kuid ei hõlma kogu ajaloolise haljasala projekteerimisega seotud probleemistikku), ent selle sisu ning vormistuse suhtes ei ole täpsustusi. Teemaatika, mida ajaloolise pargi projektis võidakse käsitleda, on väga mitmekesine, olles laiali pillatud mitmetesse normdokumentidesse. Selge on see, et mälestiste projekteerimisel on põhialuseks Muinsuskaitseadus, kuid et selles vallas tehtavad projektid oleksid kõigile osapooltele üheselt mõistetavad ja teostatud vastavalt heale projekteerimistavale, peab arvestama ka teisi juhiseid. Üks põhilisi projekteerimist puudutavatest standarditest, EVS 811:2002 "Hoone projekt", käsitleb

FOTO: TIINA TAMMET

hoone projekteerimist, kuid see ei laiene rajatistele ega ole üksüheselt kasutatav hajasala projekteerimise kontekstis. Samas on selles dokumendis siiski selgelt määratletud projekteerimisstaadiumid ja projektide koostamise üldnõuded, mida saab kohandada ka haljasalade, sh. ajalooliste haljasalade projektidele. Ajaloolise pargiruumi projekteerimisel on abi veel teistestki õigusaktidest ja standarditest, millest ilmselt olulisimad on Firenze harta, Looduskaitseseadus, Maaparandusseadus,

Ehitusseadus, Planeerimisseadus, teede projekteerimise normid ja nõuded, EVS 843:2003 "Linna-tänavad" jne.

Lihtsustamaks tellija, projekteerija ja muinsuskaitse vahelist koostööd selles vallas otsustati välja anda juhendmaterjal, milles antakse soovituslikud juhised muinsuskaitsealuste parkide, aedade jm. ajaloolisi haljasalaid käsitlevate projektide sisu ja vormistuse kohta. Juhendi loomisel ei ole püütud luua järjekordset normatiivset dokumenti, mis jäigalt

sätetab projektide koostamise, vaid kui abimaterjali, mis juhib tähelepanu olulistele sisulistele küsimustele, mida peaks teadma nii projektide tellija, projekteerija jt. asjaga seotud osapooled. Juhendmaterjali koostamisel on lähtutud loomulikult Muinsuskaitseseadusest, kuid arvestatud on enamiku eespool viidatud seadusaktide ja juhenditega, neile vajadusel viidates. Juhendmaterjalist leiab projekteerimissoovitused ajalooliste haljasalade kohta kõikides projekteerimisstaadiumides.

Varangu mõisa peahoone taha 19. saj. algul rajatud pargist võib lugeda mitme ajastu pargikihte.

Ükski park ei saa kunagi valmis

Pargihooldusest ja pargihoolduskavadest

Mõisapargi ja mõisaarhitektuuri korrastamine inimese heaks ei ole ainult mineviku-harrastus, ei ole nostalgia, vaid see on lootus, puhas õhk, panoraamid, aastaegade rütm, üksikpuude ilu, on miljöö, mis on vastandiks puhketsoonide moekõnelusele ja seal häirivale meelelahutuslikule lärmile.

NELE NUTT, maastikuarhitekt

Helmi Üprus¹

Eestis on kokku üle nelja ja poolesaja² pargi, millest enamik on kunagised mõisapargid. Nende seas leidub suuremaid, kümnetel hektaritel laiuvaid maastikuparke ja väikeseid konkreetsete piiridega pargikesi. Paljudes parkides on selgelt märgatavaid jälgi kunagisest suursugusest kujundusest, mõnest on alles vaid fragmendid. On parke, mida on regulaarselt hooldatud, muru niidetud ja vanade puude võraalused võsast puhastatud, on ka parke, mis on nii mahajäetud, et pargi kujundust on ka pargiarhitektil raske võsast üles leida. Kõik pargid on kellegi omad. On peremehi, kes suhtuvad heaperemehelikult, st. teadlikult ja hoolivalt oma varasse, on ka neid, kes ei jaksa, ei suuda või ei oska pargiga toime tulla, sest pargi

omamine on majanduslikult pigem kulukas kui tulus.

Parkidel on palju kasutusvõimalusi. On parke, mis on kujunenud või alles kujunemas turismimagnetiks, on parke, millesse peitunud hoone-tesse asuvad elama omanikud ja park muutub kodu osaks. On parke, kus hooned on hävinud, aga park peab aja proovile vastu: on küll veidi väsinud ja võsastunud, aga üldkompositsioonilt väga hästi loetav.

Eesti parkide nägu on väga mitmekesine ja seega püsib vajadus erinevate lahenduste järele.

Kõigest parkidest ei pea kunagi saama suurejoonelised restaureeritud pargiansamblid, kus meid ümbritsevad bosketid, lillepeenrad ja parterid, looklevad teed ja purskkaevudega veekogud.

Eesti ilus loodus võimaldab pargil eksisteerida ka hoopis teisel, lihtsamal kujul.

Vaid veidi head nõu, mõni soovitus ning kunagine kujundus ja vanad põlispuud, mis moodustavad pargikompositsiooni, saavad värsket näo ning elupaigaks paljudele liikidele. Kuna kunagi ei restaureerita ega rekonstrueerita kõiki Eesti parke, paljudes piirduakse lihtsamate hooldustöödega, siis on päris selge, et sellele suuremale osale tuleks kalli ja põhjaliku rekonstrueerimisprojekti asemel teha midagi lihtsamat ja odavamat, näiteks hoolduskava.

Ilusaid parke on Eestimaa täis. Üks niidetud suure murupinna ja põlispuudega park, kus laulavad linnud ja õhtuhämaruses lendavad

¹ H. Üprus, Mineviku tulevikus. – Sirp ja Vasar, 28. I 1977.

² www.eelis.ee (29.06.06) andmetel on looduskaitsealuseid parke Eestis kokku 461. www.muinas.ee (29.06.06) andmetel on muinsuskaitsealuseid parke Eestis kokku 292. Suur osa parkidest on samaaegselt nii loodus- kui muinsuskaitsealused.

FOTO: NELE NUTT

Olenemata sellest, et maapinda katavad põlvkõrgused naaditaimed, mõjub allee võimsana ja on hästiloetav pargielement, sest alleelune on võsast puhas. Kassinurme park Jõgevamaal.

nahkhiired, ning inimene, see looduse kroon, saab seda kõike nautida, on tõenäoliselt seda väärt, et asi ette võtta. Mis oleks veel mõnusam linnast väsinud looduslapsele, kui jalutada vanas pargis ja nautida vaikust, puulehtede sahinat, õhtul murupinnale langevat kastet ja

suunata oma pilk kauguses sillerdava järve poole, mille taha päike loojub.

Selleks ei ole tõesti vaja kalleid valgusteid, sillutatud teid või purskkaevude kohinat. Piisab niidetud lillemurust, vanadest sammaldunud puudest ja ilusatest vaadetest.

Keskkonnainvesteeringute Keskuse toel on 2006. a. käsil "Parkide hooluskavade koostamise meetodika" väljatöötamine. Töögrupp kuuluvad prof. Juhan Maiste, prof. Kalev Sepp ja maastikuarhitekt Nele Nutt. Lähitulevat parkide mitmepalgelisusest on pilootaladeks valitud parke üle Eesti.

Allee puudealune on tugevalt võsastunud, mistõttu puude rütmi ei taju ning alleetunnet ei teki. Kassinurme park Jõgevamaal.

Eesmärgiks on välja töötada metoodika, mille järgi koostatud hoolduskava reguleerib parkide esialgse korrastamise ja hilisema regulaarse hoolduse. Tegevused lähtuks eelkõige pargi ajaloolistest ja looduslikest väärtustest, mida hooldamisega soovitakse säilitada.

Metoodika järgi koostatud pargi hoolduskava põhjal saab hinnata hooldustööde mahtu ja selle kaudu ka nende maksumust. Hoolduskava peab aitama hooldustöid planeerida ja olema kaitsealustes parkides hooldustööde kooskõlastamise aluseks nii Muinsuskaitseameti kui

ka keskkonnateenistusega. Samuti antakse hoolduskavas ülevaade pargi ajaloo, põhilistest väärtustest ja probleemidest, määratakse pargi hoolduse eesmärgid, kirjeldatakse nende saavutamiseks lähiaastatel vajalikke hooldustegevusi, seatakse tegevused tähtsuse järjekorda,

pakutakse välja hoolduse organiseerimise ja rahastamise võimalusi ning vajadusel tehakse ettepanek pargi piiride muutmiseks.

Hoolduskavas määratakse pargis tehtavad tööd ja nende mahud. Eraldi puudutatakse pargi esialgset korrastamist ja hilisemat regulaarset hooldust. Hoolduskava koosneb informatiivsest plaanimaterjalist, mille juurde kuuluvad hooldustööde mahtude tabelid. Materjal peab olema arusaadav ja ülevaatlik ning mõeldud abimaterjaliks pargi korrastamisel igale inimesele.

Kuid hoolduskava ükski ei saa midagi ära teha inimeseta, kes tunneb pargi hingeelu. Kõigil on kuskile rutt, parki suhtutakse kui asja, mille saab ühekorraga valmis teha, aga park on elav organism ega saa korraga

valmis. Pargi kujundamine, ka vana pargi hooldamine, on aastaid kestev protsess, mis tegelikult ei lõpe mitte kunagi. Pargi korrastamisega alustades peaks endale aru andma, et ajutine korrastamine on tihtipeale halvem kui mittemidagitegemine.

Hoolduskava ükski ei saa midagi ära teha inimeseta, kes tunneb pargi hingeelu.

Sama halb on uisapäisa või iseene tarkusest tegutsemine. Tihtipeale on suures võsalõikamise tuhinas võsast välja raiutud vanad puud, mis on harjunud külge külje kõrval kasvama. Lisaks sellele, et nad näevad oma

laasunud tüvede või ühepoolsete võradega välja lihtsalt koledad rootsud, võib ka esimene tugevam tuul neile saatuslikuks saada.

Pargi hooldamine on äärmiselt delikaatne töö, siin kehtib vanasõna: üheksa korda mõõda, üks kord lõika. Vana võsastunud pargi korrastamist ei saa läbi viia hoogtööna. Parima tulemuse annab aastaid kestev protsess, mille jooksul võsastunud alad puhastatakse järk-järgult, et puud saaksid uue olukorraga harjumiseks piisavalt aega. Samuti on võsapuuhastamisel vajalik tähelepanu pöörata põõsastele, et kogu põõsarinnet koos võsaga maha ei raiutaks. Need ja veel paljud teised pargi omanikule vajalikud soovitusel pannakse kirja hoolduskavasse. Pargi hoolduseks kõige vajalikum – pikk kannatus ja rahulik meel – peab aga omanikul omast käest võtta olema.

Kindlasti ei ole vaja allee puudealust alati puhtaks raiuda. Saare pargis moodustavad maani ulatuvad puuoksad alleest omanäolise käigu, mis viib Saare pargist Saare järve äärde mõisnike kalmistule.

Load ja keelud kaitsealustes parkides

RIINA PAU, Muinsuskaitseameti vanemspetsialist kinnismälestiste alal

Olen seisnud nõutult kauni kor-
rastatud mõisapargi aia taga,
mille sissepääs on suletud ja aiavärv
lukus. Solvunud on ka kohalikud
elanikud, kelle liikumisteed sule-
takse. Kuidas käituda? Kelle poole
pöörduda? Kas pääsu muinsus- ja
/või looduskaitse alusesse parki
tohib takistada? Kas pargiomanik
tohib sissepääsu eest tasu nõuda?
Niisuguseid küsimusi tekib huvilistel
järjest rohkem.

**Kaitsealune park on avalikuks kasu-
tamiseks päikesetõusust loojanguni.
Õuemaal viibimine on lubatud valdaja
või omaniku loal ja kokkuleppel.**

Looduskaitsealustes parkides
reguleerib kaitsekorda kaitsealuste
parkide, arboreetumite ja puistute
kaitse-eeskiri, mis on kehtestatud
Looduskaitseaduse alusel. Selle
kohaselt on kaitsealune park ava-
likuks kasutamiseks ning valdajal
ei ole õigust keelata pargi maa-
alal erateede ja radade avalikku
kasutamist päikesetõusust päikese-

loojanguni. Õuemaal viibimine on
lubatud valdaja või omaniku loal
ja kokkuleppel. Sama tuleneb ka
Muinsuskaitseadusest. Kui on aga
tegemist juriidilise isiku kinnisasjaga,
siis sellel asuva mälestise juurde on
vaba juurdepääs igapäev.

Korrastustööd

Järjest rohkem on ka mõisaomanik-
ke, kes on alustanud pargi korras-
tustöödega. Vanade põlispuude,

looklevate teede ning õitsvate
pargiaasadega maastikupark meeli-
tab kõiki. Enne selle idüllini jõudmist
ootab vastset pargiomanikku aga
tohtu tööpõld alates pargiarhitek-
tuuri tundva projekteerija leidmisest
ja lõpetades aedniku palkamisega,
kes tagab pideva hoolduse. Kahjuks
ei läbe mitte kõik pargiomanikud
nõu küsida spetsialistidelt ega telli

projekti, vaid asutakse ise n.-õ. võsa-
raiet tegema. Saadakse hõrendatud
linnahaljasala ilmega metsapark,
kus takistusteta näeb küll pargi
ühest otsast teise, kadunud on aga
linnulauluga põõsastikud ja pinnase
segipööramise tõttu ka eriliigiline
õitsev pargimuru. Väljakujunenud
struktuuri, kompositsiooni ja reeglis-
tikuga parki on raske paigutada uue
funktsiooniga kohti. Mõisaomanikud
on probleemide ees: kuhu rajada
väliterrass või püstitada lipuvarras,
kuhu istutada mälestuspuud; kuidas
siis nii, et ei leia kohta mänguvälja-
kule, kui peahoone tagune on täiesti
lage? Tihti näeme selliste parkide
ümber ka eespool mainitud sisse-
pääsu takistavaid piirdeid.

Mõisapargid, mis oma uhke
kompositsiooni, liigirohkuse või
hästi säilinud mõisasüdamiku tõttu
on arvatud muinsuskaitse ja/või
looduskaitse alla, on tükike meie kul-
tuurilugu ja osa aiakunsti pärandist.
“Pargiarhitektuur” kõlab kaunilt ja
selle hoidmise, kaitse ja hooldamise
eest peaksid hea seisma kõik pargi-
omanikud või valdajad, olenemata
sellest, kas park on kaitse all või
mitte. Omanikule/valdajale on vajalik

Maidla mõisa väravatest algab koolihoov.

FOTOD: TOOMAS TUUL

pargi kohta mis tahes info, mis aitab seda paremini hooldada ja hoida ning vastavaid tegevusi kavandada.

Kindlasti tuleb pargiomaniikul/valdajal konsulteerida nii muinsuskaitse- kui ka keskkonnateenistuse töötajatega, kellega tuleb kõik tegevused kooskõlastada. Tuleks välja selgitada vajadused ja võimalused, kuidas edasi tegutseda ja milliseid lähtematerjale selleks vaja läheb, kas aitab pargihoolduskavast või tellida projekt.

Hoolduskava või projekt

Pargi hooldamiseks võib jätkuda tellitud pargihoolduskavast, mis annab juhised väiksemahulisteks pargikorrastustöödeks, niitmise sageduseks pargiosade kaupa, puude hooldustöödeks ja väiksemateks hooldusraieteks, teedehoolduseks. Pargihoolduskava koostamise õigus

on nii maastikuarhitektidel, maastikukujundajatel, dendroloogidel, aga ka valla või linna eriharidusega aednikel. Hoolduskava vaatavad läbi maakonna muinsuskaitseinspektor ja keskkonnateenistuse looduskaitse spetsialistid.

Juhul, kui võimalused ja vajadused pargi ümberkujundamiseks või heakorrastamiseks on suuremad, näiteks tahetakse parki rajada parklat või muuta teedevõrku, tuleb muinsuskaitsealuse pargi puhul tellida vastavat tegevusluba omavalt projekteerijalt pargiprojekt (tegevusloaga) projekteerijad on ära toodud Muinsuskaitseameti kodulehel).

Pargi kui mälestise kaitset reguleerib Muinsuskaitseseadus. Iga ajalooline park on unikaalne, sisaldas eneses väga mitmepalgelist, lahendamist vajavat probleemistikku.

Seetõttu tuleb iga kaitsealuse pargi projekteerimisel lähtealuseks võtta eelnevalt koostatud muinsuskaitse eritingimused.

Projekteerimise eritingimused annavad pargi kohta huvitava ja põhjaliku ülevaate mitte ainult projekteerijale, vaid ka omanikule. Neis on ära toodud:

ajalooline osa

- mõisa ajalooline ülevaade ja dateeringud. Seotus ajalooliste isikutega, sündmustega
- hoonestuse ja pargi rajamisajad, stiil ja suuremad ümberehitusetapid

olemasoleva olukorra kirjeldus, seisukord ning eelnevast tulenevad järeldused ja väärtushinnangud

- pargi suurus, ruumiline ülesehitus, kujundus ja vaated, veekogud, väikevormid

Leetse juhatavad mõisa kaarväravad küllastaja vareme-parki. Kuigi era-valduses oleva Leetse mõisasüda pole ei muinsus-ega looduskaitse all, on hool kunagise väljapaistva mõisakeskme eest igati kiiduväärt.

- puistu ja alleede ülevaade antud hetkel (taimestik, elustik)
- puude liigiline koosseis ja ruumiline paigutus
- puude seisukorra hinnangud
- raiete vajadus

eritingimused annavad ka üldised suunised ja soovitused:

- milline ruumistruktuur võtta aluseks edasistes tegevusstaadiumites
- millistest kujunduslikest põhimõtetest lähtuda (üldiselt ja/või osade kaupa); kas säilitatakse, taastatakse või nähakse ette uusi kujundusi
- vaadete avamisele ja/või uute rajamisele
- teede katendite valikule, vertikaalprojekti vajadusele
- väikevormide ja piirete korrastamisele ja taastamisele
- olemasolevate ja/või endiste veekogude kujundamisele, mar-

keerimisele, korrastamisele

- uute väikevormide ja piirete kujundamise lähteprintsiipidele
- täiendavate istutuste puhul taimmaterjali eelistustele

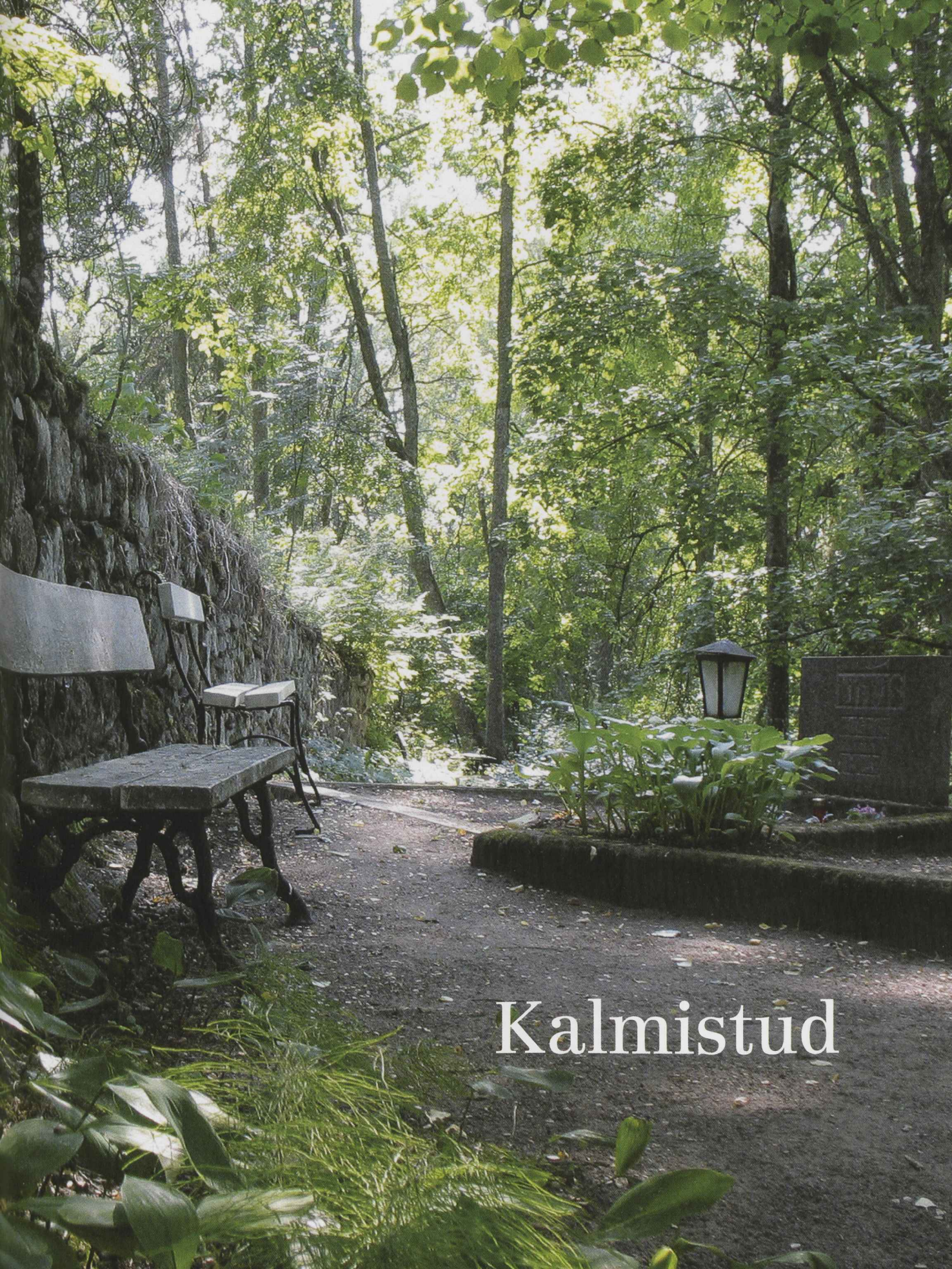
Lähtuvalt pargi eritingimustest koostatakse projekt. Projekt peab olema koostatud selliselt, et selle järgi saaks teostada vajalikud raie-, ehitus- ja haljastustööd ning tagada edaspidi kogu rajatu õige hooldamine. Seaduse järgi annab Muinsuskaitseamet tööde alustamise loa ainult põhi- või tööprojekti alusel.

Looduskaitsealuste parkide puhul muinsuskaitsele sarnaste eritingimuste koostamist ei nõuta, kuid kõik olulisemad tegevused tuleb kooskõlastada pargi valitsejaga, kelleks on asukohajärgse maakonna Keskkonnaministeeriumi keskkonnanõuandekomitee. Kaitse-eeskirja kohaselt on pargis ilma valitseja nõusolekuta

keelatud nii ehitamine kui puuvõrade või põõsaste kujundamine ja puittaimestiku raie.

Alates 2005. aasta lõpust tegutseb Kultuuriministeeriumi muinsuskaitse nõukogu juures alaline maastikuarhitektuuri ekspertnõukogu, kuhu kuuluvad arhitektuuri, maastikuarhitektuuri, metsanduse, bioloogia ja teadusajaloo eksperdid. Nõuandekogu aitab lahendada sellesse valdkonda kuuluvad vaidlustatavaid probleeme. Ekspertnõukogu ülesandel valmivad 2006. aasta lõpuks juhendmaterjalid pargihoolduskavade, muinsuskaitse eritingimuste ja projektdokumentatsiooni koostajatele. Juhendmaterjalid avaldatakse Muinsuskaitseameti kodulehel.

Kuna parima hoolduse tagab pargis ikkagi õige aednik, siis jääb soovida kõigile pargiomaniikidele ja aednikele: *mente et manu*.

Kalmistud

Park surnutega

KARIN BACHMANN, maastikuarhitekt

Necropolis'ed ehk surnute linnad asusid Vanas Kreekas väljaspool elavate asumeid, moodustades sel viisil tõepoolest iseseisvad vaiksed linnad.¹ Selliseid surnute ühiskondi leidub ka tänapäeval – üks huvitav näide on ehk San Francisco äärelinn Colma, kus ühe elava linnakodaniku kohta tuleb mitmeid tuhandeid surnuid – enamik selle valdavalt tööliste asumit territooriumist kuulubki surnuaedadele.² Surnute linnast väljapeletamisel on ilmselt ajalooliselt mitu põhjust, kuid kindlasti ka soov saada nad "silma alt ära". Mitte kõik ei suuda oma saatusele, st. surelikkusele, silma vaadata.

Surnuaiad on meie kultuuris tähtsal kohal. Igal inimesel on mõnega neist oma suhe; ehk siis ka mittesuhe. Surnuaias käiakse jõulude ajal, surnuaiapäival, lähedaste sünniaastapäeval. Kalmistuplatse hoitakse korras, istutatakse, kastetakse – see on perekondlik rituaal. Küllap põiklevad nooremad sellest kõrvale, kuid

vananedes avastavad endidki äkki pühendunult rehitsemas ja plastpudeliga vett kandmas. Eriti veetlev kogu selle väiksemat sorti potipõllunduse juures on asjaolu, et kuigi räägitakse hingest, mis kehast surmahetkel lahku, hoolitsetakse ikkagi väsimatult kaheldava väärtusega maiste jäänuste eest. Küllap olekski võimatu vaimsel tasandil pereliikme hinge eest hoolt võtta – nõuaks see vist samalaadseid kogemusi, kuid "surma igavasse pühapäeva"³ pääseb enamjaolt üks kord ja tagasiteed saadud teadmiste kasutamiseks enam ei ole.

Surnuaed on ehk ainus koht, kus inimene on vahetult kesk katkenud teid ja lõpetatud tegemisi. Mõnes tekitab see õõva, teises jälle kergendust. Uni surmas on männilõhnaline, linnulaulu keskel ja elavad kõnelevad siin tasa. Surnuaias käiakse mõtlemas, unistamas ja meenutamas – selline vaimutegevus on kahtlemata üks puhkamise vorme, mis teeb kalmuaiast ühe omanäolise pargi. Kui mõelda

n.-õ. pargielementidest, siis on ka need siin kõik olemas – suured puud, põõsarinne, elustik, pargimööbel, ausambad.

Oma tänapäevastes, tihtipeale lihtsustatud ja "mõistlikustatud" tavades ei märka me enam mõtiskleda, milliseid emotsioone võis surm aegu tagasi esile kutsuda. Surm ja uni on meie jaoks rangelt lahus – kuid kuidas on, kui näeme surnut esmakordselt? Kas ei meenuta ta meile magavat kaaslast? Ürginimene tõenäoliselt ei osanudki oma esimese surnuga midagi peale hakata. Alles paratamatute füüsikaseaduste toimimine (lagunemisprotsessist tulenev lehk, kutsungitele mitte reageerimine jm.) võis viia mõttele mingist muust olekust. Kaaslane ilmus ehk ikkagi unenägudes, käskis või keelas – järelikult oli tal võime moonduda. Tekkis hirm, eriti kui oldi eelnevalt tülitsetud. Jäi võimalus muutunud kaaslast kuidagi vaikima panna või püüda tema üle võit saavutada. Kõige lihtsamalt prooviti surnule liikumist

¹ P. Härmson, Linnad läbi aegade. Tallinn: Valgus, 1984.

² <http://en.wikipedia.org>

³ G. C. Marquez, Sada aastat üksildust. Tallinn: Eesti Raamat, 1975.

FOTOD: KARIN BACHMANN

võimatuks teha teda mulda mattes või kividega kattes – sellest on pärit ka meie matmiskomme. Meie hauad ja kalmistud on – ürgusu tunnistajad.⁴ Kuid kui kaaslane ilmus endiselt unes – oi seda hirmu võimu ees! Kas matta sügavamale, lüüa laibast läbi kaigas... Vaia asemel seisavad praegusel ajal peatsis rist või kivi või hauasammas.

Surmute tegevuse pärssimiseks kasutati ka meie mõistusele vastuvõetamatuid viise: murti nende selgroogusid ja jäsemeid, peksti, ähvardati enne matmist, mässiti pikkadesse linadesse, seoti köitesse, pöörati neid õues ringi, et nad koduteed ei leiaks.

Must leinarüügi on tulnud sellest, et matjad end moonutada ja peita püüdsid surnu eksitamiseks.

Pühad sõnad lahkunutele, kiidukõned haulal, “olgu muld sulle kerge”-tüüpi jutlused on tegelikult tekkinud algselt samal põhimõttel – et surnu jääks hauda ega tuleks elavate meele- rahu rikkuma. Surnuid ei austatud kui esivanemaid, keda igatseti või kelle lahkumine kurvaks tegi, vaid püüti kommetega neid vaigistada, meelitada, tasa sundida.⁵

Ka tänapäeval on surm, õieti just pärast seda saabuv teadmatus, meie jaoks õõvastav. Elavate loodud

“rahupaigas”, surnuaias, tasandatakse sammu, vaigistatakse häält. Püütakse lahkunud omastele meele järele olla, nende teise ilma sisenemise kujundlik värv ehk haud korras ja puhtana hoida. Ka halbu inimesi reeglina ei mälestata kurja sõnaga, justkui pühiks surm nende teod ja tagajärjed puhtaks.

Inimene ei kuulu ühtegi paika, seni kui tal seal mõnd surnut mulla all pole.⁶ Ja ehk ei olegi meil siin muud kohta, kui see lapike, kuhu me kord saame?

Surmute aed on saanud elavatele rahu ja vaimlise lõõgastuse otsimise paigaks, kus lahkunud omaste

⁴ E. Tennmann, Maailma usundid: Peajooni võrdlevast usunditeadusest. Tallinn: Ühiselu, 1991, lk. 6.

⁵ E. Tennmann, Maailma usundid: Peajooni võrdlevast usunditeadusest, lk. 3–9.

⁶ G. C. Marquez, Sada aastat üksildust, lk. 15.

olemasolu annab justkui suurema moraalse õiguse viibida. Omal kombel moodustab surnuaed rangelt piiritletud eraomandi ja selle vahel voolava avaliku ruumi miniatuurse mudeli. Leinajad-omaksed võivad kruntidele sisenda, omal käel kaunistusi ja istikuid valida ja haua toimetades aktiivselt puhata, niisama jalutajaile

ei ole harilikult istepinke ette nähtud. Nagu ka “suures linnas”, on surnutegi aias omad suured ausambad, kus all puhkab kõigile midagi tähendanud linnakodanik. Selle juures siis saab ka võõras, kel lahkunud omast ei ole, oma küünlaga end juurdekuuluvana tunda.

Surnuaed on kummaline segu kodanike ja võimude ühisloomest, mis ometigi elab veel salapärast kolmandat elu. On matused ja on leinad, on hauakaevamised ja puhkpillid. Siis jääb vaikseks ja hakkab keema nende elu, kes surnuaiast mitte viimset, vaid maapealset puhkepaika otsivad: linnud, putukad, pisiloomad, koduta kassid, kalmistupoeetid, kanepisuitsetajad. Nende maailmad mitte ei lõpe surnuaiaga, vaid kestavad ja algavadki seal. Kuna surnuaed on tavakodanikele siiski pühamaik (johtuvalt eespool nimetatud ürgsest hirmust), ei kiputa tõrjutuid ja põgenikke surnuaias eriti kimbutama.

Ka ei ole ohtu, et need linnametsad kortermajade või kaubamajade alla jääksid – koha vaim ja inimkogukonnad maapõues ei laseks ühelgi selle ühiskonna kodanikul end seal hästi tunda. Seega kihab surnuaias vilgas, varjatud, salapärase elu.

Surnuaed pargina on ehk veel veidi võõrastav mõte. Olenevalt inimesest, taustast ja harjumustest eelistatakse parkides tegelda erinevate asjadega. Meile, Nõukogude ajast tulnuile, kes me mäletame silte “murul käimine keelatud”, alles hakkab pargis vabalt lebamise ja kõnniteekividel istumise mõte oma-seks saama. Tänapäevase tarbijaühiskonna valguses ei saa aga ükski pargiskäik läbi piknikukorvi, koogikarbi või jäätiseta, rääkimata šokolaadist ja kokakoolast. Kas see kõik surnuaeda kõlbab? Eestlastel näikse olevat tõrge, slaavilased seevastu peavad haudadel tagasihoidlikke pidusidki,

kus ka kadunukest hea ja paremaga kostitatakse. Muude tagamõtete ja põhjuste kõrval (usk, traditsioonid), mis tingivad haua einetamise, tasuks mõtiskleda, et koos söömine ongi rahulik ja usaldusväärne tegevus, mida tõepoolest mitte igaühega koos ette ei võeta – nagu saunaskäikugi. Õdus õhtusööök lähedaste seltsis sisaldab peale pruukosti ka hubast vestlust ja usaldust, mistõttu on lahkunuga selle rituaali jagamise jätkamine asjade loomulik käik. Siinkohal ei meenu kahjuks täpselt, kus just, kuid mingis kultuuris ei ole inimene surnud seni maani, kuni leidub keegi, kes teda mäletab. Seniajani on ta poolelus, võttes mõttelise olemasoluga kõigest osa. Seega ei ole haua söömine-joomine midagi taunimisväärset, kuni see jääb lähedastega jagatava tasase koosviibimise piiridesse.

Kiiduväärt mõttena on mitmel pool teoks saanud surnuaiakontserdid, vahel koos valgusefektidega. Elavad justkui püüaksid samm-sammult hirmutõket lammutada, end surnutega koduselt tunda, võtta neid elu hariliku osana. Loomulik ja pingevaba suhtumine ei tähenda kindlasti mitte lugupidamatust või ükskõiksust aastaid kehtinud tavade ja kommete suhtes. Surnuaedade aktiivsem lülitamine elanike igapäevaellu on huvitav ja intrigeeriv, ent piire tuleb siiski ettevaatlikult kombata. Eesmärgiks ei tohi olla kalmuaedade ümber valitseva salapära ja vaikuse lõhkumine. Sest vaikust, seda tänapäeval hindamatut varandust, linnas mujalt naljalt ei leiagi.

Eesti metsased kalmistud panevad enamiku välismaalastest vaimustusest ohkama ja uusi jalutuskäike nuiama. Längus päikesekiired suurte puude võradest, lihtne sillutiseta pinnaste, roostes aiakesed ja põõsasse torgatud kühvlike teevad surnuaiast mõnusalt omase paiga. Ei saa salata, et nii Skandinaavia ristidemeril kui USA-s kasutatavad järjestikused hauaplaadid täidavad

meeli mingite hoopis teistsuguste elamustega, muutes surma isiklikust arvuliseks – ehk siis kvaliteet asendub mingis mõttes kvantiteediga. Hoomamatu mass riste viib mõtted sellele, et hoolimata armastusest ja austusest, mida parimad meist elu ajal tunda saavad, oleme surmas siiski vaid ristike keset teisi sarnasuguseid – nagu haavatud hospitalis, kes erinevad üksteisest vaid numbri poolest, olgugi neil kõigil oma lugu. Ehk siis teiste, vanasõnadega – *asendamatuid inimesi on terved kalmistutäied*.

“Tulge tagasi, inimese lapsed”, seisab Tartus Ropka-Tamme kalmistu suurel valgel väraval vanaaegsete tähtedega kiri. Küllap sellega kutsutakse Jumalariiki, kuid tänapäeva pöörasuses pöörlevas maailmas võidaks seda ehk ka reklaamiks painutada ja tõlkida: kas ei püüa kõik asutused just selliste kirjadega klienti tagasi meelitada?

Eestlased on enesest ja oma traditsioonidest lugu pidav rahvas.

Meie kalmistud ja kombes on kõigi sündmuste juures püsima jäänud, austus ja lugupidamine lahkunute vastu ei kao, ükskõik, kuidas muutub ühiskond me ümber. Mida hullemini keerleb elu vurrkann, seda sügavamale juurte juurde tahaks pugeda. Kalmistud on asendamatud paigad mõtisklemiseks, enda ja teise sisse vaatamiseks, natukeseks äraminekuks. Surnuaiad kui pargid täidavad vaimupuhkuse funktsiooni – nii see peakski säilima. Kiirgrillid ja limonaadi-

Surnuaiad kui pargid täidavad vaimupuhkuse funktsiooni – nii see peakski säilima.

topsid las jääda tavalisse linnaparki, kuid vanaisa haua vanast kuldtäppidega kruusist joodud pärnaõietee ja vanaema tehtud tomatileib on midagi muud kui kõhutäide – need vallutavad hoopis hinge. Proovige.

Metsakalmistu urnimüürid

LEA JÄRVE, arhitekt

Projekt: Arhitektuurbüroo Järve & Tuulik OÜ
Arhitekt Lea Järve, 2006

Urnimüürid paiknevad Tallinna Metsakalmistu lääneküljel, UR-urnimatuse ja kvartali nr. 16 vahelise tee pikendusest lääne pool.

Ala on kaetud kauni loodusliku männimetsaga ja männimetsa alustaimetsikuga. Kergelt lausklev

maapind kõrguste vahega umbes üks meeter annab võimaluse näha kaugemale. Alad, kuhu juba on maetud, on kaetud hõredama männikuga, puutumatu metsaalune aga tihedama männikuga.

Urnimüüri projekteerimisel on

lähtunud kalmistu loodusliku ilme säilitamisest, mis on ühtlasi seadnud piirangud müüri kujundusele. Müürid on projekteeritud vastavuses väljaandega "Tallinna Metsakalmistu kolumbaarium. Muinsuskaitse eritingimused" (koostaja A. Levald, Tallinn, 2005–2006).

Urnimüür on ca 50 cm kõrgune looklev kivimüür, mis moodustab kinise kujundi. Kujundeid on kolm ning need on sobitatud metsa alla olemasolevate mändide vahele. Müürid on laotud vabakujulisest paekivist, müüride sees on õõnsused urnide paigutamiseks, kaetud pealt mustast poleeritud graniidist mälestusplaadiga. Plaadile graveeritakse lahkunu nimi ning sünni- ja surma kuupäevad.

Müürides on kokku 184 õõnsust, kuhu võimalik sängitada 258–516 urni, sõltuvalt soovist kasutada õõnsust ühe urni sängitamiseks või pere hauaplatsina.

Müüri piiratud ala on täidetud pinnase ja kasvumullaga ning kaetud muruga. Seda ala saab kasutada tuha puistamiseks. Müüride ees kulgevad vabakujulistest murtud paeplaatidest käiguteed.

Urnimüürid rajati augustis 2006.

Pärnamäe kalmistu tuhakalmed

LEA JÄRVE, arhitekt

Projekt: Arhitektuuribüroo Järve & Tuulik OÜ
Arhitektid Lea Järve, Tiina Tuulik, 2000

Tallinna Pärnamäe kalmistu urnimatuse maa-ala paikneb Pärnamäe teelt kirdesse suunduva Äigrumäe tee ääres männimetsas.

Arhitektuuribüroo Järve & Tuulik OÜ projekti järgi on urnimatuste kvartali vabakujulise osasse plaaneeritud *Ühiskalme*, *Ühiskalme 2* ja *Tseremooniaväljak*.

Ühiskalme arhitektuurse lahenduse idee on saadud iidsetest kivilalmetest, mida hakati laduma umbes 3000 aastat tagasi Põhja- ja Lääne-Eesti rannikulähedastel loopealsetel. Vanasti arvati, et esivanemate säilmete asetamine kivide vahele annab neile kivisarnase igavikulise elu. Kivilalmes ehitati algul ümmarguse põhiplaani: matmispaika ümbritses kivimüür – vahel laoti üksteise ümber kaks või kolm-neli ringmüüri –, selle moodustatud ringi keskel paiknes kirst, teinekord ka mitu kirstu.

Ühiskalme on ringikujuline madal paemüür, mille keskel asuvad kolm eri suurusega hauda. Haudad on paemüüri piiratud alas olevad süvendid, mille pealispind on kaetud metallrestiga ja maakividega. Matmisel sisenetakse müüri piiratud alasse. Tuha sängitamisel eemaldatakse

Ühiskalme 2.

kivi, puistatakse tuhk hauda ning kivi asetatakse tagasi vanale kohale.

Kalme asub muruga kaetud künka otsas, mille juurde viib vabakujustest paeplaatidest teerada. Raja lõpus paikneb mälestuskivi.

Ühiskalme rajati 2000. a. suvel. Tänapäevaks on see täis maetud.

Ühiskalme 2 moodustavad kolm hauda, mis paiknevad ümmargusel, vabakujulise paekiviga sillutatud platsil, mille all on raudbetoonist mahuti. Haud on mahuti pealispinnas metallrestiga kaetud avaus, pealhtised munakivid. Hauda puista-

take tuhastatud põrm. Kalmused ühendavad vabakujulistest paeplaatidest jalgteed.

Ühiskalme 2 rajati 2002. aastal.

Tseremooniaväljak on ringikujuline paeplaatidega servatud plats, mille põhjaküljes paikneb kiviskulptuur – vertikaalne element, mida saab mälestustalituste puhul kasutada kõnepidamise kohana (välialtar). Skulptuuri jalamil paikneb horisontaalne lävekivi. Väljakut ja kalmused ühendavad vabakujulistest paeplaatidest jalgteed.

Tseremooniaväljak on jäänud välja ehitamata.

Glehni rahula

ÜLLE GRIŠAKOV, arhitekt

Projekt: OÜ Kivisilla 2004

Arhitektid: Ülle Grišakov, Triin Järve, 2004

Suurus: 1,4 ha

Nikolai von Glehni perekonna kalmistu asub krundil aadressiga Trummi t. 12. Selle krundi müüs erakätesse Glehn ise, lootuses, et haudu hooldatakse. Tegelikuses on läinud kõik vastupidi. Kurv on see, et omandiseadusega on Glehni kalmistu sisuliselt jaotunud kahele krundile. Trummi t. 12 asub osaliselt säilinud graniitkividest värav ja sild hauamonumendini. Hauamonument ise on aga krundil aadressiga Lossi t. 13/13a. Monument koosneb kividest laotud postamendist ja ristist. Originaalristi pole säilinud. Täna on monumentil puitrist. Originaalristist on aga saanud legend. Väidetakse, et rist lebavat monumenti ees oleva tiigi põhjas. Pargi renoveerimistöde käigus sealt seda küll ei leitud.

Pargis, mis asub hauakünkast madalamal, oli säilinud suurem tiik ning osa kraave ja kanalid. Muinsuskaitse eritingimustes mainitud kahest saarest oli järel ainult üks.

Pargi planeerimise aluseks võtsime 1937. aastast säilinud plaani, mis näitas, et veepeegli pinda oli pargis oluliselt rohkem. Kahjuks polnud pargi saarte ja veesüsteeme

Kohalik pargi alustaimestik rikastab elustikku ning ei vaja pidevat niitmist.

FOTOD: TIINA TAMMIST

enam võimalik päris esialgsel kujul taastada, sest nagu eespool öeldud, ei asunud rahula enam ühel kinnistul.

Pargis oli osaliselt säilinud kaks silda. Üks sild asus Trummi 12 krunnil ja selle seisukorda võib hinnata rahuldavaks. Sillal on näha lagunemismärke, kuid silda oleks olnud võimalik rekonstrueerida. Teine sild asus samuti mälestusmärgi läheduses. Selle silla seisukord oli halvem. Kohalike elanike väitel olevat seda silda õhatud, mis võib ka tõele vastata. Silla lähiümbruse vedelesid maas suured piklikud graniitkivirahnud, ka tiikide graniitkivist vooderdus oli osaliselt säilinud.

Ajaloolistest puudest on säilinud hauamonumendi juures olevad tammed ja kased. Osa vanu puid – suured sanglepad ja kask, kasvasid veekogu

Loodustundlik kujundus loob rahupaigas sobiva miljöö. Astekivid koondavad tähelepanu üle vee minekul, teravdades jalutaja aistinguid ka ülejäänud pargiruumi osas.

Hea valgustus loob nii meeleolu kui tõstab turvalisust, samuti pikendab elurajoonis asuva pargi ööpäevast kasutusaega.

Et vanu eeskujusid säilinud polnud, valiti moodsad pargipingid, mis oma materjalieheduses igati loodusparki sobivad.

kallastel. Ajaloolises õiendis mainitud haavad ei olnud samuti enam säilinud. Ajaloolise tähtsusega puud olid mattunud võssa ja raided olid paratamatud.

Projektahendus taastas esialgse veesüsteemi ja saared (aluseks 1937. a. plaan) ning avas vaate mälestusmärgile. Idee oli säilitada koha müstiline ja ühtlasi ökoloogiliselt mitmekesine miljöö. Selleks oli vajalik tiikide puhastus ja kaeve-tööd käsitööna, et mitte hävitada olemasolevat kooslust. Eriti muljetavaldavad ja säilitamist väärivad olid tiikides kasvavad suured soovõha kasvualad. Palju säilis ka looduslikku alustaimestikku. Eesmärk oli: vähem muru ja rohkem kohapeal kasvavaid taimi.

Tulemus oli minu meelest õnnestunud, sest avamispäeval puudusid Eestis rekonstrueeritud parkide puhul nii tavalised mustad mullaväljad, kus muru pole jõudnud veel tärgata.

Puud pargis

Eesti arboreetumid loodusgeograafi pilgu läbi

HELDUR SANDER, loodusgeograaf

Eesti riigi iseseisvumine on suuresti mõjutanud meie teaduslikku looduskäsitlust, me oleme hakanud analüüsima mõisteid ja tähendusi, millele varem suhteliselt vähe tähelepanu pöörasime. Meie looduskäsitlus on avardunud ja süvenenud ning mõneti uudsena oleme hakanud tähelepanu pöörama

aiandusele – iluaianduslikus, loodus- kultuurilises, kollektsioonilises jne. mõistes. On isegi käsitletud aianduse semiootilist külge. Rohkem ongi aiandust analüüsitud 21. sajandi alguse töödes.¹ Tegelikult on ju aianduse (ilu- ja tarbeaiandus) teema väga lai. Piisab, kui viitame mõnelegi mujal ilmunud tööle.²

Omaette praktiliseks tegevuseks ja uurimissuunaks on muutunud eri nimetuste all tuntud aiaravi (*garden therapy*), aiandusravi (*gardening therapy*) või iluaianduslik ravi (*horticultural therapy*). Seda suunda on viljelatud USA-s juba enam kui 25 aastat ning pikka aega ka Lääne-Euroopas. USA-s on paljudel suurematel botaa-

¹ E. Hermlin, S. Vabrit, Kooliaedade funktsionaalsus Eestis – EPMÜ Teadustööde kogumik 2000, nr. 208, Tartu, lk. 13–17; A. Kaur, S. Vabrit, Aiandusteraapia ja taimede osa teraapilise ümbruse kujundamisel. – Akadeemilise Põllumajandusseltsi toimetised 2000, nr. 11, Tartu, lk. 19–20; H. Sander, Eesti puittaimede kollektsioonid aastail 1918–1940. – M. Kruus (toim.), Eesti Loodusmuuseumi Töid 2001, nr. IV, Tallinn: Eesti Kultuuriministeerium, Eesti Loodusmuuseum, lk. 58–79; O. Abner, J. Elliku, A. Paivel, H. Sander, Eesti puittaimede kollektsioonid. – Dendroloogilised uurimused Eestis 2002, nr. III, Tallinn, lk. 74–103; T. Önnepalu, Aed ja Paradiisiaed. – Aed. Ajakiri aiast ja aiapidamisest 2002, nr. 3, lk. 5–7; T. Tammet, Eesti pargi- ja aiarahitector 1920.–30. aastatel. Eesti Kunstiakadeemia Toimetised 2003, nr. 11, lk. 1–174; T. Maran, Gardens and gardening: An ecosemiotic view. – Semiotica 2004, Vol. 159 (1/4), lk. 119–133; A. Banner, Aeg, aed ja inimene. Aianduse tähtsusest Eesti majapidamises. – T. Maran, K. Tüür (toim.), Eesti looduskultuur 2005, Tartu: Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika keskus, Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 305–325; Neriman, R. Lühiülevaade 1926.–40. aasta kodukaunistamise hoogtööst. M. Müüripeal (toim.) Kodu kestab, kodu kasvab, Tallinn: Eesti Entsiklopeediakirjastus, 1999, lk. 170–186.

² M. S. Jamison, The joys of gardening. Collectivist and bureaucratic cultures in conflict. – The Sociological Quarterly 1985, Vol. 26 (4), 473–490; J. Owen, D. F. Owen, Suburban gardens: England's most important nature reserve. Environmental Conservation 1975, Vol. 2 (1), 53–59; D. Herzog, Psychoanalysis, History, and My Own Private Germany – History and Theory 2000, Vol. 39(1), 67–76; A. R. Cannon, D. E. Chamberlain, M. P. Toms, B. J. Hatchwell, K. J. Gaston, Trends in the use of private gardens by wild birds in Great Britain 1995–2002. – Journal of Applied Ecology 2005, Vol. 42 (4), 659–671.

FOTO: OLEV ABNER

Raikküla pargis kasvavad tatari kuslapuu kultivar 'Alba' ja hariliku elupuu kultivar 'Fastigiata'.

nikaaedadel oma iluaiandusliku ravi programmid ja küllap see suund jõuab varsti ka meile. Võib nimetada, et Google'i otsingumootor annab neile 18 700 000, 3 600 000 ja 624 000 vastet – eks seegi ole tähenduslik.

Üheks nähtuseks, mida me oleme hakanud viimasel ajal analüüsima, on mitmesugused puittaimede kollektsioonid. Taimede kollektsioneerimine ulatub juba antiikaeda. Rohkesti hakati suuri kollektsioone rajama 18. saj. Venemaal, mille osaks me saime 1710. a. Oli see nüüd õnn või õnnetus, kuid Venemaal toimunu mõjutas meid järgnevatel sajanditel. 1706. a. rajati Moskvasse riiklik apteegiaed ja tol perioodil leidis enam kui 50 tsaari- ja eraaeda. Rõhk oli tollal ravimtaimede kasvatamisel. Moskva-sarnaselt

hakkas kollektsiooniaiad arenema ka Peterburis, kuhu 1713. või 1714. a. rajati apteegiaed. Esimene botaanika-aed Venemaal rajati 1730. aastatel Krasnoje külla Solikamski lähedal. 1756. a. rajas Prokofi Demidov Moskvas esimese erabotaanikaia, kus esines 5000 liiki. 18. saj. lõpu-poolle rajas Aleksei Razumovski Moskva lähedale Gorenkisse liigirikka aia, kus ainuüksi 40 kasvuhoo-nes kasvatati 8000–9000 liiki.³ Siit näeme, millise ulatuse oli võtnud eliitaedade rajamine Venemaal, kahtlemata oli oma mõju sel ka uutele provintsidele Eesti ja Läti alal.

Eestlaste iluaianduslik kultuur on võrsunud baltisakslaste pargikultuurist. Eelkõige mõisate kaudu tutvus talurahvas mitmesuguste ilutaimedega ja õppis neid kasvata-

ma. Suunaandjais said ärksamad eestlastest aednikupoisid, hilisemad mõisaaednikud. Samas ei saa me unustada ka praktilist külge, just mõisaparkide ja puisteede rajamisega kujunes eestlastest puude-istutaja rahvas. Kuid ma siiski usun, et puudeistutamine on midagi sügavamamat ja pärit muinasajast, ajast, mil mets taganes niivõrd, et seda oli vaja puudega kodule lähemale tuua. Ja tuleb ka arvestada, et puud varjasid võõraste eest.

Teisalt oli ju eestlane see, kes need kümned kilomeetrid mõisapuisteid rajas ja ligi 1500 parki puud istutas. Arvestades parkide arvu ja puisteede ulatust, võib arvata, et 19. saj. istutati oma miljon puud – ega seda nii vähe Eesti kohta olegi. Teisalt sai suunajaks ka tollane hariduspoliitika, mis 19. saj.

³ D. D. Sokoloff, S. A. Balandin, I. A. Gubanov, C. J. Jarvis, S. R. Majorov, S. S. Simonov, The history of botany in Moscow and Russia in the 18th and early 19th centuries in the context of the Linnaean Collection at Moscow University (MW). – *Huntia* 2002, Vol. 11 (2), 131–132, 147–151, 161, 163, 182–183.

teisel poolel viis kooliaedade tekkele ja mille hariduslik tegevus kestis üle sajandi. Nüüd oleme hakanud kooliaedu uuesti avastama.

Mis on arboreetumid?

Arboreetumitena (ld. *arboretum*, *arbor* – puu) või dendraariumitena (kr. *dendron* – puu) käsitletakse mitmesuguseid kodu- ja võõramaiseid puittaimede kollektsoone. Traditsiooniliselt on arboreetum maa-ala botaanikaaias, kus kasvatatakse koos võõrpuid, mis paiknevad seal geograafilise päritolu või muudel alustel rühmadena. Arboreetum ongi puittaimede kollektsooni üheks laiemaks ilminguks, seda käsitletakse “grupikontseptsioonina” – “dendroloogiliselt paljumõõtmelise katseaiana”.⁴ Akadeemilises mõttes käsitletakse arboreetumitena puittaimede

kollektsoone, mis on teaduslikult läbi töötatud ning kus taimede päritolu on dokumenteeritud. Enamasti ongi see nii botaanikaaedades. Üheks arboreetumite tunnuseks on liigirikkus, samas ei saa siin välja tuua mingit numbrit, see oleneb arboreetumi eesmärkidest. Arboreetumid võivad olla kujundatud erinevatel alustel ning nende loomise eesmärgid võivad juhinduda paljudest ideedest. Näiteks saaks arboreetumi ainult kodumaisest puudest ja põõsastest, kahjuks polegi vist sellist olemas.

Siit edasi läheksime üldise mõiste juurde, milleks on puittaimede kollektsoonid, s.o. enamasti võõrpuude suurem kogum, mis on kogutud taimede armastusest oma aeda või koduümbrusesse. Tegelikult on siin omane mõistete ja terminite suur kirevus – iluaiad, dendro- ehk botaa-

nilised aiad, dendro- ehk botaanilised pargid, kollektsooniaiad ja -pargid, puukool-aiad jne. Püüaksime selguse mõttes neid defineerida.

Iluaiad on sellised puittaimede kollektsoonid, kus kujunduses on lähitud inimese ilumeelele, kus liikide (enamasti kultivarid või sordid) hulk ei pruugi, aga võib olla ka suur. Kõige tuntum on Andres Vaasa iluaed oma suure liigirikkusega (670 nimetust), samuti ka Tallinna tuntumad – Kalju Soode, Laine Lepa ja Guido Toovere aiad. Dendro- ehk kollektsooni- ehk botaaniliste aedadena käsitleme liigirikkaid aedu, kus rõhk on rohkem asetatud kollektsooni suurusele.

Dendropargid (selle nimetuse all on tuntum Luua dendropark) on küll pea samaväärsed arboreetumitega. Kollektsooni- ehk botaaniliste parkidena tuntakse aga kunagisi mõisaparke,

Tallinna Botaanika-
aia nulgude kollekt-
sioon

FOTO: OLEV ABNER

⁴ P. M. A. Tigerstedt, Dendroloogia uuel aastatuhandel. – Dendroloogilised uurimused Eestis 2000, nr. II. Tallinn, lk. 14–20.

mille liigirikkus on esileküündiv ning kus taimede kogumine oli üks mõisniku harrastusi. Puukool-aed on aga selline, kus puukooli kõrvale on omanik loonud ka liigirikka iluaia või lihtsalt kollektsioonია. Selle aia loomisel on omanikul eriti laiad võimalused (nt. Arnold Hannusti puukool-aed Raplamaal).

Alljärgnevalt käsitleme arboreetumit üldmõistena, selle vastseks on puittaimede kollektsioonid. Need võivad olla rajatud kunagiste liigirikaste kooliaedadena, mitmesugustele institutsioonidele kuuluvate kollektsioonidena ning need erinevad oma funktsiooni, arenguloo, kujunduse jm. poolest. Käsitlusest jätame välja kunagised mõisapargid ehk -aiad, sest nende areng on olnud küllaltki erinev. Eks mõisapark oli omamoodi aed, kus oli ulatuslik pargiosa, ilu- ja tarbeaed.⁵ Esile tulevad neist Räpina ja Toila-Oru. Räpina park oli eriti liigirikas 1938. a., mil seal esines 276 taksonit puittaimi, 1961. a. oli see arv vähenenud 197-le.⁶ 2004. a. esines pargis ja lillekollektsioonis 293 nimetust puittaimi, lisaks oli turbaaias veel 48 nimetust, A. Vaigla kollektsioonis 44 ja aianduskooli ees haljasalal 77 nimetust, kokku teeb see koos 26 sirelisordiga 488 nimetust. Samas esineb siin arvavalt kordusid, mille võrra on üldine taksonite arv väiksem.⁷

Liigirikas on olnud ka Toila-Oru park. Aastatel 1937–1939 istutati sinna umbes 250 taksonit puittaimi tuhandete isenditena⁸, millest peaaegu kõik hukkusid järgnevatel kül-

FOTO: MAVO LEEEMTS

madel talvedel ja sõja-aastatel. Oru pargis on lühemat või pikemat aega kasvanud koos roosi- ja sirelisortidega enam kui 800 taksonit puittaimi.⁹

Millal arboreetumid on tekkinud?

Alus pandi muidugi Tartu botaanika-aia rajamisega 1803. a. Vanemuise t. äärde. 1806. a. koliti üle praegusesse asupaika Lai t. 38. 19. saj. teisel poolel hakati rajama juba mitmesuguseid kollektsiooniaedu ja -parke – pargirajajatest nimetagem von Staale (Järvakandi) ja W. A. Hoyningen-Huenet (Rohu), puukoolipidajatest H. A. Dietrichit.

Millised olid Eesti esimesed kollektsioonid 20. saj. algupoole, mis ei olnud seotud mõisaomanike ja puukoolidega? Ega me seda eriti

teagi, enamik neist on vajunud unustuse hõlma. Teadaolevalt esimesi oli J. Rõugu talupark Järvamaal, mis samuti annab arboreetumi mõõdu välja. Esimesed võõrpuud – euroopa lehis (*Larix decidua*) ja harilik elupuu (*Thuja occidentalis*) istutati sinna vastavalt 1885. ja 1990. a.¹⁰ Saaremaal Pärssamal rajas 1910. aastatel kooliõpetaja ja preester Georg Karmla apostliku õigeusu kihelkonnakooli juurde ühe esimese kooli-arboreetumitest. 1925. a. rajas ühe esimese eraarboreetumi Neemi külla kohalik sepp Mihhail (Mihkel) Rand (1871–1958) ning 1932. a. Kuiste külla Juhan Alas (1874–1963) 1932. a. 1940. a. kasvas nende arv küllaltki jõudsalt, rajati Järvselja kollektsioonid, mitmed arboreetumi

Vanade lääne pärnade allee Toila-Oru pargis, 2004.

⁵ T. Önnepalu, Aed ja Paradiisiaed, lk. 6.

⁶ J. Elliku, A. Paivel, H. Sander, Räpina (Põlvamaa) pargi ja puittaimede ülevaade aastatest 1926–1985. – Eesti dendrofloora uuringud 2001, nr. VII. Tallinn, lk. 140–156.

⁷ <http://aed.rapina.ee>.

⁸ G. Viibaste fond, F. 152, M 83: 9. Eesti Kirjandusmuuseumi kultuurilooline arhiiv.

⁹ I. Süda, Oru pargi dendrofloorast. – Eesti Põllumajandusülikool. Teadustööde kogumik 1997, nr. 189. Metsandus. Tartu, lk. 40.

¹⁰ J. Elliku, A. Paivel, H. Sander, Järva- ja Jõgevamaa kahe eraarboreetumi ülevaade. – Eesti dendrofloora uuringud 2001, VII, Tallinn, lk. 93–139.

FOTOD: OLEV ABNER

Tallinna Botaanika- aia Audaku katse- jaam.

mõõtu aiad olid Tallinnas (perekond Küla aed) ja Viljandis, rajati Raadi ja Tihemetsa arboreetumid¹¹, suurenes ka koolide juurde rajatud arboreetumite arv.

Kõige suurem kasv oli aastatel 1950–1991, kui rajati Luua arboreetum, Tallinna botaanikaaed, omaaegne metsainstituudi kollektsioon ning hulganisti eraarboreetumeid.¹² Kuigi vahepealsed aastad näitasid tagasilangust, näitab arboreetumite arv kasvutendentsi. Uuematest võib nimetada 12. augustil 2000

alustatud Niiduääre talu dendroparki Võru maakonnas. 2006. a. seisuga oli seal 300 nimetust puittaimi, neist 85 (28,3%) olid okaspuud. 300 taksonist olid 21 (7%) meie kodumaised puittaimed ning 289 võõrtaksonid.¹³

Milline on tänapäeval kollektsioonide liigirikkus?

Tuleb rõhutada, taimed on iga maa looduslik kapital.¹⁴ Siit lähtuvalt tuleb neile ka rõhku panna ning uurimist toetada. See puudutab iga maa looduslike liikide puhul ka sissetoo-

itud taimi. Pealkirjas esitatud küsimusele pole kerge vastata, andmestik ju pidevalt muutub, osa puittaimi tuleb juurde, osa läheb välja. Eriti tulemusrikas on olnud uute liikide (põhiliselt küll kultivaride) juurdetu-
lek viimasel aastakümnel. Praegune andmestik põhineb Eesti liigirikimate kollektsioonide inventeerimisel. Enam kui 20 aasta jooksul on avamaal registreeritud 242 perekonnast 2875 nimetust puittaimi. Okaspuud (*Gymnospermae*) esines nende seas 18 perekonnast 668 (23,2%) ja leht-

¹¹ H. Sander, Eesti puittaimede kollektsioonid aastail 1918–1940. – M. Kruus (toim.), Eesti Loodusmuuseumi Töid 2001, nr. IV, Eesti Kultuuriministeerium, Eesti Loodusmuuseum, Tallinn, lk. 58–79.

¹² O. Abner, J. Elliku, A. Paivel, H. Sander, Eesti puittaimede kollektsioonid, lk. 80.

¹³ <http://tomhi.msn.ee/dendropark/>.

¹⁴ M. MacKay, A Management model for plants collections in arboreta and other landscapes. D. Hunt (ed.), Temperate trees under Threat. International Dendrological Society 1996, lk. 185.

puid (*Angiospermae*) 2207 nimetust. Suure tõenäosusega viljeletakse neid käesoleval ajalgi. Silmapaistvalt esineb kultivare (sorte) – 1307 (45,5%) nimetust, okaspuudest isegi 76,6%. Võrreldes varasema perioodiga, mil registreeriti ilupuid, -põõsaid ja liaane 122 perekonnast 627 võõrtaksonit, millest 121 (19,3%) oli okaspuid, on kasv enam kui kuuekordne.

Okaspuude perekondadest on kõige suurema levikuga kadakas (*Juniperus*) 122, järgnevad kuusk (*Picea*) 118, mänd (*Pinus*) 95, ebaküpress (*Chamaecyparis*) 93, elupuu (*Thuja*) 89 ja nulg (*Abies*) 59 nimetusega. Lehtpuude perekondadest on kõige suurema levikuga rododendronid (*Rhododendron*) 220, järgnevad kibuvitsad (*Rosa*) 131, sirelid (*Syringa*) 83, enelad (*Spiraea*) 78, pihlakad (*Sorbus*) 75 ja vahtrad (*Acer*) 69 nimetusega.

Käesolevas töös ei ole ära toodud kõiki perekondade *Clematis* ja *Rosa* esindajaid, neid on antud vastavalt 30 ja 132 taksonit (ei ole arvestatud roosisorte). Elulõngade ja rooside kasvatamine on enamasti iseseisev huvitegevus ning seos traditsiooniliste arboreetumitega suhteliselt nõrk.¹⁵

Eespool nimetatud liigirikkus on suur osa täita ka eraarboreetumitel. Neis oli aastatel 1984–2003 registreeritud 2115 nimetust võõrpuittaimi, millest 584 olid okaspuud.¹⁶ Seega näeme, et mitte palju vähem kui kõigis kollektsoonides kokku.

Millised on siis praegu liigirikkamad puittaimede era- jm. institutsioonidele kuuluvad kollektsoonid? Või kui palju neid on? Viimane sellealane kokkuvõte on ilmunud 2002. a., vahepealsed aastad on juurde toonud uusi või rikastanud vanu, eks ole olnud ka tagasilangusi. Eesti

praegune võõrpuittaimede liigirikkus on seotud eraomanikele jm institutsioonidele kuuluvate kollektsoonide suurusega. Toetudes varasemale tööle¹⁷ ning uuematele teadetele, on käesoleval ajal Eestis vähemalt 50 kollektsooni, kus taksonite arv on üle 200 nimetuse. Neist vähemalt kümnes on taksonite arv 500 ringis või üle selle.

Kollektsoonide liigirikkuselt on esikohal Tallinna botaanikaaed, mis on ka täiesti loomulik. Sel aastal 46-aastaseks saava asutuse üks eesmärke ongi tegelda taimede kollektseerimisega ning nende uurimisega. Rahvusvahelise definitsiooni kohaselt: “botaanikaaiad on asutused, mis peavad dokumenteeritud kollektseeritud elustaimedest teadusliku uurimise, looduskaitse, väljapaneku ja hariduse eesmärgil”.¹⁸ Seega on botaanikaaiad eelkõige taimekogud, just need määravad botaanikaia põhiolemuse. Siit ka neile pööratud suur tähelepanu.

2005. a. lõpul esines Tallinna botaanikaaias 1425 taksonit puittaimi, neist põhiarboreetumis oli 1256 nimetust, millele lisandus 169 nimetust kultivare ümber administratiivhoone, nende hulgas on põõsasmarana sordid.¹⁹ Väärtuslikuks teeb kollektsooni see, et vanimad taimed istutati sinna juba 1957. a. ning asutuse algusaegadest on säilinud mitmed isendid.

Tallinna botaanikaaiale järgneb Rudolf Pehterile kuuluv MTÜ Ellamaa arboreetum (Läänemaa), mis on tuntud Eesti liigirikkaime eraarboreetumina, kus kasvab 2005. a. seisuga

**Tallinna Botaanika-
aia kollektsoon,
esiplaanil söödav
kuslapuu.**

¹⁵ H. Sander, O. Abner, J. Elliku, U. Roht, Võõrpuittaimede liigirikkus Eestis. – T. Frey (toim.), Kaasaegse ökoloogia probleemid. Loodushoiu majandushoovad. Eesti X Ökoloogiakonverentsi lühiartiklid. Eesti Ökoloogiakogu, Eesti Maaülikool, Tartu Ülikool, Tartu, 2006, lk. 184–186.

¹⁶ O. Abner, J. Elliku, A. Vaasa, H. Sander, Eraalgatusel rajatud kollektsoonide puittaimede nimestik. – Eesti dendrofloora uuringud VIII. Tallinn, 2004, lk. 251.

¹⁷ O. Abner, J. Elliku, A. Paivel, H. Sander, Eesti puittaimede kollektsoonid, lk. 82.

¹⁸ P. W. Jackson, E. Leadlay, Botaanikaaedade koht tänapäeva maailmas. – Dendroloogilised uurimused 2002, nr. III, lk. 21.

¹⁹ Olev Abneri suuline teade, 2006.

Arboreetumid on iluaiandusliku kultuuri kandjad. Sügisvärvid Toila-Oru pargis.

FOTOD: AAVO LEEEMETS

1338 nimetust võõrpuittaimi, neist 868 nimetust okaspuid (54,1%). 470 nimetust lehtpuude ja põõsaste seas on ka 34 nimetust rododendroneid. Nagu näeme, on see rohkem suunatud okaspuudele, olles samas mitmekesise paigutusega, osa puid ja põõsaid kasvab ka metsa all.²⁰

Silmapaistev on Luua arboreetum, kus esines 2002. a. suve kokkuvõttena taimegeograafilises, haruldaste liikide ja vormide osakonnas 895 taksonit. Samas on nimestikus antud 50 harilikku kuuse kohaliku sorti 'Tuulepesa' nime all, vaevast et need nüüd kõik erinevad taksonid on.²¹

Järgnevad M. Laane kollektsioon Tallinnas, kus 1997. a. esines 745 (113 nimetust okaspuid), A. Vaasa kollektsioon Põlvamaal 670 (443) ning

Tartu Ülikooli botaanikaaed 635 (119) ja T. Tuuliku kollektsioon Hiiuemaal 567 nimetusega.²² Need on teadaolevalt Eesti suurimad, küllap oma liigirikkussega küünib veel nende hulka Arnold Hannusti (Raplamaa) kollektsioon, ja ehk mõni teinegi veel.

Milline on arboreetumite tähendus

1. Arboreetumite kaudu toimub võõramaiste puittaimede sissetoomine, nende esmane katsetus ja edasiandmine laiemasse kasutusse. Neist kujunevad tihtipeale introduktioonikeskused. Eriti olulise osa moodustavad eraarboreetumid, nende omanikud toovad taimi sisse paljudelt reisidelt, mis nad selleks otstarbeks ette võtavad. Laialdased võimalused olid enne 1991. a., mil

eestlased-taimekogujad külastasid oma reisidel tuntumaid botaanikaaedu ja kollektsioone kogu Nõukogude Liidu ulatuses. Praegu on võimalused veelgi avardunud: reisitakse Lääne- ja Põhja-Euroopasse, samal ajal toovad ka tavalised ja vahenduspuukoolid palju taimi sisse ja inimeste ostuvõimest oleneb, mida nad endale lubada saavad.

2. Arboreetumi rajamine on rajajat tervendav, puude istutus ja tegelemine taimedega aitab vabaneda stressist ning sel on ka emotsionaalne tähendus. Sa näed, kuidas taim kasvab ja sirgub, kuidas ta areneb. Ilutaimedega tegelemine arendab meie looduse-tundmist ja ilumeelt.

3. Taimedega tegelemine paneb koguma uusi teadmisi, ostma erialaraamatuid ja neisse süvenema – siit

²⁰ <http://www.nurgapuukool.ee/>

²¹ <http://www.luua.edu.ee/>

²² O. Abner, J. Elliku, A. Paivel, H. Sander, Eesti puittaimede kollektsioonid, lk. 82; A. Vaasa, A. Vaasa puittaimede kollektsioon. – Eesti dendrofloora uuringud 2004, nr. VIII, Tallinn, lk. 224.

viib tee vaimsure süvenemisele.

4. Arboreetumitega luuakse uued biotoobid, mis pakuvad laiemaid võimalusi lindudele ja väikeloomadele. Paljudel juhtudel kasvatatakse mitmesuguseid seemnerikkaid puittaimi, mis avardavad lindude toitumisharjumust.

5. Arboreetumid aitavad tõsta siset kodupaigaga. Kui oled istutanud puid, siis see paik seob aastateks, inimesel tekib sellega emotsionaalne ühteoidev side.

6. Arboreetumid aitavad kujundada loovust, tõsta inimese eneseväärikust ja positsiooni.²³

7. Arboreetumid on edasi kandnud meie looduskaitse liikumist, on avardanud looduskaitse mõistet.²⁴

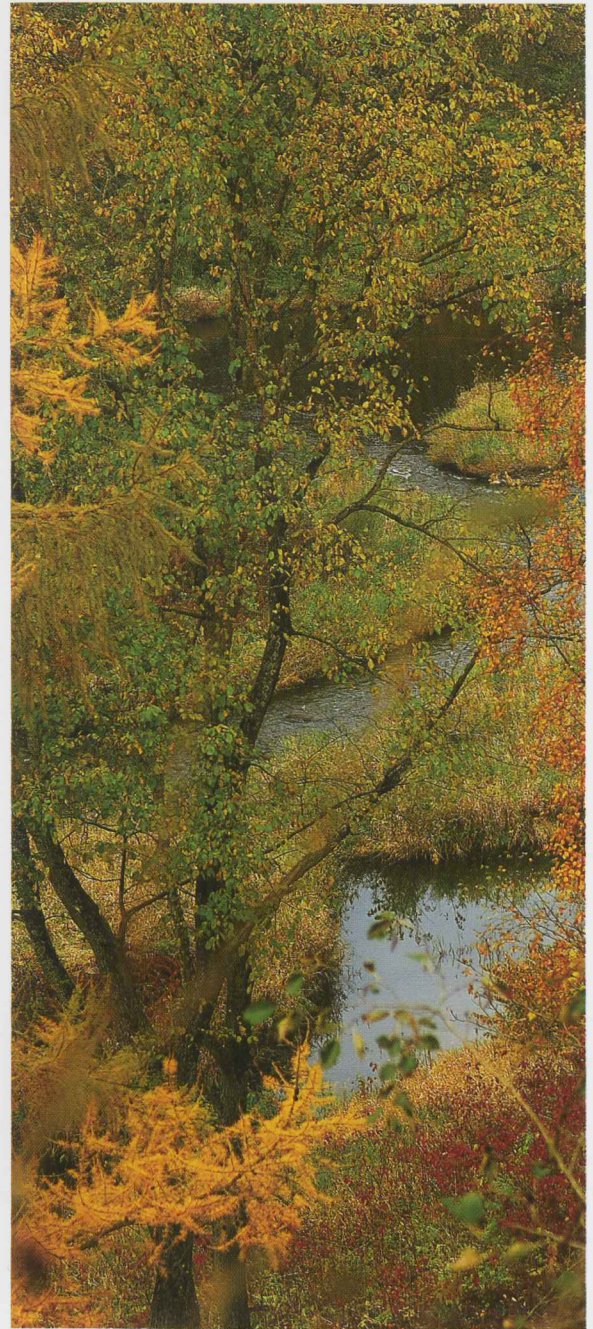
8. Arboreetumid on iluaiaandusliku kultuuri kandjad, aitavad säilitada järjepidevust ja hoida traditsioone. Enamasti suhtuvad järeltulevad põlvkonnad eelkäijate tehtusse respektiga.²⁵

9. Iluaiaandusliku suunaga liigirikkad arboreetumid on ka turismiobjektid ja aitavad süvendada loodusharidust, neile on vaja leida oma tähendus ja vastavalt eksponeerida.

10. Iluaiaid ja nende külastamine ergutavad meie romantilisi tundeid, eriti siis, kui oled armunud ja kõnnid oma väljavalituga keset taimeilu, kus vuliseva oja näol ei puudu ka muusika. Selline aed oli keskaja Tallinnas Roosi-aia nime all, sedagi külastati mitmesugustel ajenditel.²⁶ 1630. aastatel elas Tallinnas lühikest aega tuntud saksa luuletaja Paul Fleming. Tema jalutuskäik oma armastatu Elsabega on üles tähendatud järgmiselt: "Nad käisid Elsabe perekonnale kuuluvas

aias. Läksid siis linnavärvast sisse ja sammusid kõrvuti mööda Pikka tänavat üles"²⁷ ning teisel: "Põikasid ka aeda suure Rannavärava juures. Sissekäigu kõrval kasvavate paplite sosiklevad lehed olid koltunud ja hakkasid maha langema. Katkematu keerleva voona hõljusid nad rohule ja kasvasid tasakesi krabisedes sügise vaiba."²⁸

11. Tuleb mees pidada, et kollektioonidest võib lähtuda oht meie loodusele. Just neist levib osa võõrpuittaimi meie loodusesse, et seal kanda kinnitada. Seda on meile näidanud arvukate mõisaparkide metsistumine, mõneti ka Tallinna botaanikaia ümbrus. Oht ei ole siiski nii suur, et peaks hakkama seadma piiranguid. Peaksime mees pidama, et looduses võivad levida ja meil naturaliseeruda, s.o. on nende käitumine muutub sarnaseks meie kodumaa flooraga, üsna paljud puittaimed. Ettevaatlik peaks olema selliste taimedega, mis metsistuvad ja paljunevad hästi juurevõsude või seemnetega: mägivaher (*Acer pseudoplatanus*), väike läätspuu (*Caragana frutex*), siberi (*Cornus alba*) ja võsund-kontpuu (*C. sericeae*), harilik ebajasmiiin (*Philadelphus coronarius*), harilik põisenelas (*Physocarpus opulifolius*), must (*Sambucus nigra*) ja punane (*S. racemosa*) leeder, harilik pihlenelas (*Sorbaria sorbifolia*) ja harilik igihali (*Vinca minor*). Kasvatada ei tasu ka mitut papliliiki – palsami paplit (*Populus balsamifera*), berliini paplit (*P. x berlinensis*) ja lõhnavat paplit (*P. suaveolens*).

Toila-Oru liigirikas maastikupark pakub elamusi nii ajaloo- kui loodus-huvilistele.

²³ A. Banner, Aeg, aed ja inimene. Aianduse tähtsusest Eesti majapidamises, lk. 306.

²⁴ H. Sander, U. Timm, Linnahaljastute, maaparkide, arboreetumite ja võõrliikide metsakultuuride looduskaitsest Eestis. – Eesti Loodusuurijate Seltsi aastaraamat 2001, Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, kd. 8, lk. 92–94.

²⁵ A. Banner, Aeg, aed ja inimene. Aianduse tähtsusest Eesti majapidamises, lk. 306.

²⁶ J. Kuuskemaa, Trubaduur armastuse aias. – Aed. Ajakiri aiast ja aiapidamisest 2002, nr. 3, lk. 8–11.

²⁷ U. Berger, Ränk saatus ehk Paul Flemingi armastus. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk. 20.

²⁸ U. Berger, Ränk saatus ehk Paul Flemingi armastus, lk. 32.

Taimestik ja taimkate

HEIKI TAMM, Tartu Ülikooli botaanikaia direktor

Laialehise kelluka kogumik Unipihal.

FOTOD: HEIKITAMM

Taimestiku liigirikkus on ökoloogiliselt ja pargiarhitektuuriliselt oluline näitaja.

Pargimaastiku üheks tähtsamaks koostisosaks on taimed. Liigirikad taimekooslused on muutlikele

välismõjudele vastupidavamad ning võimaldavad suuremat värvi- ja vormirohkust. Mitmed puude ja põõsaste rühmad on parkides püsinud aastakümneid, mõned isegi aastasadu. Nende liigilise koostise, päritolu, ruumilise asetuse jm. omaduste uurimine aitab kaasa kestvate haljastute loomisele.¹ Paljude liikide koondamine parkidesse on olnud ka moeküsimus. Euroopa tuntumates parkides, mis meie parkide rajamisel eeskujuks olid, osutati 19. saj. suurt tähelepanu liigirikkusele. Eesti parkidesse istutati esimesed võõrpuuliigid, nagu euroopa lehis (*Larix decidua*), Suure-Kambja parki umbes 1730. aastatel², harilik elupuu (*Thuja occidentalis*) Vana-Vigala parki 1792³, harilik sirel (*Syringa vulgaris*) umbes samal ajal.⁴ Dendroloog Eino Laas tõdeb, et euroopa lehis "...on väga tähelepanuväärne

¹ P. Alanko, S. Tegel, KESKAS-tutkimus. Kestäviä koristekasveja viherrakentamisen tarpeisiin. SITRA Sarja B, 98. Helsinki, 1989; H. Tamm, Linnahaljastute hindamise kriteeriumidest. – Linnade haljastud ja nende kaitse. Eesti Teaduste Akadeemia Looduskaitse Komisjon. Tartu – Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2001, lk. 15–23.

² A. Paivel, Mõnede maaparkide olukorrast. – Sotsialistlik Põllumajandus 1960, nr. 8, lk. 364–366.

³ B. Haller, Andmeid võõramaa puuliikide kasvatamisvõimaluste kohta välismaal ja Eestis. – Eesti Metsanduse Aastaraamat V, Tartu, 1931, lk. 170–198.

⁴ Eesti NSV floora 4. Tallinn: Valgus, 1969, lk. 389.

monumentaalne pikaealine pargipuu, mis kasvab teistest puuliikidest peajagu üle ja annab ka paarsada aastat hiljem aimu pargirajajate kavatsusest”.⁵

Taimestik

Viimasel paaril sajandil on Eesti parkidesse introducteeritud ligemale 900 erinevat puu- ja põõsaliiki, millest pooled on jäänud püsima.⁶ Mõnede autorite järgi võib parkides veelgi rohkem puittaimede taksoneid olla⁷, mis ületab mitmekordselt Eesti looduslike puittaimeliikide arvu. Dendroloog Endel Laas, viidates A. Paiveli andmetele, arvab Eesti spontaanse dendrofloora liikide arvuks alla 100 liigi.⁸

Enamik meie parke on keskmise puittaimede liigirikkusega, s.o. 21–40 liiki pargis.

Parkide rohttaimestikku on uuritud vähem. Põhja-Eesti parkide puistute rohurinde kõige liigirikka- mas variandis registreeriti 108 rohttaimeliiki ja 5 samblaliiki. Domineerivad inimtegevusest soodustatud taimed – apofüüdid: harilik naat (*Aegopodium podagraria*), mets-lõõsilm (*Myosotis sylvatica*), maamõõl (*Geum urbanum*), kõrvenõges (*Urtica dioica*) ning kultuuripelglik heme-rofoob püsik-seljarohi (*Mercurialis perennis*). Siin esines ka naturaliseerunud võõrliike: kirju liilia (*Lilium martagon*) ja väikeseõiene lemmalts (*Impatiens parviflora*).⁹ Kadrioru pargi niidu- ja murukooslustes kasvas kokku 159 liiki rohttaimi, sh. võõrliikidest niitudel naturaliseerunud lõh-

nav kummel (*Chamomilla suaveolens*) ning murudes naturaliseerunud harilik kirikakar (*Bellis perennis*) ja niitjas mailane (*Veronica filiformis*).

Kadrioru pargi lillepeenardel kasvas 1975. a. 62 liiki ja sorti. Samblaid leidis pargialal 87 liiki. Seoses õhu saastatuse hinnanguga uuriti epifüütseid samblikke, mida leiti puutüvedel 69 liiki.¹⁰

Vaatamata parkide pindala väik- susele, võrreldes looduslike metsade, puisniitude ja niitudega, võib hinnata nende liigirikkust eripäraseks ja tähelepanuväärseks.

Parkide taimkate

Parkide taimkatte kujunemisel on üks olulisemaid mõjusid inimtegevus. Selle mõju hindamine on keeruline, kuna aja jooksul on mõju viis ja tugevus muutunud ning seda on vähe uuritud.

Eesti botaanikud ja metsatead- lased on parke uurinud peamiselt dendroloogia ja introduktiooni seisukohalt. Siiski on mõnedes töödes käsitletud parke mitte ainult taimestiku varamuna, vaid inimtege- vusest mõjutatud taimekooslusena. Eduard Lepik oma töös “Raadi pargi puukond ja alataimkond”¹¹

Hariliku pihlenela kogumik Inglisele.

⁵ Eino Laas, Okaspuud. Tartu: Atlox, 2004, lk. 188.

⁶ A. Paivel, Haljastamiseks sobivaid võõrpuuliike Eesti NSV-s. – Linnade ja asulate haljastamine. ENSV TA Eksperimentaalbioloogia Instituut. Tallinn, 1960, lk. 70–77.

⁷ T. Kukkk, Eesti taimestik. Tartu – Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1999, lk. 77.

⁸ E. Laas, Dendroloogia. Tallinn: Valgus, 1967, lk. 20.

⁹ H. Tamm, Põhja-Eesti parkide taimkatte analüüs. Väitekirj bioloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, 1973, lk. 111. Käsikiri Tallinna Botaanikaia raamatukogus.

¹⁰ H. Tamm (koostaja), Kadrioru. Loss ja Park. Tallinn: Valgus, 1988, lk. 166.

¹¹ E. Lepik, Raadi pargi puukond ja alataimkond. – Eesti Mets 1925, nr. 5 (2), lk. 33–39.

ütleb: "Park tervikuna moodustab teatud ilmega taimeühiskonna, mille lähemal käsitamisel kuidagi ei saa piirduda ainult puuliikide loeteluga." Ka Gustav Vilbaste¹² arvates pole park mitte lihtne puude kogu, vaid kunstlik taimekooslus, milles peegelduvad mitme ajastu kunstivoolud, arhitektuur. Parkide suurt ökoloogilist väärtust on rõhutanud Viktor Masing.¹³

Parkide taimkate on üks eriliseid nähtusi Eesti looduses. Tema eripära seisneb selles, et inimene oma teadliku ja mitteteadliku tegevusega on kujundanud taimekooslused, kus kõrvuti kodumaiste taimeliikidega kasvavad maakera parasvöötme teistest piirkondadest

sissetoodud võõrliigid ning osaliselt sedavõrd edukalt, et võivad tekitada ohtu kodumaisele taimestikule. Kuna sageli on püütud parkidesse istutada taimeliike, mis looduslikult levivad soojema kliima vööndis, siis vene botaanik A. Nitsenko¹⁴ on väitnud, et enamik Peterburi suuri aedu ja parke kujutab endast Venemaa Euroopa-osa keskmise vööndi maastikke, mis on kunstlikult üle toodud Põhja.

Eesti maastikupildis eristuvad pargid laialehiste puistutena, kus esile tõusevad eripärase võrakuju ja värvusega võõrpuud või nende rühmad. Sageli liitub sellele vaatele parki suunduv korrapärane puistee. Pargiteid ääristavad sageli püगतud või vabakujulised hekid.

Parkide kujunemisele laialehistest salumetsadest on viidanud A. Kalda.¹⁵ Kodumaised laialehised puuliigid pargipuistutes on harilik pärn (*Tilia cordata*), harilik vaher (*Acer platanoides*), harilik jalakas (*Ulmus glabra*), harilik tamm (*Quercus robur*), harilik saar (*Fraxinus excelsior*). Kontrastiks on istutatud võõrpuuliigid, tavaliselt euroopa ja siberi lehis (*Larix decidua*, *L. sibirica*), siberi ja palsaminulg (*Abies sibirica*, *A. balsamea*), alpi-seedermänd (*Pinus cembra*), harilik ebatsuuga (*Pseudotsuga menziesii*) jt. Lehtpuude võõrliikidest lisanduvad lääne- ja suurelehine pärn (*Tilia x europaea*, *T. platyphyllos*), mägi- ja saarvaher (*Acer pseudoplatanus*, *A. negundo*), harilik pöök (*Fagus sylvatica*), paplid (*Populus sp. sp.*) jt.

Puisteepuudena on levinud harilik ja läänepärn, harilik tamm, harilik saar, harilik vaher, aru- ja sookask (*Betula pendula*, *B. pubescens*), harvem on istutatud kodumaistest liikidest harilikku jalakat ja künnapuud (*Ulmus glabra*, *U. laevis*), sangleppa (*Alnus glutinosa*) ning võõrliike, nagu euroopa ja siberi lehist, siberi nulgu jt.

Pargitaimkatte eripäraks on põõsastikud, mis valdavalt koosnevad võõrliikidest. Suurematesse kogumikesse on istutatud võõrliike: harilik ja ungari sirel (*Syringa vulgaris*, *S. josikaea*), kurdlehtine kibuvits (*Rosa rugosa*), taraenelas (*Spiraea chamaedryfolia*), pihlenelas (*Sorbaria sorbifolia*), harilik lumimari (*Symphoricarpos albus*), villane lodjapuu (*Viburnum lantana*), tatari kuslapuu (*Lonicera tatarica*), lodjap-põisenelas (*Physocarpus opulifolius*), harvem ka kodumaised liike: mage sõstar (*Ribes alpinum*),

Hariliku saare grupp sirelitega Kehtnas

¹² G. Vilberg, Endiste mõisaparkide kaitsest. – Eesti Mets 1934, nr. 14 (5), lk. 185–186.

¹³ V. Masing, Linnahaljastus ökoloogi vaatekohast. – Eesti Loodus 1984, nr. 2, lk. 66–74; V. Masing, Haljastud linna ökosüsteemis. – Linnade haljastud ja nende kaitse. Eesti Teaduste Akadeemia Looduskaitse Komisjon. Tartu – Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2001, lk. 7–14.

¹⁴ A. Nitsenko, Geograficheskij ocherk Staro-Petergofskogo parka BINII. Trudõ Petergofskogo biologicheskogo instituta, 1970, lk. 328.

¹⁵ A. Kalda, Laialehised metsad Eesti NSV-s. Väitekirj bioloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, 1961, lk. 354. Käsikiri Tartu Ülikooli Botaanika ja Ökoloogia Instituudis.

Hariliku tamme
allee Unipihal.

harilik kuslapuu (*Lonicera xylosteum*),
harilik sarapuu (*Corylus avellana*).

Hekkides on kasutatud enam
võõrliike: taraenelas, harilik lumimari,
läikiv tuhkpuu (*Cotoneaster lucidus*),
harilik ja ungari sirel, viirpuud
(*Crataegus sp.sp.*), lodjap-põisenelas,
kuldsostar (*Ribes aureum*), suur
läätspuu (*Caragana arborescens*),
harilik elupuu ning kodumaistest liiki-
dest magesõstar, harilik kuusk (*Picea
abies*), harilik kadakas (*Juniperus
communis*) jt.

Pargilagendikke hõivavad valdavalt
aruniidu kooslused. Kuna enamik
parke on rajatud parasniisketele vilja-

katele muldadele, siis enamlevinud on
punase aruheina – aasnumika, puna-
se aruheina – hariliku keraheina ning
aasnumika – valge kasteheina koos-
lused. Põhja-Eesti parkide niitudel
kasvas inimtegevusest soodustatud
antropofüüte üle kahe korra rohkem
ja kultuuripelglike hemerofoobe ligi
kolm korda vähem kui Lääne-Eesti
aruniitudel.¹⁶ Sammaldest domineeris
mõõdukalt inimõju taluv apofüütne
niidukäharik (*Rhytidadelphus squar-
rosus*).¹⁷

Põhja-Eesti 85 pargi taimkatte
uurimisel¹⁸ selgus, et pargid jagunesid
kaheksasse pargitüüpi. Pargitüüpe

iseloomustamiseks ja eristamiseks
kasutati järgmisi andmeid: okaspuude,
lehtpuude ja põõsaste liigirikkus,
spontaanse floora ja introdutseeritud
taksonite arv, pargi suurus, hooldatus
ja kasutatavus. Enamlevinud olid
keskmise liigirikkusega (21–40 puit-
taimeliiki), suhteliselt okaspuu võõr-
liikide rikkad, kodumaiste puuliikide
(nii leht- kui oksapuu) ja võõrpõõsa-
liikide domineeruvusega pargid
(nt. Tohisoo, Valkla, Ohtu, Illuka, Kiikla,
Aa, Pagari, Salla). Pargitüüpi iseloo-
mustas kodumaiste lehtpuude kõrval
kodumaiste okaspuude esinemine.
Kõige enam kasvas harilikku kuuske.

¹⁶ H. Tamm, Põhja-Eesti parkide taimkatte analüüs, lk. 168.

¹⁷ Kultuurimõju hindamise aluseks selles töös: L. Enari, Kultuuri mõju Eesti floorale. Tartu, 1944. Doktoritöö käsikiri Tartu Ülikooli Botaanika ja Ökoloogia Instituudis

¹⁸ H. Tamm, Põhja-Eesti parkide taimkatte analüüs, lk. 68.

Harilikku mäнди oli vähemaruvalt (3–10 puud pargis). Okaspuu võõrliikidest olid sagedased nuld üksikpuudena, alpi-seedermänni 3–10-puuliste rühmadena, euroopa lehise üksikpuudena ja kuni 10-puuliste rühmadena, harilik elupuu üksikpuudena,

(nii leht- kui okaspuu) ja võõrpõõsaliikide domineeruvusega pargid (nt Kadriori, Saku, Alu, Keila-Joa, Kolga, Tammiku, Undla, Kunda). Võõrpuuliikidest olid selles pargitüübis arvukad harilik hobukastan (*Aesculus hippocastanum*) ja hõbepappel

heteromalla), harilik taralõng (*Lycium barbarum*), jaapani juudapuulehik (*Cercidiphyllum japonicum*) jpt.

Parkide sees võib taimkate kultuurimõju järgi jaotada kolme ossa: looduslik, poolkultuur- ja kultuurtaimkate.

Lehisegrupp Kadriorus.

hekkidena ja rühmadena ning hall nulg (*Abies concolor*) üksikpuudena. Põõsarindes leiti arvukalt võõrliike, nagu suur läätspuu, harilik pihlenelas, taraenelas, harilik sirel.

Suure levikuga oli ka teine pargitüüp, mis sarnanes eelmisega, kuid kodumaised okaspuud siin puudusid või olid vähe esindatud, põõsarindes domineerisid harilik sirel ja pihlenelas. Sellesse pargitüüpi kuulusid Höreda, Maidla, Jõgisoo, Käru, Muuga, Määri, Ontika, Voka park.

Levinud olid ka väga liigirikkad (41–80 liiki), arvukate võõrliikidega rikastatud, kodumaiste puuliikide

(*Populus alba*), neile lisandusid mitmed liigid perekondadest *Acer*, *Tilia*, *Populus*, *Betula*, *Ulmus*, *Juglans* jt. Võõrokaspuudest olid kõige sagedasemad harilik elupuu, siberi nulg, lehised. Haruldased, kuid selles tüübis esinenud olid jaapani lehis (*Larix kaempferi*), ajaani kuusk (*Picea jezoensis*), Koyamai kuusk (*P. koyamai*), must määnd (*Pinus nigra*) jt. Põõsarindes kasvas lisaks eespool nimetatutele veel haruldased mandžuuria araalid (*Aralia mandshurica*), harilik ja ümaralehine tselaster (*Celastrus scandens*, *C. orbiculata*), himaalaja hortensia (*Hydrangea*

Looduslikud kooslused

Looduslikud kooslused on parkides vähe levinud, need on kujundaja poolt teadlikult kasvama jäetud või siis on looduslike tingimustest sõltuvalt parkidesse alles jäänud. Inimtegevuse suhtes on looduslike koosluste taimeliigid ükskõiksed (hemeradiafoorid) või isegi kultuuripagejad (hemerofoobid). Paljudes suuremates parkides (Toila-Oru, Keila-Joa, Luua) on metsakooslused teadlikult alles jäetud. Klindipiirkonna parkides (ka Kadriorus) on säilinud looduslik laialehine salumets tänu reljeefile ja kivisele pinnasele, mis peaaegu ei võimalda kultuurkooslusi kujundada ja hooldada. Looduslikud kooslused paiknevad valdavalt pargi servaaladel.

Näiteks Kadrioru pargis¹⁹ jääb loodusliku puistuga ala klindinõlvale ja selle alla. Saare-jalaka-pärna lehtpuusalu kulgeb ribana 4,8 ha suurusel alal. Puurinne on parkide kohta keskmise tihedusega – 102 puud/ha. Vanadest puudest domineerivad harilikud saared, nooremate seas on enam harilikku vahtrat, harilikku jalakat, harilikku pärna ja halli leppa.

Põõsarinne on vaid laiguti välja kujunenud. Võõrliikidest kasvavad naturaliseerunud liigid, nagu harilik lumimari, taraenelas ja harilik sirel. Kodumaistest põõsastest leidis üksikuid magesõstraid ja klindi alaosas harilikku sarapuud. Põõsarinde keskmine tihedus oli väike – 54 põõsast/ha. Rohurinne

¹⁹ H. Tamm (koostaja), Kadriori. Loss ja Park, lk. 127–128.

oli välja kujunenud ainult nõlva alaosas, kus kasvas harilik kerahein, aas-rebasesaba, harilik nurmikas, mets-harakputk, kõrvenõges, angervaks, ojamõõl, võililled, harilik naat ning haruldase taimena salukõdririk (*Alliaria petiolata*).

Poolkultuurkooslused

Poolkultuurkooslused võtavad parkides oma alla kõige suuremad alad. Valdavalt on nendes kooslustes tegemist istutatud hõreda suhteliselt liigivaese puu- ja põõsarindega ning rohurinne on kujunenud ühekordse niitmise tulemusena. Inimtegevuse suhtes on poolkultuurkoosluste taimeliigid apofüüdid ehk kodumaised liigid, mis eelistavad mõõdukat kuni tugevat inimõju (näiteks parginiidukooslused). Lisaks kodumaistele taimedele on siia juurde istutatud vähest hooldamist vajavaid sissetoodud taimeliike – antropofüüte, mis soodsates tingimustes võivad isegi metsistuda (naturaliseeruda), nagu näiteks sahhalini pargitatar (*Reynoutria sachalinensis*), salu-piiphein (*Luzula luzuloides*), hulgalehine lupiin (*Lupinus polyphyllus*), kurereha (*Ceranium phaeum*).

Puu- ja põõsarinne on liigivaesemad ja hõredamad, võrreldes looduslike kooslustega. Enam esineb võõrliike ja vanu puid.

Kultuurkooslused

Kultuurkooslused on inimese poolt rajatud ja iga-aastaselt hooldatud. Koosluse moodustavad üks või mõni liik, sageli võõrliik. Taimed on istutatud sageli korrapäraselt. Paljudel juhtudel (nt. roosi- ja lillepeenrad, kultuurmurud) kasvatatakse aretusena saadud, kindlate haljastuslike omadustega sorte. Kultuurmurudes levivad juba võõramaised umbrohud (kirikakar, niitjas mailane).

Kultuurkooslused paiknevad valdavalt peahoone läheduses ning suudavad püsida ilma inimese abita

Kehtna mõisa park. Pargimuru kord või paar aastat niites püsivad pargi ilme ja kooslus ühtlasena.

vaid kuni taimede bioloogilise eluea lõpuni.

Parkide puistud on palju liigirikamad ning valdavalt hõredamad ja vananenud võrreldes metsadega. Põõsastikes valdavad võõrliigid, osa neist on hästi kohanenud meie tingi-

mustega ning metsistunud. Parginiidud sarnanevad aruniitudele, kuid neis levivad ka võõrliigid. Murud, roosi- ja lillepeenrad on täielikult inimtegevusest sõltuvad kultuurkooslused ja Eesti looduslikus taimekattes nendesarnaseid ei ole.

Okaspuud ja kirikakramuru Luua esiväljakul.

Võsast pargis

Kuidas säilitada pargi põõsarinde mitmekesisust

OLEV ABNER, dendroloog, Tallinna Botaanikaaed

Võsavõtmise mõõt: üheksa korda mõõda. Põõsastik annab tunnistust minevikukujundusest ning rikastab parki liigiliselt.

Tatari kuslapuu ja taraenela metsistunud põõsastik Raiküla mõisapargis.

Ajalooliste parkide praegune taimeestiku liigi- ja sordirikkus oleb nii pargi kujundusest, suurusest,

asendist reljееfil (erinevate kasukohtade hulgast), kasutusest, hoolduse intensiivsusest jm. teguritest.

Puittaimestiku mitmekesisust mõjutab puude ja põõsaste osakaal. Enamik Eesti vanu mõisaparke on

puittaimestikult vaesed, neis on alla 30 nimetuse puud, põõsaid ja liaane. Liigivaestes parkides, nagu

Võsavõtmise mõõt: üheksa korda mõõda.

ka enamikus keskmise liigirikkusega (31–70 nimetust puittaimi) parkides, on keskmiselt 15–25 nimetust puud, ülejäänud on põõsad. Liaane kohtab parkides harva.

Seega mõjutab parkide liigirikkust oluliselt just põõsarinde mitmekesisus. Erinevalt aastakümneid (ja -sadu) elavatest puudest on paljude põõsaste eluiga lühem, täpsemalt, põõsastel on lühem tüvekeste eluiga. Enamik põõsastest on võimelised elu vältel mitu korda kasvatama uued tüvekesed.

Parkides surevad põõsad loomulikku vanadusse haruharva. Põõsaid surmavatest loodusjõududest on kõige olulisem ja sagedasem pakane. Vahel tapab põõsaid mõni haigus või kahjur. Üldjuhul kaovad nad pargist aga inimese (sihipärase?) tegevuse tagajärjel.

Põõsad kaotavad ka oma tüüpilise võrakuju ajas kiiremini kui puud, eriti tiheda rühmana kasvades. Tihti jäävad nad suuremaks kasvavate puude võrade varju, põõsarühmadele hakkab kehvapoolse hoolduse korral sisse kasvama puude järelkasv ning taimed jäävad kiratsema. Parkide korrastamisel ja planeeringu ning kujunduse muutmisel eelistatakse peaaegu alati puud säilitada ja põõsad likvideeritakse.

Pargis puurindest allpool "võsas" korrastustöid tehes tuleb hoolikalt uurida kas peale liigsete isekülvsete või võsutekkeliste puude järelkas-

vu kasvab alal ka pargi eelmistest "ajalistest kihtidest" pärit põõsaid. Põõsad annavad vihjeid pargi varasema kujunduse kohta: kuidas kulgesid teed, kus paiknesid vaatesihid, istumiskohad jm.

Kuivõrd põõsamood vahetub kiiremini kui puumood, siis on tihti pargis kõrvuti vanem puude kooslus ja mitukümmend aastat hiljem rajatud põõsarühmad ja -peenrad.

Ajaloolise pargi juurde kuuluvad ajastutruud põõsaliigid ja sordid. Tänapäeva puukoolides sageli puuduvad vanematele parkidele omased põõsaliigid. Vanu põõsasorte on eriti

FOTOD: TIINA TAMMET

raske hankida, tihti ka võimatu. Nii tuleks pargis olemasolevad vanad põõsad säilitada ja lasta vajadusel neid paljundada. Eriti tuleks jälgida sireleid, ebajasmiiine, roose/kibuvitsi, kuslapuid, enelaid, elupuu ja kuuskede (nõrgakasvulisi) sorte.

Raiet tehes ja taimi välja juurides peab kõige tähelepanelikum olema järgmistes pargiosades:

- peahoone vahetu ümbrus (peenrad maja ees ja taga),
- valitseja- ja teenijatemaja ümbrus,
- esiväljaku ja tagaväljaku servad,
- vaatesihtide servad,
- pargiaasade servad,
- pargipaviljonide ja nende kunagiste asukohtade ümbrus,
- istekohtade ümbrus pargipuistus,
- aednikumajakese, triiphoone/kasvuhoone ja mõisa viljapuuaiade ümbrus.

Alati tasub enne raiumist pööruda mõne taimetundja poole. Võitlust "võsaga" ei tasu võtta eesmärgiks omaette. Rahulikult võib jätta järelkasvust puhastamata pargi servad, kui see ei sega vaateid ümbritsevale maastikule.

Juuni lõpul rikastab harilik ebajasmiiin maja või lehtla ümbrust hurmava lõhnaga. Lehtedeta olekus võib aga põõsas tunduda võhikule tüütu võsana.

Hariliku ebajasmiiini "mõisaaegsed" põõsad Keskvere pargis, taustal harilik sarapuu. Põõsad on hoitud vormis pargimuru niitmise ja harva hooldusloikusega.

Mida istutada parki

AINO AASPÖLLU, dendroloog

Eestis ei ole praegu ühtegi parki, kus ei peaks pargi tuleviku heaks alustama raietest, sest pargi definitsiooni järgi on see kujundatud ja hooldatud ala. Me peame oskama vahet teha, mis on park klassikalisel kujul ja mis on praegu moodi minev looduspark, mida ei hooldata, ja kus kõik, mis kasvama hakkab, jääb kasvama, ja kus kunagi raideid ei tehta, puud kukuvad ja jäävad vedeleva putukate toiduks. Kahjuks on Eestis valdavalt metsistuvad pargid, mida ei ole hooldatud ligi 80 aastat, 60 aastat või viimased 15 aastat.

Klassikaline park nõuab pidevat hooldust ja see ei ole mitte ainult muru niitmine. Pargi puistust tuleb igal aastal kuivanud ja liigile mitteomase kujuga oksad välja lõigata. Välja tuleb raiuda isetekkelised igerikud, kuivanud ja poolkuivanud haiged puud ning hinnalisi puid ahistavad puud. Paljudes parkides tuleks alustada sanitaar- ja kujundusraiega metsandusharidusega, kogenud dendroloogi juhtimisel.

Liiga tihedas ja umbses puistus on soodsad tingimused seenhaiguste tekkeks, pärast harvendust pääseb õhk paremini liikuma, puud saavad

rohkem valgust ja nende tervislik seisund paraneb.

Vahel saab vanu vähese dekoratiivsusega puid säilitada võra noorendamisega, eriti hästi taluvad seda pärnad, aga ka harilikud saared, tammed ja isegi hobukastanid. Põlispuid taluvad väga hästi võra kärpimist, seda võime näha nii Kadriorus kui ka Viljandis. Riia linn päästis nii oma võimsad lääne pärna alleed, sest linnatingimustes, kus muld on saastunud ja liigselt tihenenud, ei suuda vanade puude juured enam toita nii suurt võra. Kuid ka parkides ei jõua vanad puud sageli oma hiigelsuuri võrasid toita, sellest ka suur kuivanud okste hulk.

Kuid sageli tuleb tõdeda, et säilitamist väärivaid puid ei olegi.

Ja siis me hakkame istutama uusi puid!

Istutamine

Ajaloolistesse parkidesse on soovitatav istutada pargi stiilile ja ajastule omaseid või nendega sarnaseid liike.

Eesti ajalooliste parkide põhipuuliikideks on olnud läbi sajandite harilik tamm ja harilik pärn. Barokkparkide

alleed ja bosketid olid harilikust pärnast. Kuid vanimad pargipuud on siiski tammed, millega piirati algseid väikseid mõisaaedu. Vahel kasutati oskuslikult ära olemasolevad vanad puud, nagu seda on tehtud Sangastes, kus loss pandi paika põlistamme järgi. Peale tamme ja pärna kasutati vähe-mal määral teisi kodumaiseid liike, nagu harilik vaher, harilik saar, harilik jalakas, Kesk- Eestis ka künnapuu.

Esimesed võõrliigid – lääne pärn, harilik hobukastan ja euroopa lehis ilmusid hiljem. Esimesed lääne pärnad on Tallinnas Harjumäel 250-aastased.

Seoses balti aadlike rikkustumise-ga 19. saj. keskel hakati mõisate

Sageli tuleb tõdeda, et säilitamist väärivaid puid pargis ei olegi.

haljastamisele kulutama rohkem raha. Eriti laialdaselt levisid võõrliigid Eesti parkides 19. saj. lõpus ja 20. saj. algul.

Sellest liigirikkest on säilinud väga vähe. Paljud liigid hukkusid

compacta Sacc.) poolt, harilik tamm kannatab kohati seenhaiguste käes.

Soovitavad lehtpuud pargis PÕHILIIGID

Praegu kõige kindlamad puuliigid on: suurelehine pärn (*Tilia platyphylla*), lääne pärn (*Tilia x europaea*) ja harilik vaher (*Acer platanoides*).

TÄIENDLIIGID

Külmakindlad ja dekoratiivsed puud, mida võib kasutada nii üksikult kui ka suuremates gruppides: hall pähklipuu (*Juglans cinerea*), kollane hobukastan (*Aesculus flava*), poop-puu (*Sorbus intermedia*), künnapuu (*Ulmus laevis*), läiklehine pärn (*Tilia x euchlora*). Mägivaher (*Acer pseudoplatanus*) ja harilik hobukastan (*Aesculus hippocastanum*) sobivad rohkem kasutada Lääne-Eestis ja saartel.

Must lepp (*Alnus glutinosa*) on ilus kiirekasvuline puu, mis eelistab niiskemaid muldi. Harilik tamm (*Quercus robur*) kasvab paremini tuultele avatud maastikul.

AKTSENTLIIGID

Dekoratiivsed puud, mida kasutatakse põhiliselt üksikult või väiksemates gruppides.

Punaselehised: hariliku vahtra punaselehine vorm (*Acer platanoides* 'Schwedleri'), inglise jalaka punaselehine vorm (*Ulmus procera* 'Purpurascens').

Hõbedaselehised: hõbepärn (*Tilia tomentosa*), hõbevaher (*Acer saccharinum*), hõbehaab (*Populus alba*), pensilvaania saare valgekirjulehine vorm (*Fraxinus pennsylvanica* 'Variegata'), madala jalaka valgekirjulehine vorm (*Ulmus minor* 'Variegata'), mis on parim valgekirjulehine varjus kasvav väike puu.

Kollaselehised: hariliku jalaka kollaselehine vorm (*Ulmus glabra* 'Lutescens'), pensilvaania saare kollasetäpiline vorm (*Fraxinus pennsylvanica* 'Aucubifolia').

Püramiidvormid: harilik tamme püramiidvorm (*Quercus robur* 'Fasti-

giata'), hariliku jalaka püramiidvorm (*Ulmus glabra* 'Exoniensis').

Ilusa lehestikuga: punane tamm (*Quercus rubra*), jaapani pähklipuu (*Juglans ailantifolia*), mandžuuria pähklipuu (*Juglans mandshurica*), hariliku jalaka kurdlehine vorm (*Ulmus glabra* 'Crispa'), kollane kask (*Betula alleghaniensis*), amuuri toomingas (*Prunus maackii*), lepalehine pihlakas (*Sorbus alniifolia*).

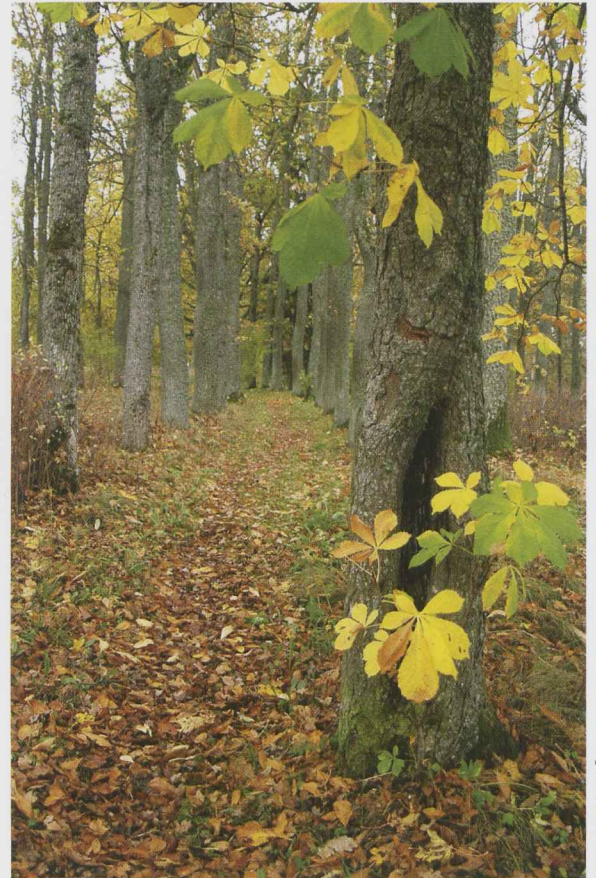
Veekogude ääres on asendamatud hõberemmelgas (*Salix alba*), hõberemmelga leinavorm (*S. alba* 'Tristis'), punakas remmelgas (*S. x rubens*) ja halapaju (*S. acutifolia*).

Okaspuud pargis

Eesti parkides on okaspuud suhteliselt vähe kasutatud, põhiliselt aktsentpuudena. Okaspuude arvukus sõltus mõisaparkides sellest, kas

Võimas harilik elupuu 'Fastigiata' Väike-Maarja pargis.

Kaarjas tammeallee üksiku hariliku hobukastaniga Avanduse pargis.

FOTOD: AINO AASPÕLLU

pärast mõisate võõrandamist hooldamatuse tõttu, kuid paljudele külmaõrnadele liikidele sai saatuslikuks pakaselised talved 1939–40 ja 1941–42.

Pärast sõda rajati üksikuid väga liigirikkaid ja huvitavaid uusi parke, sest oli veel võtta liigirikast istutusmaterjali. Tallinnas võime imetleda Estonia teatri kõrvale, endisele turuplatsile rajatud Tammsaare parki. Milline värvide mäng nii kevadel, suvel kui sügisel!

Kahjuks ei saa me mitmeid liike enam kasvatada ja parkide rekonstrueerimisel tuleb kasutada neile sarnaseid, kuid tänapäeval vastupidavaid liike. Paljud Eesti parkide põhiliigiks olnud puud on kliima soojenedes osutunud haigeks, nagu näiteks harilik pärn, mida praegu ei ole mõtet üldse kasvatada. Harilikud pärnad on kõikjal Eestis juba paarkümmend aastat kahjustatud pärna võrsesurma (*Stigmina*

FOTO: TOOMAS TUUL

Õitsvad hobu-
kastanid Toom-
pargis.

mõisnik oli rikas ja veetis talve lõuna pool Euroopas või vaene ja talvitus kodumaal. Neis väiksemates parkides oli alati suuri okaspuude gruppe.

TÄIENDPUUD

Lehised on ühed parimad pargipuud oma kiire kasvu ja dekoratiivsuse tõttu. Neid võib istutada nii üksikult kui gruppides. Nad on valgusnõudlikud ega talu kõrget põhjavett. Kiireima kasvuga on eurojaapani lehis (*Larix x marschliisii*), mis võib 25-aastaselt olla juba 20–25 meetrit kõrge. Järgnevad euroopa lehis (*L. decidua*), jaapani lehis (*L. kaempferi*) ja vene lehis (*L. russica*).

Kuuskedest on haiguskindlad serbia kuusk (*Picea omorika*) ja torkav kuusk (*P. pungens*), viimane vajab eriti valget kasvukohta ja head mulda, serbia kuusk on vähenõudlikum nii mulla kui valguse suhtes.

Harilik kuusk (*P. abies*) vajab kasvamiseks puhast õhku, saastunud piirkonnas hukkub kiiresti.

Mändidest on haiguskindlamad keerdmäänd (*Pinus contorta*) ja rumeenia (makedoonia) määnd (*P. peuce*),

mis sarnaneb seedermännile ja võiks teda haljastuses asendada. Kõige vähenõudlikum ja linnakindlam liik on keerdmäänd.

AKTSENTPUUD

Mändidest võib kasutada tuultele ja päikesele avatud kohtades üksikult ja väiksemates gruppides musta määndi (*Pinus nigra*), alpi seedermäändi (*P. cembra*), siberi seedermäändi (*P. cembra* var. *sibirica*) ja korea seedermäändi (*P. koraiensis*). Need liigid võivad kergesti haigestuda mäni võrsevähki, mis on meil küllaltki levinud.

Harilik ebatsuuga ei ole meil viimastel aastatel haiguskindlaks osutunud ja tema kasvatamine pole eriti otstarbekas. Paremini tunneb ennast Eestis sinihall ebatsuuga (*Pseudotsuga menziesii* var. *glauca*)

Nulgudest soovitatakse halli nulgu (*Abies concolor*), mandžuuria nulgu (*A. holophylla*), siberi nulgu (*A. sibirica*) ja sahalini nulgu (*A. sachalinensis*). Nulgusid kahjustab viimastel aastatel must pahktäi, mille tõrjet saab teha siiski ainult noorematel puudel.

Kuhu ja kuidas istutada

Puid tuleb parki istutada projekti järgi. Vanades mõisaparkides tuleb alustuseks koostada dendroloogiline alusplaan, kuhu märkida säilitamist väärivad puud. Projekteerijal tuleb lähtuda pargi ja mõisa peahoone stiilist ja lahendada park tervikuna, samas tuleb sageli arvestada pargi uut funktsiooni. Kindlasti tuleb säilitada mõisa peahoone lähiümbruse paraadlik kujundus, suurejoonelised esi- ja tagaväljakud. Et püsiks tasakaal avatud ja suletud alade vahel, ei tohi täis istutada pargiaasu kui tähtsat kujunduselementi.

- Olemasolevaid põlispuude grupe ega ka alleesid ei ole mõttekas täiendada noorte puudega, võimalusel tuleb leida koht uute gruppide rajamiseks. Noored puud ei sobi alleesse kujunduslikult ega ka halbade kasvutingimuste tõttu. Suurte puude tugev vari ja juurestik ei lase neil normaalselt areneda.
- Tuleb teha selgeks kavandatavate puude mõõtmed, valgusnõudlikkus, kasvukoha nõuded ja arvestada sellega projekteerimisel. Praegu eksitakse sageli: suurte puude varju on istutatud väikesed valgusnõudlikud puukesed, mis peagi hääbuvad.
- Kasutada tuleks soovitatud liike, mitte mingil juhul ei taha vanades parkides näha linna masshaljastuses kasutatavaid liike, nagu põõsasmaranad, jaapani enelad. Harilikud pihlakad on tavaliselt pargi umbrohi ja seda juurde istutada on naeruväärne.
- Kui leiame istutamiseks sobiva koha ja liigi, siis tuleb leida ka puukoolist maksimaalselt suur istik. Lehtpuu peaks olema 3–4 (6) meetri kõrgune, tüve läbimõõt olgu vähemalt 8–10 cm. Väiksemakasvuliste puude puhul võib teha erandeid. Istutatavad okaspuud võiksid olla 1,5–2,5 meetrit kõrged. Väiksema istutusmaterjaliga me uut parki ei saa, ainult raiskame raha.

A photograph of a wooden staircase in a forest. The stairs are made of weathered logs and lead up a grassy slope. Sunlight filters through the trees, creating dappled light on the path. The word "Praktiline" is overlaid in white serif font on the right side of the image.

Praktiline

Väikevormid ajaloolises pargis

ÜLLE GRIŠAKOV, arhitekt

Klassikaline hele õuemööbel sobib nii lihtsama kui pretensioonikama arhitektuuri juurde.

Väikevormide teema ajaloolises ruumis muutub Eestis päev-päevalt aktuaalsemaks, kuna paljud mõisad on leidnud omaniku ja mõisapargid vajavad korrastamist. Suurte puhastus- ja teetööde kõrval

tekib kindlasti ka küsimus, millises stiilis valida aiämööbel, lillevaasid jm. Erasisikutele kuuluvates parkides ja aedades on kõik võib-olla lihtsam, kuna juurdepääs nendele territooriumidele on piiratud ja eelkõige otsustab siin valiku omaniku maitse – kas ta on antiigikoguja või eelistab lahendada olukorra eklektiliselt, vastandades ajaloolist keskkonda modernsele.

Avalike parkide ja haljasalade juures tõstatuvad probleemid muidugi valjuhäälselt. Otsustajaid ja hindajaid on rohkem kui arhitekt ja omanik ning arhitektuursed valikud leiavad enam kriitilist või siis heatahtlikku vastukaja. Muinsuskaitse alla võetud parkide puhul ei saa mööda minna muinsuskaitse eritingimustest, mis sageli panevad paika paljud mängureeglid.

Selle artikli jaoks mõtteid kogudes hakkasin otsima selgeid eeskujusid ja stiilikirjeldusi, mis aitaksid anda konkreetsemaid soovitusi. Neid eeskujusid leiab väga täpselt inglise aia- ja pargiraamatuid sirvides. Traditsioonilist inglise aeda renoveerida oleks lihtne. Näpunäiteid leiad nii pottide kui urnide, võreseinte,

pinkide, päikesekellade, skulptuuride jm. elementide valiku kohta.

Tänapäevani on tootmises enamik nende aiämööbli klassikasse kuuluvaid toole, millest võib-olla kuulsaim on arhitekt Lutyensi pink. Sama laadseid väljaandeid leiab nii saksa, prantsuse kui ka itaalia klassikalise aiakujunduse kohta. Loomulikult pole aiakunst mingi lokaalne nähtus, kuid ometi on arhitektina keeruline tõestada ühe või teise mööblitüki sobivust ja vajadust, kui kohalikud näited puuduvad.

Alles hiljuti puutusin kokku ühe puitjuugendvilla aia kujundamisega, mis vajab ka väikevormi – urne, võrekäike ja -seinu, istemööblit. Siingi tuleb eeskujusid otsida *arts and crafts* liikumisest Euroopas 19. saj. lõpul ja juugendist 20. saj. esimesel kümnendil. Kuna Eesti asub Euroopa äärealal, jõudsid stiilid siia tunduvalt hiljem ja moonutatult. Suure karuteene on väikevormide säilimisele osutanud ka pikk okupatsiooniperiood, kus omanike järjepidevus katkes. Kui mujal maailmas võime leida maju ja kinnistuid, mis on muutumatuna püsinud sajandeid, siis meil sellised näited puuduvad.

Paljud siinsed fotod, mis pärinevad tolle ajastu parkidest või aedadest, ei räägi juugendile omasest stiilpuhtusest, vaid vanamoodsast planeeringust, nagu näiteks loogeliste teede ja lilleklumpidega Ammen-de villa aed Pärnus või G. Kuphaldti sajandivahetusel koostatud Kadrioru klindialuse tänava kruntide aiakujundused. Lõpuni stiilseid juugendaedu ei tea Eestis aga päris sellisena rajatud olevatki.

Alati on võimalus otsida võimalikke originaalesemeid antiigi-ärdest, sest ka õuealadele on sealt võimalik leida vahel näiteks istemööblit, kuid enamasti puuduvad neil kindlad seosed konkreetsete stiilidega. Ning sageli tuleb leppida stiliseeritud lihtsustusega hilisemast ajast, mitte originaalperioodi aiamööbliga, seda enam et ilmas-tiku mõjuvallas olev on tihtipeale lihtsalt hävinud.

Ajalooliste parkide ja haljasalade rajamisel on minu jaoks määrav see, kui palju on ajaloolist parki säilinud nii tegelikkuses kui ka inimeste mälus. Viimane on küllaltki oluline näitaja, kuna aktiivses kasutuses olnud ala puhul võib selle kardinaal-

ne ümberkujundamine olla traumaks paljudele ala kasutajatele.

Ajaloolist lähenemist väikevormide valikule õigustab alati ka arhitekti süvendatud huvi ajaloo vastu. Nii nagu Eestis, on ka mujal maailmas arhitektid, kellelt eelkõige tellitaksegi lahendusi, mis lähtuksid ajastutruudusest. Küllastades Euroopa ajaloolisi parke, ei ole ma kahjuks kunagi juhtunud seal nägema modernseid väikevorme. See väide muidugi ei tähenda, et neid näiteid poleks.

Toomemäe juhtum

Kõige tulisem diskussioon, milles olen pargi projekteerimisel osalenud, oli aasta tagasi, kui asusin projekteerima Tartu Toomemäge. Sellele eelnes konkurss, mis pidi välja selgitama ideelahenduse väikevormide leidmiseks sellele pargialale. Konkursil said võidu kaks arhitektuuribürood, kes pidid alustama koostööd pargiinventari eskiiside väljatöötamiseks. Kuna mõlemad võidutööd olid väga modernse lähenemisega, tekitas see elavat vastukaja eelkõige muinsuskaitse ringkondades. Pean lugu sügavate ajalooliste teadmiste-ga linnaametnikest ja arhitektidest,

kellele selline ülilmoodne lähenemine ketserlik tundus. Samas võis ka aru saada noorte arhitektide vajadusest ennast teostada ja oma ideid välja pakkuda, eriti kui tegemist on ülikoolilinnaga, kus pargi külastajate hulgas on tudengid enamuses. Kahju oli aga sellest, et lõppkokkuvõttes koostöö tellijaga ei kandnud vilja ja pinkide tööjoonised tegi hoopis kolmas firma.

Põhiliseks argumendiks moodsate väikevormide valikul oli siin ajaloolise tõe puudumine. Otseselt ei olnud isegi ajaloolastel ette näidata just neid valgusteid ja pinke, mis Toomemäe identiteediga kokku oleks kuulunud. Tegelikkuses sageli puudub Eesti pargiinventari kohta ajalooline tõde ja võidule pääsevad

Inglispärase aia juurde kuuluvad nii aiavaasid kui ronitaimedega pergolaiste.

Sildade kujundus peaks ühtima pargi üldise stiiliga.

kitšimaigulised valikud. Samuti sõltub valik sellest, millise ajastu me pargi korrastamise aluseks ja eeskujuks võtame. On ju ajaloolised pargid läbi teinud mitu stiiliajaloolist muutust, nagu ka mõisate peahooneid on korduvalt ümber ehitatud. Rahvas mäletab eelkõige viimast, just korrastamisele eelnenud madalseisu ning sageli on avalikul arvamusel nostalgiliselt kahju nii lahkuvast põõsavõsast kui vananenud, haigetest puudest. Väikevormidele õige väljanägemise leidmine jääb ikkagi arhitekti otsustada ja põhjendada.

Gleхни rahula sai lihtsad puitprussidest pingid – oli ju Glehn isegi mees, kes lõi oma stiili.

FOTO: TIINA TAMMET

Gleхни rahula juhtum

Lihtne ja selge oli minu jaoks Nikolai von Gleхни rahulale pinkide valimine. Kuna ala oli säilinud metsapargina, siis sinna mingite ajalooühinguliste istmete paigutamine oleks olnud ebaloomulik. Peale selle oli ka Gleхни ise mees, kes lõi oma stiili, järgimata kedagi teist. Pink koosneb üheksast sügavimmutatud ja hõõveldatud prussist, mis on omavahel ühendatud keermelattidega. Sildade valikul lähtusime aga leitud originaalsillast, mis oli küll purunenud kaheks plokiks, kuid võimaldas siiski ühe

silla taastada ja oma kohale asetada. Teised sillad kujundati – originaalset lähtuvalt – lõhestatud graniitkividest.

Kuna rahula rajamise ajal elektrivalgustus pargis kindlasti puudus, valisime valgustiks modernismi klassikasse kuuluva Louis Poulseni kataloogist pärineva valgusti Toldbod Post. Eesti oludes võtan valgustite disainimist alati väga skeptiliselt, sest olles kokku puutunud valgustitööstuse kõõgipoolega Euroopas, tundub siin oma valgusti disainimine natuke utoopiline. Ühe valgusti väljatöötamisel on tuntud firmades ametis kümneid inimesi alates disaineritest ja inseneridest ning lõpetades pika katsetusperioodiga tehases. Kui juba kord välja töötatud disainvalgusti hind ei lase meil neid kuigi sageli parki planeerida, siis originaalvalgusti puhul oleks hind mitu korda kõrgem ja seega tellijale enamasti vastuvõtmatu.

Harju tänava juhtum

Viimane tõsisem kokkupuude ajaloolise piirkonnaga on Harju tänava haljasala projekteerimine ja uuendamine. Harju tänava nn. Niguliste kiriku kvartalil kui ajaloolisel hoonestuspiirkonnal on pikk ja väärikas minevik. Ühelt poolt Niguliste kiriku lähedus, teisalt lähedale jääv Raekoja plats. Samas ei ole siin kunagi olnud ajaloolist pargikujundust. Ajutine haljasala, mis rajati varemete asemele 1948. a., kandis eelkõige stalinistlikule ajastule iseloomulikke klassitsistlikus võtmes märke. Selle piirkonna puhul võib ajaloolisest õiendist lugeda, et esimene asustus oli siin juba 13. saj. Nii nagu mujal vanalinnas, sõltus ehitustraditsioon tõenäoliselt ajastust, mis siis sajandite vältel vastavalt ajastu maitsele ümber- ja juurdeehitusi kaasa tõi. 1944. a. hävimiseelse seisuga leidis selles kvartalis lisaks gootikale nii baroki, klassitsismi, juugendit, historitsismi kui funktsionalismi näiteid. Muinsuskaitse eritingimused andsid

samuti vabad käed väikevormide valikul.

Töö eesmärgiks oli siiski kujundada interaktiivne tänapäevane linnaruum, mis markeeriks 37. kvartali ajalooliselt kujunenud kinnistustruktuuri. Püüdsime lisaks kujunduslikule sisule muuta läbi pargiala linna olemust. Et uus park oleks midagi enam kui "roheline" kultuurilises mõttes. Selleks on alal tekitatud mitu ruumi ja antud eri funktsioone. Kaasaegsest kujundikeelest lähtuvalt sai valitud pingid, prügikastid, lillekonteinerid, mänguvahendid ja vee-elementid.

Ühe pingi idee saime ...by roller kataloogist. Massiivset diivanilaadset puidust pinki on võimalik teha nii üksikpingina kui kombineerida pikaks kaarekujuliseks istmeks.

Täiesti uudse ja pisut šokeeriva lahenduse pakkusime välja veeaeda, kuhu ei tule istepingid, vaid lamamistoolid. Kuna veeaias on rahulik roheline taust, võiksid pingid olla värvitud eesti rahvariideseelikule omaseid triibumustreid silmas pidades.

Täiesti uudne lahendus on planeeritava ala välisvalgustusel. Valitud

Louis Poulсени uuem toodang üllatab nii oma disaini kui polüfunktsionaalse kasutusega.

Mida siis asjast arvata

Oma hingelaadi ja mingil määral ka maastikuarhitektuuri ajalugu tundes tekib minul soov alati, kui võimalik, ajalootruult tegutseda. Kuid olen selgelt vastu ajaloo mängimisele seal, kus teda enam säilinud ei ole. Mõne juhtumi puhul, kus on säilinud palju vana materjali, fotosid ja plaane, võib langeda ka lõksu, hakates 21. saj. mulaaže rajama. Kuid ka see on looming, kui ehitame uue lahenduse üles ajaloolistest materjalidest saadud inspiratsioonile.

Iga maastik on – nii ka ajalooline – ajas muutuv, mis on ka pargiala üks olulisemaid omadusi. Kui sinna on veel "sisse kirjutatud" äratuntav stiilikäsitlus, siis võiks teda ka nii kujundada. Kui terviklik alus aga puudub, võiks pargialale planeeritavaid väikevorme kujundada tänapäevaselt.

Otsuse tegemine eeldab väga professionaalset lähenemist igale üksikule ajaloolisele pargialale. See,

et üks ala on hooldamata ja lihtsalt võssa kasvanud, ei tähenda, et seal ajaloolised märgid puuduvad – nad pole lihtsalt esmapilgul hoomatavad. Ala hoolikas uurimine paljastab möödunud aegade inimliku sekkumise määra ja eesmärgid.

Ajalooliste pargialade ümbermõtestamine tänapäeval on vajalik. Mõtestamist vajab, milleks meile iga konkreetne park – kas muuseumiks, kasutatavaks linnaruumiks või puhkealaks. Elame ja kasutame neid ju meie, tänapäeva inimesed. Vastavalt sellele tuleb valida ka pargiinventari vorm.

Uute lahenduste toomine ajaloolisele pargialale ja selle edukus tuleneb eelkõige projekteerija tundlikkusest. Uute lahendusteni jõudmine eeldab juurdunud arusaamade kõrvaleheitmist ja uute võimaluste pakkumist, mis oleksid kooskõlas ühiskonnas toimuvate muutustega. Selge see, et eelnevate põlvkondade pärandisse tuleb suhtuda respektiga, kuid kahju oleks loobuda värskest ideedest, mis kirjutavad meie oma ajastu iseloomu.

Rahvariide seelikutriibust inspireeritud lamamistool (kujundus Margus Triibman, ...by roller) – moodne ja rahvuslik.

Orjaku mõisa piirdemüüri taastamine

AIN PIHL, projekteerija

Orjaku väravaehitis
20. saj. algusest.

Orjaku mõis asutati Hiiumaale Kassari poolsaarele 17. saj. algul. Mõisa hoonestus kujunes välja 1840. aastatel, kui ehitati peahoone, arvatavasti enamik kõrvalhooneid ja ka mõisa ehteks peetav klassitsistlik väravaehitis koos piirdemüüri¹.

1919. a. võõrandamine käivitas allakäigu – tassiti laiali peahoone, tõenäoliselt olid sellest ajast saati hooldamata ka väravaehitis ja piirdemüürid. 1999. a. restaureeriti väravaehitis ja kaks külgnevat müüri lõiku. Müüride restaureerimistööd jätkusid 2005. a.

Uuringud

2005. a. töödele eelnes restaureerimisprojekti koostamine Rändmeister OÜ poolt. Alustati ehitusloo uurimisest, otsiti vana, ajaloolist fotomaterjali, küsitleti omanikke. Esialgse ülevaate piirdemüüride kogupikkusest (u. 120 meetrit) sai Maa-ameti kaartidelt.

Järgnesid välitööd, selgitati ehitusviisi.

Ajalooline piirdemüür on koosnenud

FOTO: HIIMUMAA MUSEUM

kahest osast. Esimene, lõunapoolne, mõisa aida nurgast väravaehitiseni, sealt moonakatemaja edelanurgani. Teine, põhjapoolne lõik algas sama hoone loodenurgalt.

Müüride ehitamisel on kasutatud valdavalt paekivi, vähemal määral maakivi. Viimaseid iseloomustab nii üksikute kivide hajus asetus kui ka horisontaalsete ridade esinemine.

Ladumisel on kasutatud lubimörti.

Mõisapoolsel küljel on müüris jälgitavad ühele kõrgusele reastatud avad – ilmselt ehitusaegsed tellingu-parti toetuskohad.

Vanematel fotodel paistab müüritis (nagu kogu hoonestus) valkjana, võimalik, et piirdemüür oli krohvitud ning valgeks lubjatud. Uuringute ajal krohvi jälgi ei leitud.

Seisukord oli kogu müüri lõikes erinev.

¹ Piirdemüürideks võib nimetada kõiki sideainel laotud kiviaedu.

Algses kõrguses (tõenäoliselt ~ 1,7 m) oli säilinud vaid 16 m pikkune osa, mujal varieerub kõrgus varingute tõttu, jalamil leidub ohtralt varingurustu, müüripealsel kasvasid põõsad. Kohati oli müüritis jalamini eemaldatud.

Esines hilisemaid, kuivlaona teostatud parandusi.

Müürikivi oli lõhenenud ja murenenud, mört sideaine omadused kaotanud, vuugid pindmises osas tühjad.

Kokkuvõtteks võib öelda, et seisukord oli halb, ent mitte lootusetu.

Projekteerimine

Eesmärgiks võeti piirdemüüri taastamine oma kunagises mahus, taastamise aluseks alglaaduse säilinud tsoonid. Erinevalt ajaloolisest lahendusest otsustati omaniku soovil moonakatemajaga külgnevatesse lõikudesse jätta läbipääsud.

Väravaehitise kõrval olevad varem restaureeritud lõigud otsustati lammutada, kuna töö teostus ei vastanud heale restaureerimistavale – ei oldud kinni peetud ajaloolisest müüritise laiusest, oli kasutatud jääka tsementmörti, müüri üldilme ei järginud originaali. Samuti oli problemaatiline restaureeritava müüri korrektne ühendamine varem restaureeritud lõikudega (erinevad laiused, kattematerjalid).

Kuna pealt katmata, sideainel laotud müüride säilimine ei ole tagatud, otsustati lagunemise vältimiseks kaitsta piirdemüür S-kividest kattega. Antud juhul on oluline just säilivus, seda isegi juhul, kui ajaloolisest lahenduses kate puudus.

Projektiga nähti ette:

- Halvas seisukorras olevad müüri lõigud (olulised kivikahjustused, kõrvalekalded püsttelje suhtes, kuivlaona tehtud parandused) demonteeritakse. Varisenud kivid sorteeritakse, paremini säilinud taaskasutatakse.

- Müüritise taastamisel järgitakse erineva ajaloolise materjali esinemissagedust (maa- ja paekivi suhe), formaati, pinnatöötlust, müüritööde käekirja (horisontaalsete ridade esinemine). – Tellingu-parte avad säilitatakse.
- Vuukimisel kantakse mördipiima ka eelnevalt puhastatud kivipindadele – meetod tagab valge tooni domineerimise.

Taastamistööd

Töö algas 2005. a. suvel, tegijaks müüri omanik, Nina talu peremees Ain Koor. Müürimördiks vajalik liiv saadi Hiiumaalt kohapealt. Lubja valiku otsustas suuresti hind: otsustati oluliselt soodsama Valgevene lubja kasuks.

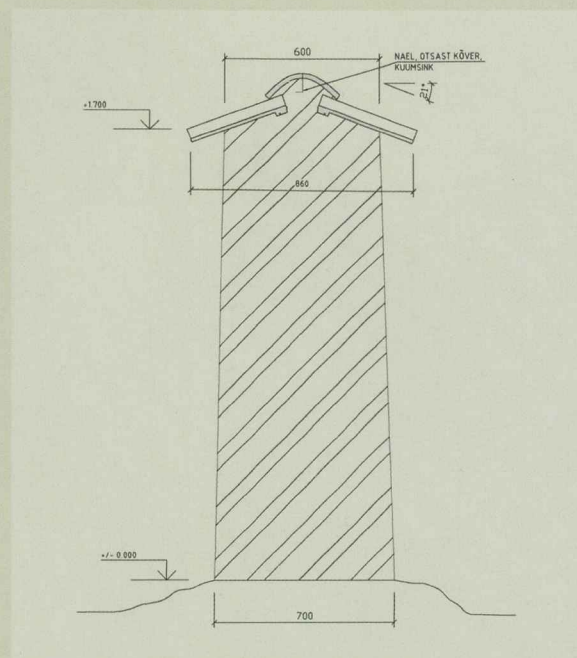
Kohe tekkisid ka esimesed probleemid. Vana, varisenud müürikivi sorteerides kasutuskõlblikku peaaegu ei saadudki. Nii tuli kõik vajaminev osta. Puudus ka samalaadse töö kogemus. Tegijate kiituseks võib öelda, et sobiv käekiri leiti üsnagi kiiresti. Esimesel aastal jäi vajaka nii ajast kui rahast, edaspidi tööd jätkuvad.

Soovitusi

Kiviaedade taastamisest saab ülevaate Muinsuskaitseameti väljaandest "Kiviaia rajamine, taastamine ja hooldamine", mille autorid on Dan Lukas ja Madis Rennu. Kindlasti saab müüri ladumise kohta vajalikke teadmisi, kui lugeda Arvo Veski ehitusalasid raamatuid.

Müüri ladumisel tuleb arvestada originaalmüüri mõõtmeid, materjali ja ladumismustrit. Piirdemüürides kasutatav kivi võiks pärineda ümbruskonnast.

Sideainena kasutatud lubimördi tegemisel on parem kasutada jämedateralist liiva, eelistada tuleks väga hea kvaliteediga Saaremaa lupja. Soovituslik lubja-liiva suhe on 1:3–1:4, vähene kogus tsementi

(10–15% lubja kogusest) kiirendab kivistumist.

Müüri ehitusel on märkimisväärne mördi kulu, paekivist müüritise puhul peaks mörti arvestama kuni 40% ühe kantmeetri kivide kohta, maakivi puhul enamgi.

Tingimata ei pea müüri katma Orjakus kasutatud viisil; katte kallak võib olla ühepoolne, kattematerjaliks näiteks kiviplaadid. Keelatud ei ole ka katmata jätmise, mõistagi nõuab siis müüritise pealispind rohkem hooldust.

Müüris oli kasutatud nii paekivi kui ka vähesel määral põllukive.

FOTO JA JOONIS: AIN PIHL

Vihterpalu mõisapark

SULEV NURME, maastikuarhitekt

Asukoht: Padise vald, Harjumaa
Projekt: Sulev Nurme, Andres Viitkar, 2003

Vihterpalu mõisapark on kohake põhjarannikul, kuhu satub vaid spetsiaalselt sinna minnes. Küla on pisut räämas ja esmapilku püüab kolhoosiaegne tüüparhitektuur. Ent pisut ringi vaadates silmab juba Eesti maastikust tuttavlikku puudekogumit, mis markeerib kauni Vihterpalu jõeoru kaldal mõisasüdat ning seda ümbritsevat parki.

Sattusin sellesse maanurka 2003. a. varasuvel. Pärast viie-tunnist autosõitu Tartust leidsin end võssakasvanud alleelt, puude vahelt vilkumas tellingutes härrastemaja esifassaadi korintose pilastrid kõrgumas massiivse paraadtrepil kohal.

Esmamulje pargist oli trööstitu: räämas esiväljak, võsastunud ja aastakümnete rämpsust ummistu-

nud endine pargi regulaarosa ning ehitusmaterjalidest ja masinatest ülekülvatud tagaväljak, tsemendikottide vahelt turritamas üksik kõver torkav kuusk.

Vihterpalu pargis oli eksponeeritud tüüpiline 20. saj. mõisaparkide häda – pargi territooriumi jagamine, hooldamatus ja ebaperemehelik suhtumine, mistõttu pargi esialgne kompositsioon oli muutunud peaaegu olematuks.

Eriti suure üllatuse valmistas selles suhtes avastus, et peahoone vastas, üle aukliku kruusatee olnud kunagi valgete sillakestega vabakujuline pargiosa – AD 2003 nägi vaataja halli lepa, sookase ja hariliku saare enamusega noorendikku, millesse oli suvalistesse kohtadesse juba arvatavasti Vene ajast kallutatud ehitus- ning muidu prahti ning kus miski peale vaevumärgatavate keldri, jääkeldri ja kavaleride maja varemete ei andnud tunnistust sellest, nagu oleks seal tõesti kunagi midagi olnud.

Et tohuvabohu oleks maksimaalne, andsid juurde oma osa vastrajatud tiigsüvend endise arvatava talli või aida ees ning hiigelsuur rootsipunane puukuur pargi piiril. Kõrvalhoonega

Veel 2003. a. kroonis Vihterpalu pargiallee vaatesihi lõppu... välikemmerg.

FOTO: SULEV NURME

sümmeetriliselt paiknevat teist hoonet eristas ansamblist värskeltrajatud metallpiire. Peaaegu sümboolsena võttis mulje kõigest kokku ainukese säilinud pargiallee fragmendi lõpul trooniv telje lõpetus – naabrimehe kuivpeldik...

Mõisaomaniku Timo Lembergi sooviks oli restaureeritava härrastemaja ümber näha võsastunud jäätmaa asemel taas parki. Ülesanne oli keeruline: pargist olid järele vaid alleefragmendid pargi edelapiiril ning puuderühmad pargi kirdeosas, tükati olid vaid aima-tavad endiste teede kohad.

Lisaks valmistas peamurdmist mets, kus kohaliku vanamemme sõnul olevat tema ema mäletamist mööda “härras-rahvas päevavarjudega jalutanud üle valgete kaarjate sillakeste ning lossi trepilt avanenud vaade merele”.

Kahjuks pole pargi kohta säilinud eriti palju infot. Ainsaks konkreetsemaks pidepunktiks oli 1853. a. plaan, millelt üsna selgelt joonistus välja küll pargi regulaarosa, kuid “müütilise” vabakujuline pargiosa kohta, mis arvatavasti võidi 1870. a. paiku koos peahoone ümberehitustega rajada, plaanilt infot ei saanud. Võib-olla oluiks rohkem teavet dokumentides, mis kahjuks koos varasemate omanikega puhkavad 1994. a. uppunud parvlaeval Estonia.

Möelnud koos kavandi kaasautori Andres Viitkariga pikalt selle üle, mida oleks “ilus” teha kohas, kus ajalugu algab vähemalt 1623. a. alates, otsustasime üksmeelselt (kui vaidlused omanikuga juba valmiskaevatud tiigi sobivuse üle kõrvalhoone ees välja jätta), et pargi regulaarosa uue lahenduse aluseks saab 1853. a. plaan ning vabakujulise pargiosa lahendamiseks fantaasia. Unistused...

Vaba mõttelennu abil muutus võsane metsaosa romantilises stiilis 19. saj. teise poole pargikunstist laenatud motiividel “pimeduse ja valguse katkematu võitluse tallermaaks”. Romantilisteks aktsentideks

FOTO: PREETER SÄRE

pidid saama keldri, jääkeldri ja kavaleri maja varemed, mis looklevate teede ning ojakeste vahel moodustavad kontrasti Valguse ja Pimeduse templiga. Sirgetest veneaegsetest kuivenduskraavidest ümberkujundatud looklevate ojade üle paigutas ta kaarduma valged puitsillakesed.

Härrastemajaga seotud pargiosa kujundusidee aluseks oli markeerida 19. saj. keskpaiga situatsioon tänapäeval (võttes aluseks kohati aima-tavad vanad pargiteed), sobitades selle tänapäevaste, juba valminud ehitistega ning mõisaparki plaanitud sobimatu, kuid kahjuks möödapääsmatu parklaga. Pargiala kujundus tuli lihtne, range ja lakooniline: sirged puuderead, hooldatud muru ning härrastemaja ees sirged, taga kaarjad teed. Peahoonega seotud muruplatside ainsateks eheteks said potitaimed ja tõstetud ümarpeenar. Mõlemat ringplatsi pidi ääristama suvelilledest koostatud lillbordüür.

Tänaseks on fantaasia saanud, vähemalt osaliselt, reaalsuseks. Ehi-

tuspraht, tellingud ja väärtusetu võsa on kadunud. Uute teede, värskete istutuste, siledade murupindade vahelt tervitab endiselt Vihterpalu härrastemaja. Võib-olla on sellised muutused liiga järsud ja kardinaalsed, kui viimased 87 aastat on peremehet-senud kõikjal vaid lagastamisvaim? Võib-olla oleksid von Rammid juhu, kui 20. saj. oluiks sõdade ja revolutsioonideta, ikkagi läinud mingil hetkel pargi kapitaalsete uuendamise teed? Võib-olla teinuksid nad midagi muud. Kes teab...

Vihterpalu park oli 1990. aastate keskpaigaks peaaegu hääbunud. Hetk, kui 2003. a. sügisel langesid esimesed raod võsa ja kuivanud oksid, tähistab punkti, kus lõppes üks lugu ja algas uus. Õnneks on viimased paatinarasud vanast pargist – üksikud põlised puud uues pargis – justkui link kaotatud paradiisi meenutuseks ja uue paradiisi otsingutele õhutamiseks, endiselt vääri-lisel kohal. Nüüd tuleb vaid oodata ja anda aega sünniks uuele loole.

Uuendatud peahoone esiväljak. Aastatel 1820–1830 ehitatud hoone on renoveeritud hotelliks.

Sausti mõisapark

IRMA TUNGAL, aiakujundaja

Asukoht: Kiili vald, Harjumaa

Sausti mõisat on esimest korda nimetatud 1453. a. Mõisal on olnud palju peremehi: 1546. a. kuni 18. saj. alguseni kuulus mõis Scharenbergidele. 18. saj. lõpul, kui see oli juba Rubenite valduses, toimus mõisa väljaehitamine. Ehitati uus mõisamaja. Vanast, veel Scharenbergide ajal 1630. a. ehitatud esinduslikust mõisahoonest säilitatakse pargi põhjapoolses nurgas varemed. Uus härrastemaja ehitati 19. saj. keskel klassitsistlikus stiilis endisest majast lõuna poole ja seega jäi kogu iluaia osa majast põhja suunda. Härrastemaja juugendstiilis juurdeehitis lisati 20. saj. algul.

Kahjuks ei ole säilinud kunagise pargi kohta jooniseid. Küll on seda kirjeldatud kolmeosalisena. Maja ees oli ruudukujuline väljak. Härrastemaja taga asus ehisaed, hilisem viljapuuaed. Selles aiaosas on näha jälgi seal asunud baroksest regulaaraiast. Maapind oli tasandatud eri tasapindadesse ja kogu aeda ümbritses kõrge kivimüür. Regulaarse aia olemasolule viitab ka fakt, et aia kivimüüri oli sisse ehitatud aedniku maja, mille aknad avanesid aia poole. Ka on säilinud mõned

Mõisaesine sillutatud sõõr, maakividest kõrvalhooned, hekid ja aktsendid on püütud hoida ühtses stiilis. Nii kaob piir pargi ja kogu mõisakompleksi kujunduse vahel.

puud, mis markeerivad pargi telgesid või rõhutavad sümmeetriat. Samuti viitavad regulaarselt kujundatud teedele värvate asukohad müüris. Pargi kolmanda osa oja kaldal kujundasid tiigid ja vabakujuline istutus. Kohati on seal säilinud ka sugemeid alleest.

Sausti mõisa ajaloo on ülevaate kirjutanud Juhan Maiste 1986. a. Mõisa arhitektuurilise ja ajaloolise ülevaate ning muinsuskaitse soovituselise koostas Ants Hein 2000. a. Mõlemad autorid leidsid jälgi pargi baroksest kujundusest. A. Heina hinnangul tuleks teostada kujundusraiet, et rõhutada pargi arhitektuursust ja läbipaistvust, samuti avada vaated majale, korrastada kivimüür, rajada aiateed ja paviljonid. Pargi dendroloogilise ülevaate tegi Urmas Laansoo 2000. a. Säilinud oli väga vähe väärtuslikke puid. Krundil kasvas 25 taksonit puittaimi 24 liigist, neist 12 kodumaised ning 12 võõrliigid.

Prægune mõisa omanik soovis pargi rajada kogu 4 ha ulatuses kolmeosalise pargina. Klassitsistlikus stiilis härrastemaja ümbruses olnud regulaaraed otsustati lahendada klassitsistliku pargina. Pargi tee-

devõrgu, vertikaalplaneerimise ja haljastuse plaanid telliti OÜ Kivisillalt arhitekt Ülle Grišakovilt 2000. a. Sausti peakraavi ja tiikide kujunduse projekteeris OÜ Enno Projekt. Maaparandustööde käigus süvendati peakraavi tiigi pinnast madalamaks, mistõttu tuleb tiigi veetaseme hoidmiseks kasutada ülepumpamise süsteemi. Renoveerimisel püüti taastada tiigi algne kuju, sest vahepeal tuletõrje veehoidlana kasutusel olnud tiik oli muudetud kandiliseks.

Tiigi kõrgemasse kaldasse ehitati kaskaadiga purskkaev. Nii aereeritakse tiiki pumbatav vesi ja seal on võimalik kalu kasvatada. Olemasolevate detailide alusel taastati ka veski vesiratas.

Pargi rajamine algas 2001. a. Sellest ajast on autor osalenud pargi rajamisel ja pargi osade projekteerimisel. Pargi kujundust ja haljastusplaani on teostatud koostöös omanikuga. Aastatel 2001–2005 on täiendavalt planeeritud ja rajatud

Uus pargikujundus ühendab barokk-pargi traditsioonilisi elemente. Väärikut lisab säilitatud põlisparn.

Üksikud lillepeenrad on koostatud vana-dest taimesortidest, pakkumaks värvi kogu aasta jooksul.

Klassikaliste parteerite kujundamisel on kasutatud meil vastupidavaid taimi ning värvikaid pinnakattematerjale.

mõisa regulaaraed ja aiaosad, roosi- aed, mõisa alleed, kaskaad, mõisa- kompleksi peasissepääsu ümbrus ja kiviktaimla. Haljastatud on ojade kaldad, rajatud hoonetevahelise õue hekid ja lillepeenrad.

Töid alustati suurte puude istutamise- ga, et sulgeda tuulte koridorid ja muuta kohalikku mikrokliimat. Samal ajal istutati mõisa väravast mõisa- hoonesse viiva tee äärde täidisöie- lise viirpuu allee. Järgmisel aastal alustasime alleede istutamist mõisa suubuvate ja mõisa maid läbivate teede äärde. Viirpuu võra hoitakse

pügamisega ümarvormis. Allee kulgemine külalistemaja ja tiigi vahel mõjub hoonet ja parki ühendavalt ja elavdab tiigikalda peegeldust vees. Regulaaraia müüri äärde ja kõrvale rajati pärnaallee. Järgmisel aastal jätkati alleede istutamist mõisa suubuvate ja mõisamaid läbivate teede äärde. Põhiliseks alleepuuks sai harilik hobukastan ja harilik künnapuu. Kuna mõisa ümber on ca 10-hektariline ala kuulutatud miljöö- väärtuslikuks, jätkasime alleede istutamist. Osaliselt on ka mõisa põldude ümber rajatud kaherealine hariliku kuuse kaitseriba.

Pargi rajamisel peeti oluliseks kogu ala korralikult planeerida ja rajada muru. Samal ajal toimus ka teede rajamine. Istutamisega ja pargi osade rajamisega jätkuvad vastavalt plaanile.

Pargi regulaaraed koosneb keskmisest neljast ruudust ja nende taga poolringikujulisest alast, mis on ühendatud regulaarse teedevõrguga. Keskse osa ja müüri vahele jäävale alale on kavandatud eri aiaosad. Neist labürint on juba rajatud. Ka kesksetele ruutudele on istutatud väikestest hekkidest

mustrid ja nende vahele püramiidsed ja kollased keravormis elupuud. Tagumise poolkaare äärset teed ääristab aia poolt pügatud elupuu hekk ühelt poolt ja valge täidisöieline viirpuu- hekk teiselt poolt. Viirpuu on mõeldud kasvatada hulkjalgsel põetava hekina nähtavana üle elupuu heki. Kaare keskele on projekteerimisel paviljon.

Kuna pargi rajamine ja kujunda- mine on pikaajaline protsess, on ka regulaariaias veel lisada boskette ja lillemustreid. Regulaaraeda ilmesta- vad Irma Tungla kujundatud vaaside- ga postamendid ja nendega haakuv purskkaev keraelupuudest ümbrit- setud klumbil härrastemaja ees.

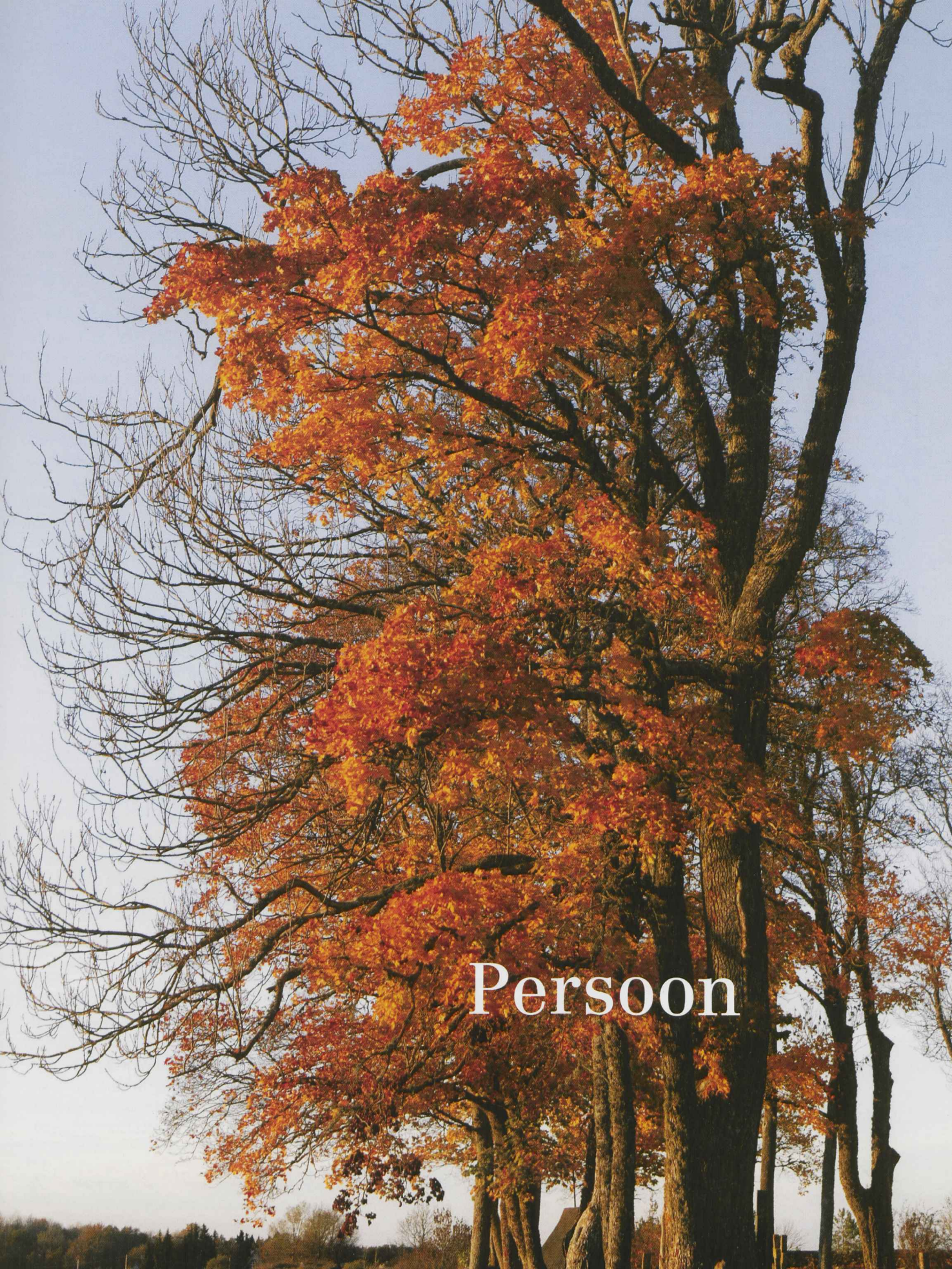
Maja läänesuunast on avatud vaade maastikule. Samasse külge on rajatud roosi- aed. Roosipeenrad on kujundatud terrassidena nõlvale, mille tõttu tunduvad peenrad väga rikkalikud. Kogu roosi- aed on ümbrit- setud elupuuheki- ga. Varakevadel on roosipeenar kaetud säravsiniste kirkas- lilledega. Roosipeenrad on ka maja aiapool- sel küljel.

Mõisakompleksi peasissepääsu ümbrus on käesolevaks ajaks tervik- likult kujundatud. Ojade kallaste pin- nasevallidele on rajatud terrassidena kiviktaimla pindalaga üle 500 m². Terrassidele rajatud jalgteed võimal- davad tutvuda kiviktaimla taimes- tuse liigirikkusega. Ojade kaldad on haljastatud erinevate põõsaste lausistutustega.

Sausti mõisapargi otseseks ees- kujuks ei ole võetud ühtegi konk- reetset parki. Küll on projekteerija Irma Tungal külastanud väga paljusid Euroopa parke ja suuri aiandusnäitusi- messe saamaks uusi ideid ja ka tuge juba tehtud tööle. Parki on põhiliselt rajanud Sausti mõis oma jõududega, samuti Irma Tungal (Aiakujunduse OÜ) ja teised autori soovitatud firmad.

Sellise pargi rajamise põhieesmärk on tagada parkide rajamise järjepidevus. Täna rajatud pargid kestavad sajandeid.

Sellise pargi rajamise põhiees- märk on tagada parkide rajamise järjepidevus. Täna rajatud pargid kestavad sajandeid. Kui tegeleme ainult olemasolevate vanade parkide säilitamisega, ei ole varsti enam midagi säilitada. Seetõttu on igati teretulnud, kui mõisate praegused omanikud leiaksid võimalusi ole- masolevate parkide taastamiseks ja uuendamiseks.

Persoon

Helmi Üprus. Aeg läbi kunsti

JUHAN MAISTE, kunstiajaloolane

“L aual mu ees on kimp kirju ja postkaarte. Enamikus on need kunstikaardid Itaalia surematutest kunstiteostest. Mantegna San Giorgio, Michelangelo, Donatello. Tervitused maailmakuulsatest kunstilinnadest nagu Veneetsia, Padova, Firenze, Pisa, Milaano, Rooma...” kirjutas Helmi Üprus 1976. a., lehitsedes Ado Vabbe ja Aleksander

Tassa kirjavahetust. Oma “Päikesemängudes”¹ jätkab Üprus eesti kultuuri pooleli jäänud rännakuid. Vahemere kauge kuma sünnitab igatsuse kunsti ja looduse ilu järele. Kirjadesse “poetatud lilleõisi ja munga poolt nopitud lõhnavaid rohulibled rändasid ümbrikusse poetatuna Napoli kloostriaiast Narva-Jõesuu randa.” Veel täna leian Üpruse kingitud raamatute vahelt sügiskollaseid ja -punaseid vahtralehti. Üpruse elu on kunstiteos, kus ilu ja loodus seostuvad ajale ainuomasel viisil, avaldudes ühe eesti klassikalise daami armastuses meelespealillede ja taevasina vastu.

Üpruse isa Jaak mängis viiulit ja asutas Riidajas laulu ja mänguseltsi Vambola. Ka Helmi harrastas viiulimängu ...võrdselt armastas ta Tšaikovskit, Mozartit, Beethovenit, Brahmsi ja Mart Saart, on meenu tanud Voldemar Vaga. Sündinud on ta Tervastus Viljandimaal, minu õpetajast kõneldes meenub mulle rahvusliku ärkamise aeg – mustad mulgi kuued ja mustad kübarad,

lumivalge taustaks. ...Ta kandis valget mantlit, valgeid kindaid, kingi ja kaelas valgeid pärleid, mäletas Marta Männisal. Helmi Üpruse poolt meile jäetud kirjasõnas elab edasi klassitsismi paatos. Nii nagu ilus ei ole mitte ainult ilus ja kunst pelgalt meeltekujund, on esteetilise hinnangu allikaks mingid suuremad ja ülevamad põhjused. Läbi elu – ükskõik siis millest kirjutades, – otsis Üprus esteetilise reaalsuse üht ja ainumast objektiivselt alust.

Kunst oli Üprusele nagu loodus. Inspiratsiooniallikas ja mõõdukivi. “Lohu mõisa maalingute teemaks on romantilis-sentimentaalne loodus,” kirjutab Üprus “...nii see oli fikseeritud Jean-Jacques Rousseau usutunnistuses. Tasandik ei saa kunagi olla kaunis, seda on vaid mägioja, kaljud, mäed, tumedad metsad, metsistunud rajad... Eeltoodule liitub 18. saj. lõpu, klassitsismi apoloogeedi Johann Joachim Winckelmanni ja Johann Wolfgang Goethe ajastu, antiigi harrastus, klassikaliste varemete ülistus. Kõrge taeva foonil tõusevad

Tudengipõlv Tartus.
Õed Helmi ja
Hilda koos venna
Voldemar Üprusega
1930. aastate lõpul.

FOTOD: ERAKOGU

¹ H. Üprus, Päikesemängud. Tallinn: Kunst, 1976.

lopsakad puudekroonid, looduslikud kaljuseinad vahelduvad kunstlike grottidega. Kujutatud on lühikeses kreeka rüüs ja sandaalides jooksujalu ruttav figuur, nooletupp õlal. Paistab, et tegemist on tõepoolest Veenuse seltsis läbi looduse tõttava Adonise-ga. Kõikjal veteepeegeldused ja vahutavad vood. Võib arvata, et Kanti "Üldine looduslugu ja taevateooria" (1755) ei olnud Lohu maalingle loojale võõras."²

Arhitektuur ja loodus leidsid Üpruse loomingu ühise luulekeele, avades värava igavikulise ilu riiki, mille taasavastamise järgi seisavad muistsete kõrval Itaalia sügavustest värsket vett ammutanud inglise lordid ja prantsuse akadeemikud. 1936. a. lõpetas Üprus Tartu ülikooli kunstiajaloo ja romaani keelte ülemastmes, etnograafia ja inglise keele alamaastmes, sooritades 1942. a. ka etnograafia ülemastme eksamid. 1942. a. esitas ta filosoofiataaduskonnale väitekirja "Tartu klassitsistlik arhitektuur". Klassitsism tähistas rahvuslikke aateid kandvale eesti kultuurile jõudmist Parnassose mäe jalani. *Alma mater* tähistas Kastaalia allikat. Mõisakultuur viitas unistuslikele kaugustele Venetos ja Lazios.

Üprus oli idealist. Kuidas teistid oleks võinud see olla? Klassitsismi valgustuslik paatos seostub rahvusliku identiteedi ürgallikatest puhast tööde ammutanud hingele kunstide kõrgema riigiga, Parnassose mäega, kus valitsevad muusad. Emajõe Ateenas ja mõisakultuuri kõrval kirjutab Üprus aiast, nii meie endi ümber keskaegses Tallinnas³ kui laiemas mõttes Eedeni aiast. Loodus avab end nii nagu ühele tõelisele valgustajale kohane valguse ja tõe helendavas kiirguses,

maastik tähistab utopiariiki, neoplatonistlikku usutunnistust, mis kõneleb valguse võidust pimeduse üle (Johann Wolfgang Goethe) ja üldiste looduseaduste kehtimisest kunsti õilsate seaduste välja töötamisel (Anton Raphael Mengs).

Nagu Erwin Panofsky on kirjutanud, erineb klassitsismi perioodil kirjeldatud õilis loodus tavalisest loodusest. Neist esimene vastab üldistele seadustele, teine üksikutele ja mitte nii olulistele kriteeriumitele. Üprus – ja temaga koos toonane kultuur, – leidis oma varjupaiga maailma tõmbetuulte eest universaalse ja euroopaliku tsivilisatsiooni väärtustest. Kurja ajutisele tahtele seadis Üprus vastu ilu igavese jõu. Elu ja saatuse tahtel kujunes klassitsismi uurimisest meetod, mis võimaldas esteetika siduda sügavama eetilise sõnumiga. Ilu ei ole ainult ilu, vaid kujutab viisi maailma paremaks muutmisel. Oma õpetaja, professor Sten Karlingi õhutusel elab temas edasi Wilhelm Neumanni "Balti kunsti kevad", mis lausa renessansliku innuga sunnib otsima üha uusi emotsioone, noppima õisi Tartu aadlimajade saalides ja salongides. "Suure saali kreemikaspruunikas-punase süüga kunstmarmeri seintel on portreemedaljonide raamistusena kasutatud tamme- ja loorberivanikuid, mis on köidetud vanikutega *à la mille fiori*, põimudes roosikeste ja nartsissidega. Supraportedel väänleb groteskina akantusväärt."⁴

Ilu, loodus, klassika on end paljuski kunstile ohverdanud naise vältimatuteks kaaslasteks – olgu siis 1950. aastatel, maalides artellis Flora lõhnapudeleid või kirjutades mõisaansamblistest ja parkidest "Eesti arhitektuuri ajaloo" (1965). Meie

kunstiajaloo kaunimaid daame nagu ei kuulukski päriselt siia... Saatuse tahtel sai igatsusest pettumuste luule. Sügise lehesadu märkis Üprusele vältimatut kutset linnast ära – retki Padisele, Põllkülasse, Vihterpalu mõisasse, kus humanismi viimane kiir tähistas suurt ja sõltumatut loodust, viimane omakorda vabadust, mis Winckelmanni järgi oli igasuguse loomingu vältimatuks eeltingimuseks. Mitte kunagi varem ega ka hiljem oli looduskaitse või ka muinsuskaitse (mõlemaga oli Üprusel oma lähedane suhe) kandnud aatelises mõttes seesugust tähendust kui Siberi hirmust äsja vabanenud aastatel.

Üpruse klassitsismi armastuses peitub võti tema natuuri ja eelistuste

Helmi Üprus, kunstiajaloo kapten või tüürimees? Foto 1940. aastate algusest.

² H. Üprus, Lohu mõisahooned ajalooline õiend, 1974.

³ H. Üprus, Kivise linna antipood. Aedadest keskaegses Tallinnas. – Ehitus ja Arhitektuur 1976, nr. 2, lk. 46–50.

⁴ H. Üprus. Ehitusmälestis end. aadlielamu Tartus, Leningradi mnt. 3. Ajalooline kirjutus, 1964.

Õed Helmi ja Hilda
Üprus (Maali
autor Hilda Üprus,
u. 1960. a.).

sügavamaks mõistmiseks. Paradoksaalsel moel kinnistus Euroopas 18. saj. revolutsiooni ideedest nakatunud arusaam valgustuslikust esteetikast ja positiivsete väärtuste tulevikku kandmise võimalusest 19. saj. rahvusliku enesetunde ärkamise läbi elanud rahvaste kultuuriteadvuses. Saavutanud kristalli tugevuse ja struktuuri, elas mõte inimese ja universumi kristallilaadilisest ehitusest üle 20. saj. revolutsioonid

1943. a. Eesti
Rahva Muuseumi
kollektiivis.

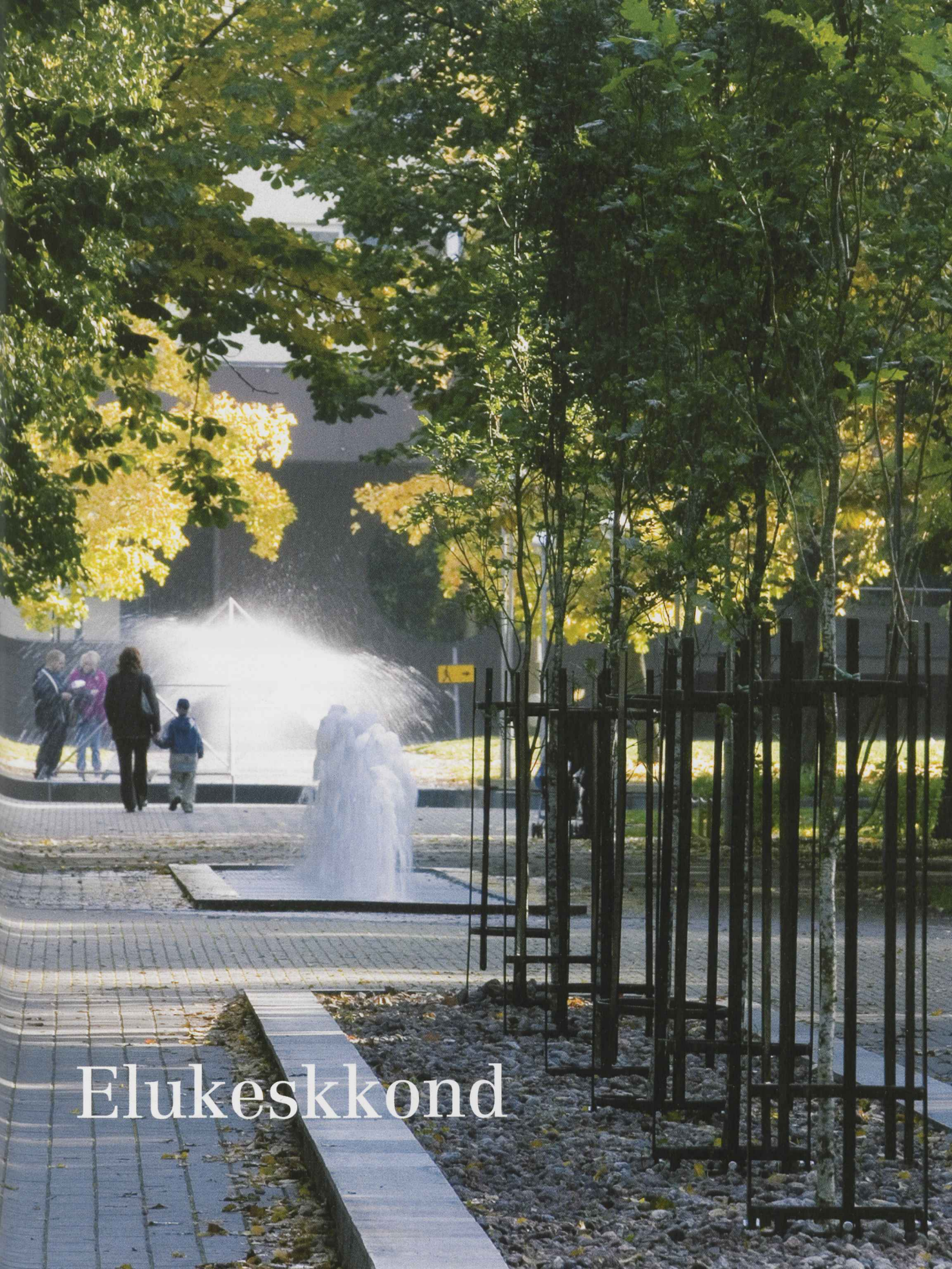

ja sõjad. Puhkes omalaadse neo-platonistliku idealismina stalinismi aegadel. Kujundas ideaalpildi, mille võrdkujuks ei olnud mitte niivõrd alistamatu ja talitsematu ürgmets, vaid inglise park, kus emotsioonid olid aja poliitiliste võimaluste raames silutud ühetasaseks. Ilu kultus tähistab ühe lausmaalt tõusnud kõrgendiku lumiselt sätendavaid tippe.

Üpruse kohati lausa religioosse veendumuse omandanud usk maailma parandamise võimalustesse elab edasi tema ja järgnevagi sugupõlve veendumustes. Lordidele ei tähenda loodus väljakutset tõusta Robinsonina mõne väikese saare valitsejaks, vaid avarat horisonti, kaugustes sinerdavaid Paestumi templeid, oliivipuude salu, küpressidest moodustunud obeliske – euroopalikke väärtusi, millest võib joo budat just sama palju kui heast kunstist või Chianti viinamarjaväljadelt pärit veinist. Kultuur ja loodus tähistavad 20. saj. kultuuripõgenikele lootust, oaasi

kõrbeliivas, mis küll miraažina kaugeneb, niipea kui sellele läheneda, püsib aga ometi kõigi kaunishingede võitlusjuhendina ... *non passarant* tõlgituna kunstikeelde näitab teed valitud iluriiki, kus kunstniku loodud teosel – Mantegna, Donatello ja Michelangelo loomingul on täita sügavam roll vaimu igavikulisel heitlusel võimuga.

Helmi Üprus kuulus kevadesse, oli selle jätkuks suve varasel hakul. Ka tema kõige kurjematel aegadel kirja pandud tekstid kõnelevad ilust ja selle võimust. Tee valguse juurde kulgeb piki Via Dolorosat. Ilu ei ole ainult ilu ja kunstiteadus pole kunstiteadus, vaid lunastus mulgi mustade kuubede ilmast tõusnud uuele kultuurile. "Kultuurökoloogia", millest minu õpetaja esimesena Eestis kirjutab, sügavamaks sisuks on klooster, refuugium, mis tähistab nii eraldumist kui ühinemist – ühtekokku eluteed, mille tulemuseks sai kõrgem arusaam ühiskonnast ja selle loomulikest tarvetest.

Elukeskkond

Park kui eluviis.

Slow life

Kiirus on ekstaasivorm, mille tehnikarevolutsioon on inimesele kinkinud. Erinevalt autojuhist tunnetab jalakäija oma keha, ta peab pidevalt mõtlema rakkudele jalgadel ja hingamisele, mis aina raskemaks muutub. Joostes tunnetab ta oma kaalu, oma vanust, ta on teadlik, rohkem kui kunagi varem, iseenesest ja oma elamise ajast. Kõik muutub, kui inimene usaldab kiiruse masina hoolde. Sellest hetkest peale on tema enese keha mängust väljas ja ta andub uutemoodi kiirusele, mis on kehatu, ebamateriaalne, mis on puhas kiirus, kiirus ise, ekstaaskiirus.

KATRIN KOOV, arhitekt

Milan Kundera¹

Milan Kundera otsib oma romaanis kaduma läinud aeglusenaudingut. Moodsas kiires Lääne ühiskonnas võrdub jõudeolek, elu nautimine pigem töötaoleku, laisklemisega. Töö tagab armastuse ja õnne, öeldakse. Töötu inimene on luuser, ta on sageli raskemeelne, tal on igav, ta otsib lakkamatult liikumist ja puuduvat eneseteostust või siis annab alla ja laostub vaimselt ning kehaliselt. Erandiks on vagabundi tüüpi seiklejad, kes ajavad läbi vähesega ja kohanevad kiiresti ajutist sissetulekut võimaldavate oludega, selleks et varsti jälle edasi liikuda.

Kiire elu on mõnes mõttes lihtsam valik – pidev *action* ei jäta aega juurdlemiseks, kas elus on äkki midagi väärtuslikku puudu. Kiire elu on nagu kiirtoit – võrtsikas ja tugev, maitseb hästi, aga meeldiv tunne kestab lühikest aega ja naudingut

saamiseks peab seda kogu aeg juurde hankima. Lõpuks tekib suletud ring, mis kurnab organismi. Aeglane elu nõuab rohkem pingutust, n.-õ. igavates asjades väärtuse tabamist, oskust märgata ja nautida nüansse ning hinnata loomulikkust.

On välja arvatud, et inimese elu pikkus on 700 800 tundi (80-aastase eluea puhul). Sellest 230 000 tundi veedab ta magades ja 70 000 tundi tööd tehes (40-tunnise töönädala puhul). Ülejäänud 400 800 tundi kulub muule elutegevusele. Meie põhitähelepanu koondub enamasti nendele 70 000 töötunnile, mis on tööeline kiiruse, tähelepanu, eneseteostuse kontsentratsioon, kui võrrelda seda numbrit ülejäänud ärkveloleku ajaga ehk 400 800 tunniga. Kas oleks võimalik seda aega elust samuti kvaliteetsemalt veeta? Kas seda on võimalik linnaplaneerimise tasandil

igapäevaelu sisse kirjutada?

Jaapani linn Kakegawa on siin huvitavaks näiteks. Nimelt kuulutas see Pärnu-suurune Tokyo naaberlinnake end 2003. a. aeglase elu linnaks (inglise keeles Slow Life City). Kuna sellele üleskutsese järgnesid ka mitmed teised linnad ja ühtlasi on see üpris tähelepanuväärne deklaratsioon moodsa läänemaailma elustiili taustal (mida esindab ka näiteks Tokyo), siis refereeriksin põhimõtteid, millest see visioon lähtub. Aeglase elustiili põhimõtteid on neil kokku võetud kaheksa teema alla. Need on lähtekohaks ka linnaplaneerimise eri tasanditel.

Jalutamise väärtustamine, sellega kaasnevalt autoliikluse ja liiklusõnnetuste vähendamine, ökoloogilise ja traditsioonilise riietuse propageerimine, aeglane toit, arhitektuur (traditsioonilised materjalid ja ehitusvõtted),

¹ M. Kundera, Aeglus. Tallinn: Monokkel, 1998.

Politseipark
Tallinnas (autor
Kersti Lootus), 2005.

ökoloogiline tööstus, aeglane haridus (vähem tähelepanu saavutustel ja rohkem loominguilisel), aeglane vananemine (iga eluetapi väärtustamine, väärikalt vananemine) – kõik see kokku on nn. aeglane elu, mis tähendab paremat kvaliteeti.

Eestis kõlab eeltoodu pigem öko-teemana. Inimese ja looduse sümbioos on siin läbi aegade viljakaid tulemusi andnud – mõelgem rannaniitude, puisniitude jms. pärandmaastike temaatikale. Samasugune sümbioos on tinglikult ka linn. Kuigi siin on loodusel väiksem osakaal, siis abstraktses plaanis võiks samamoodi rõõmustada tohutu liigirikkuse üle – linn pakub elukeskkonda, mis oma kirevuses on atraktiivne elupaik väga suurearvulisele ja kirevale inimkooslusele. Linn kui sümbioos tähendab eelkõige võimalust eri koosluste kokkusattumiseks. Linnaelu on seda huvitavam, mida ootamatuid üllatusi ja kohtumisi ta pakub. Igaühe jaoks on see pisut erinev sõltuvalt

kogemustest, ootustest, häälestusest jne. Linn pakub ka võimalusi elutempot valida. Siin astuvad otsustavalt mängu pargid. Senine traditsiooni-

line jalutusparkide kontseptsioon ei pruugi enam vastata kõikmõeldavatele uutele vajadustele. Skaalat tuleb laiendada.

Kopli kalmistupark
Tallinnas (autorid
Indrek Peil ja Siiri
Vallner), 2005.

Tubina plats Tartus – elamusi mitmele meelega [autorid Aili Vahtrapuu (skulptor), Veronika Valk (arhitekt), Louis Dandrel (heli-kunstnik)], 2006.

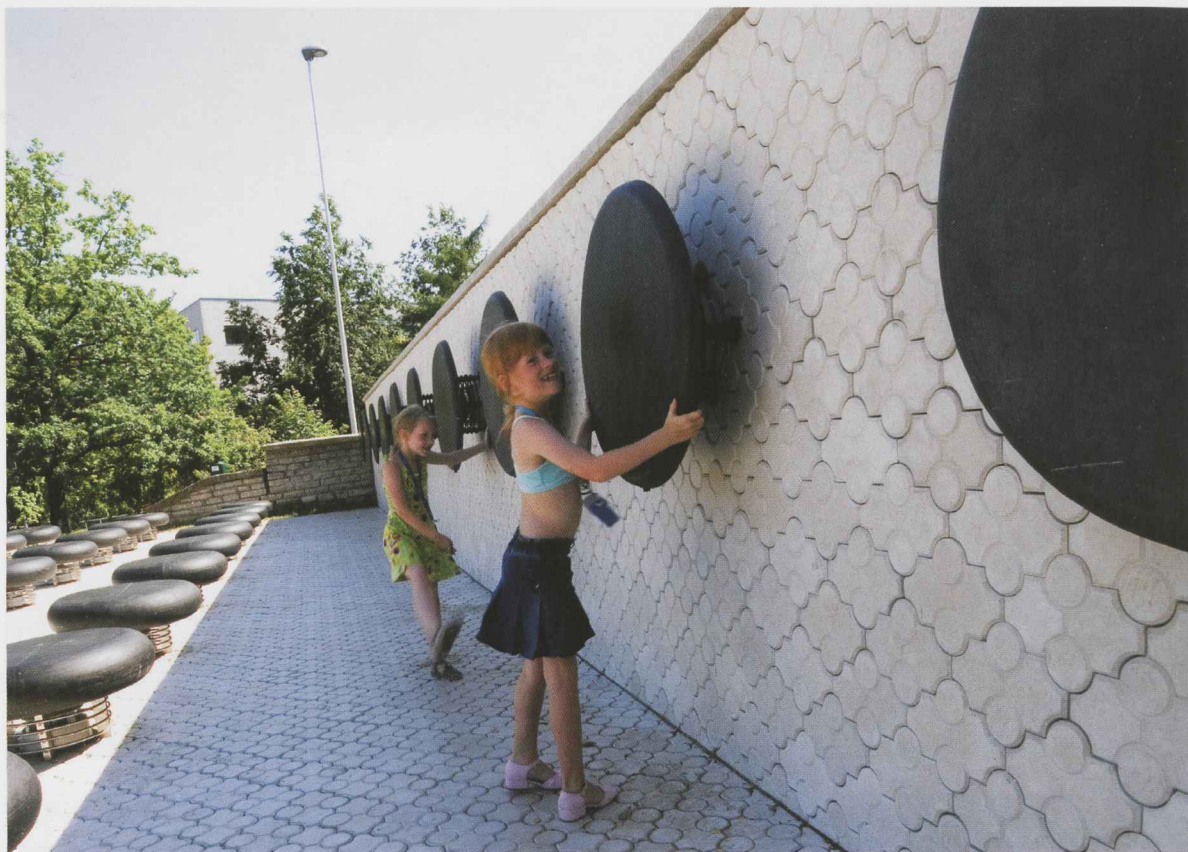

FOTO: KAIDO HAAGEN

Milliseid parke meil siis vaja oleks? Kindlasti on meil vaja paari vana head esindusparki, nagu Kadriorg või Hirvepark. Kuigi ka nende uuendamispõhimõtted tuleks kriitiliselt üle vaadata. Aga sinna kõrvale on vaja eri meeltele suunatud parke, mitmesugust tegevust pakkuvaid parke, eri suuruse ja otstarbega parke, mikro- ja makro-, metsaparkidest tehisparkideni. Need pargid oleksid sama mitmekesised kui linn ise, nii et me ei saakski nende kohta enam öelda "park", vaid see avaliku eluruumi osa on tihedalt ja loomulikult linnaga põimunud, täis samasuguseid üllatusi ja vastuolusid. Suuremaid tükke peab kindlasti planeerima ja kujundama, kuid on loomulik, et osa kohti kujuneb ka iseeneslikult, elu käigus.

Kuna eestlaste pargikultuur, nagu ka linnakultuur, on üsna õhuke, toetume ju rootsi-, saksa- ja veneaegsele

pärandile, on meil nüüd suurepärase võimalus leiutada ise omale sobiv viis ja stiil, kuidas linnas mõnusalt ja kvaliteetselt elada, nii et oleks aega ka ümbritsevale tähelepanu pöörata ja asjadevahelisi seoseid paremini tabada. Miks mitte *slow life*, aga omamoodi kiiksuga. Näiteks võiks pragmaatilisel talujuurtega eestlasel olla võimalus harrastada aeglast elu nii, et ta saaks linnas oma porgandit-kapsast või lilli kasvatada selleks sobivalt kohandatud linnapargis, kust ei puudu ka pargivalvur, kes jälgib, et mahapandud aedvilid kusagile "kõndima" ei läheks. Loomulikult oleks pargi kujundus moodne ja huvitav ka teistele kasutajatele. Näiteks niisutussüsteem on sellises pargis omaette vaatamisväärsus, omavahel ühendatud purskkaevude süsteem on keskkonnatundlik, analoogselt moodustele valgustitele varustatud andu-

ritega – kui pinnase niiskus langeb alla normi, hakkavad niisutid tööle ja tekitavad efektse veemängu. Ideaalis võiks kasutada näiteks ümberkaudsetest hoonetest kogutud nn. halli vett või looduslikku veekogu, et kulusid ja keskkonnamõjusid optimeerida.

Kuigi terminid "metsarahvas" ja "maarahvas" on praeguse linnastumise taseme juures juba müüdniks muutunud, tekib paljudes ikka aeg-ajalt romantiline igatsus tõelise kontakti järele "metsiku" loodusega või "päris" maaeluga. Linnaelu iseloomu tõttu ei ole alati võimalust metsa-maale minna ja võib-olla see on isegi hea, kui liiga palju linnarahvast sinna ennast välja elama ei satu. See-eest võiksid pargid olla linnas need hingetõmbekohad, kus samm aeglustub, pilk tõuseb saapaninast kõrgemale, hingad sügavamalt, kuulad, tunned, imestad ja imetled...

Mis toimub Harju tänaval?

KADI TUUL, maastikukujundaja

Harju tänava varemete üle ja ümber käinud vaidlused on päädinud pargi ehitusega.

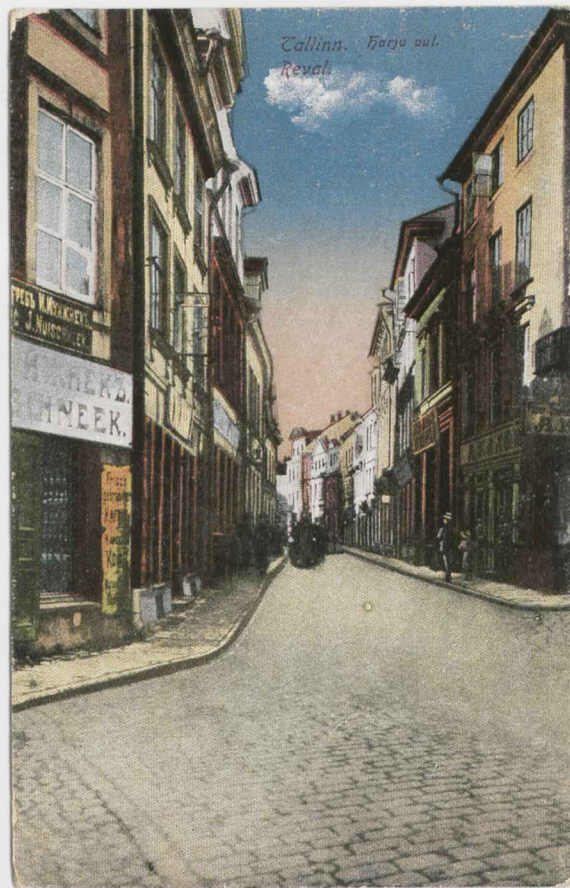
Tallinna vanalinna ühe kõige käidavama, Harju tänava ääres valmib täiesti uue kujundusega haljasala. Haljasala kohal asunud kunagine ajalooline Niguliste kiriku kvartal hävis 1944. a. 9. märtsi pommirünnakus. Üle kümne aasta ootasid sõjas puruks pommitatud majade varemed pärast arheoloogiliste uuringute lõppemist lahti kaevatuna linnavõimude otsust – kas konserveerida varemed ja ala haljastada või anda järele kinnisvaraarendajate survele krundid uuesti hoonestada. Paljud mäletavad, et Nõukogude ajal olid varemed maetud täitepinnase ja murukamara alla ning haljasala oli linlaste kasutada. Ilusa ilmaga seal rahvast jagus.

2002. a. korraldas linn rahvaküsitluse, mille tulemusest selgus linlaste suur poolehoid pargi rajamiseks. Ühiskondliku arvamuse kallutas pargi kasuks kindlasti ka lihtne võrdlus ehitusbuumi ajal kõikjal pealinnas võimust võtva liiga suuremahulise ja koha eripäraga mitteametava

kolearhitektuuriga. Sellest tulenevalt hääletasid paljud ettevaatlikud linlased, kes ideaalis pooldasid hoonete taastamist, siiski hoonestamise vastu ja pargi poolt.

Aeg kulus, linnas vahetusid võimuparteid, Harju tänava haljasala kas unustati või alustati taas poleemikat ajalehtede veergudel. Maa ostmine linnale venis, sest hind oli soolane. 2006. a. jõudis linn maaomanikega hinnas kokkuleppele. Krundiomanike kommentaar oma plaanidest loobumise kohta oli (Eesti Päevaleht 26.01.2006): "Plaanisime alale nii kaubandust, hotelle kui kortereid, aga ei ole mõtet linnaga iga hinna eest kakelda."

Maa ost oli murdepunkt väikepargi rajamise alustamiseks. Tallinna südalinna oli nüüd selleks koht. Nii mõnedki Euroopa linnad on pidanud südalinna haljastamise nimel maksma palju rohkem. Näiteks tuntud ja kiidetud Barcelona parkide ja Pariisi bulvarite rajamiseks olid linnad sunnitud läbi viima suuremahulisi lammutustöid. Sõjaaegne hävitus-töö pärandas Tallinnale hoonetest vaba krundi rahvarohkes südalinna, koha, millel on perspektiivi kujuneda

Harju t. enne 1944. a. 9. märtsi pommitamist.

sama menukaks ajaviitapaigaks nagu näiteks Helsingi südalinnas asetsev Esplanaad.

Linnapargid kuuluvad linnaelu ja linnakultuuri juurde just niisamuti nagu muud vaba aja veetmise paigad: kohvikud, poed, raamatukogud, muuseumid, teatrid.

Maades, kus linnakultuuril on pikaajalised katkematud traditsioonid, on parkidele pööratud suurt tähelepanu: seal teatakse, et pargid on investeering linnaelaniku heaolusse. Marulise hooga linnastuvas Eestis osatakse küll äriedu nimel raha lugeda, kuid tihti jääb puudu mõistmisest, et tervisliku ja meeldiva linnaruumi kujundamiseks peab loobuma mingi osa ruutmeetrite kasumit teenima panemisest. Harju tänava haljasala loomist on internetis ja ajalehtedes palju kommenteeritud ka sellisest vaatevinklist, nagu seda teeb anonüümne kinnisvaramaakler Eesti Päevalehes (26.01.2006): "Tallinna

linnal on olnud võimalus rajada sinna midagi huvitavat, erakordset, innovatiivset, aga nüüd ostetakse see 70 000-kroonise ruutmeetrihinnaga tagasi, et sinna karjamaa rajada." Haljasala mõiste seondub paljudel ikka veel rohtunud külatanumaga,

vaid linnaäärsesse metsa. Lisanduvad veel projekteerimise ja ehitamise kulud, kasutada tuleb vastupidavaid kvaliteetseid ehitusmaterjale. Peame end harjutama tõsiasjaga, et pargi ehitamine maksab pea sama palju kui hoone ehitamine.

Linnapargid kuuluvad linnaelu ja linnakultuuri juurde just niisamuti nagu muud vaba aja veetmise paigad: kohvikud, poed, raamatukogud, muuseumid, teatrid.

kuhu investeeritakse heal juhul talgutoõna külakiike üles pannes. Siit kumab läbi maarahvast eestlaste põline arusaam, et haljastamine = heakorrastamine ja heakorrastatud maa = võsast ja nõgestest puhastatud murumaaga. Saagem siis linlasteks ka haljasalade rajamisel!

Linnapark ei ole asi, mille olemasolu eeldus oleks odavalt saadud maa – odavalt võib puid istutada

Ka Harju tänava haljasala ehitus kallines ettenähtust rohkem. Projektil olid seatud keerukad tingimused. Varemend tuli konserveerida (mis on tänaseks päevaks tehtud) ning neid ei tohi ehituse käigus kahjustada. Osa varemetest on ette nähtud külatajatele eksponeerida.

Uue väikepargi projekti autoriks on Ülle Grišakov, kes võttis projekti lahenduse aluseks ajalooliselt väljakujunenud kinnistustruktuuri ja markeeris seda müüride, katendite, haljastuse ja dekoratiivse valgusega. Haljasala planeeriti eritasapinnalistele terrassidele, sest kõrguste vahe Harju tänavaga on ligi viis ja pool meetrit. Alumised aiaosad said regulaarses stiilis kujunduse, ülemine osa tuleb vabakujulisem.

Valmival väikepargil on viis sissepääsu. Peasissepääs – lai trepp asub Rüütli tänava pool. Ajaloolised kinnistud on esile toodud kuue nn. aiaga, mis koos moodustavad ühtse terviku.

Rüütli tänava äärne aed kannab seal kasvavate suurte jalakate auks nimetust Puuaed. Harju t. äärde on planeeritud Paralleelsed aiad, kus paralleelsetel peenardel vahelduvad pügatavad hekid ja püsililled ning istutusosalade vahele jääb muru.

Kuldlovi hotelli asukohale on planeeritud Veeaed, mis on jaotatud kolmele eri tasapinnale. Veeaiata-

Harju t. haljasala.
1965.

FOTO: TOOMASTUUL

Harju t. haljasala
jaanuaris 2007.
Ehitusjärgus haljas-
ala on kasutusel
liuväljana.

sapindade ühiseks kujunduselemendiks on lamineeritud klaasiga kaetud veekogud, kus klaasi all tuksleb vesi, mis pimedal ajal on alt valgustatud. Veekogude vahele on planeeritud lamamistoolid ja privaatsust tekitavad hekid. Betoonest tugimüüre saab kasutada ka istemüüridena. Kolmandale tasapinnale on planeeritud kaks terasest, kuubilaadse vormiga ronitaimede toetuspostide süsteemi, mis on kaetud tsingitud metallrestiga.

Pikkadel pimedatel õhtudel lumemaks jalutajaid Amori kino asukohale rajatav Valguseaed. Dekoratiivsed seinavalgustid ja alt valgustatud pingid peaksid looma mulje kinost. Valgusaia raamiks istutatakse püsikuid ja kõrrelisi.

Raekoja platsi poole tuleb puitpõrandaga väliauditoorium koos Paralleelsete aedadega. Auditoriumi

mit saab kasutada nii välikohvikuna, ürituste läbiviimiseks kui ka turismigruppide kogunemiskohana. Selle taustana kõrgub tugimüür, millele saab kujundada väljapanekuid. Tugimüüriesise kõnnitee serv kaunistatakse ronitaimedega.

Ülemisele terrassile on kavandatud kunagise jäätisekohviku asemele uus, läbi aasta töötav jäätisepaviljon ning sinna juurde kuuluvad tualettruumid. Paviljoni ette on projekteeritud puitkattega terrass ja konteinerhaljastus. Kõrvale, sõelme- kattega alale, jääb ruumi üritustele, mida saaksid jälgida kõik, kes asuvad haljasala alumistel tasapindadel ja Harju tänaval. Ülemist terrassi piirav paekivist (tugi)müür võimaldab seda ala ööseks sulgeda.

Ülemisele terrassile soovis linn talvist liuvälja. Liuvälja tõttu domi-

neerivad kujunduses kõvakattega alad, materjalidest on palju kasutatud puitu ja sõelmeid. Sõelme- kattega alale paigutati laste mängu- vahendid, mille enamiku kõrgus ei ületa 60 cm, et mitte häirida vaadet Niguliste kirikule. Sõelme- kattega ala serva tulevad pikad kaarjad istepingid.

Kõiki aedu läbivad ühendavad kõnniteed. Ratastooliga või lapsevankriga liikujad pääsevad haljasala- le mööda pikka kaldteed, mis algab Harju tänavalt ja kulgeb kunagise Amori kino ja Kuldlõvi hotelli vahelise kangialuse kohalt. Sama kaldtee on mõeldud ka hooldusmasinate ligipääsuks ülaterrassil asetsevale jäätisekohvikule ja liuväljale.

Loodame, et uus väikepark südalinnas võidab poolehoidu ja leiab aktiivset kasutamist vanalinna elanike ja küllastajate hulgas.

Kroonika

2006 ILMUNUD VÄLJAANDED

LINNAHALJASTUS

Kadi Tuul

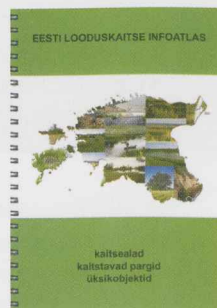
Käsiraamat võtab kokku teiste, linnakeskkonda järjepidevalt väärtustanud maade õpetlikud kogemused ja soovitusel ning seostab neid Eesti oludega. Raamat annab ülevaate avalike alade põhitüüpidest, nende kujundusvahenditest, -võtetest ja -materjalidest.

ESIMENE EESTI LOODUSKAITSE SEADUS

Koostanud Andres Tõnisson
HUMA; Eesti Looduskaitse Selts

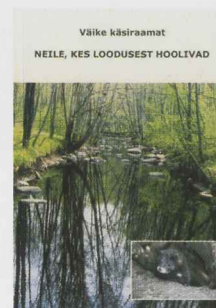
Esimene Eesti looduskaitse seadus võeti vastu 1935. a. Raamatus antakse ülevaade seaduse sünniloost ning meie looduskaitse saavutustest enne Teist maailmasõda.

EESTI LOODUSKAITSE INFOATLAS

Koostanud Piret Kiristaja ja Uudo Timm

Eesti Looduskaitse Selts
Ühtede kaante vahelt leiab kõik Eesti kaitsealad, kaitsealused pargid ja puistud ning looduse üksikobjektid.

NEILE, KES LOODUSEST HOOLIVAD

Koostanud Piret Kiristaja ja Uudo Timm

Eesti Looduskaitse Selts
Raamat on abiks nii maaomanikule kui ka looduses uitajale, kes tahaksid paremini hoida kodukandi loomi ja taimi ning nende elupaiku.

SAARE PARGI TÖÖTUBA 8.-10. 09. 2006. A.

Sulev Nurme

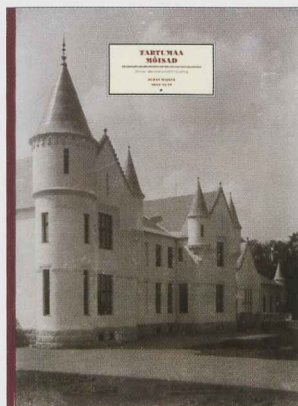
Ajalooliste regulaarparkide hoidmine maastikus on paljuski problemaatiline. Pea kõigist mõisaparkidest, millel vanust üle kahe ja poolesaja aasta,

võib leida regulaarseid elemente, ent paljud pargid nagu Vasta, Luke, Saare peidavad eneses vana regulaarset pargiruumi selle ehedal kujul.

Tallinna Tehnikaülikooli Säästva Tehnoloogia Instituudi maastikuarhitektuuri õppetooli eestvõttel, koostöös Eesti Kunstiakadeemia Restaureerimisteaduskonnaga korraldati Saare mõisapargis töötuba, mille käigus arutleti Saare pargi, barokse pargikunsti ja pargi restaureerimise teemadel. Oma mõtteid jagasid Silja Konsa, Juhan Maiste, Urve Sinijärv, Nele Nutt, Kadi Karro (Vatsar), Mart Külvik jt. Et jutt ei jääks ainult jutuks, võeti 9. detsembril isegi kirves-saag kätte ja raiuti

võsast välja peahoone varemed ning peahoonega külgnev pargiosa. Talgutööd toetas tööriistade ja praktilise nõuga Eero Tali (OÜ Roheline Ruum). Üritus kulmineerus pargi peatelje küünaldega illumineerimisega, mille valguses jagati muljeid XVII sajandi aiakunstist nähtuna läbi omaaegse kirjaniku ja aedniku John Evelyni päeviku.

Pargis toimunu ei lõppenud osalejate laialiminekuga. Tehnikaülikooli maastikuarhitektuuri eriala magistrandid tegelevad teemaga edasi 2006/2007 a. pargirestaureerimiskursuse raames, mille tulemusena valmivad Saare pargi tulevikuvisionid.

TARTUMAA MÕISAD JA NÄITUS "KAOTATUD PARADIIS"

Nele Nutt

Iga aeg jätab omad jäljed. Maastik koosneb paljudest üksteise peale laotud kihtidest, millest igaühel on oma iseloom, ulatus, tihedus ja kattuvus. Paljud kihid on aja jooksul kulunud õhukeseks, osaliselt läbipaistvaks, mõnest kohast koguni auklikuks. Aeg-ajalt laotub vanadele

uus. Mõni neist suhtub olemasolevasse respektiga, püüdes sobitada vanaga nii, et loodu säiliks, teised aga võivad katta ning lõhkuda vana sootuks.

Kas Tartumaal ringi liikudes võib tajuda, et ainult sada aastat tagasi kattis Tartumaad tihe mõisavõrgustik, mille osaks olid kaugele teele paistvad valged korstnad ja mõisast mõisasse kulgevad pärnade, vahtrate ja lehistega ääristatud maanteed või on mõisamaastik jäädavalt kadunud ja vaid elavat fantaasiat appi võttes võib seda endale ette kujutada?

Kahel järjestikusel aastal (2003, 2004) suundusid maastikuarhitektuuri üliõpilased, kaardirullid ja joonistusplokid kaenlas, otsima mõisamaastiku jälgi ja *genius loci*'t. Otsides ja leides, äratundmisrõõmu ja üllatust kogedes laoti tükksaaval kokku pilt Tartumaa mõisamaastikust, selle minevikust ja olevikust.

Kaks aastat kestnud ekspeditsiooni materjal koondati trükiseks "Tartu-

maa mõisad". Värvitrükis kataloogi 112 leheküljel on esitletud kõik 54 Tartumaal asuvat kunagist rüütlimõisa. Raamatu idee autorid on Juhan Maiste ja Nele Nutt, kujundaja Ivar Sakk.

Osa leidudest toodi vaatajate ette näitusel "Kaotatud paradisiis", mis avati Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumis 29.09.2005. Näituse kujundas Anna-Liisa Unt.

Näitus sai teoks Eesti Maastikuarhitektide Liidu eestvedamisel. Toetajad olid Muinsuskaitseamet, Eesti Kultuurkapital, Eesti Kultuurkapitali Tartumaa ekspertgrupp, Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseum, Eesti Põllumajandusülikool, Juhani puukool ja Eesti Loodusuurijate Selts.

Nii nagu Tartumaa mõisad, nii elab ka näitusematerjal oma elu edasi, rännates ringi mööda Tartumaad. Näitus oli üleval Kambja põhikoolis, Rõngu vallamajas, Kõrveküla põhikoolis, Tartu maavalitsuses, Alatskivi lossis, Tartumaa muuseumis ja Äksi raamatukogus.

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

3-07-00422

Eesti parkide puhul on meil tegemist ühtaegu nii loodus- kui kultuuri-pärandiga, mis on Muinsuskaitseametit ja Keskkonnaministeeriumit ühendavaks valdkonnaks. Eesti Parkide Almanahhi on koostatud erinevate nurkade alt ja mitmete asjatundjate pilkude läbi nähtud pargivaated. Siit leiab meeleolukat lugemist ning asjalikku teavet nii igapäev pargielus osaleja kui ka lihtsalt parginautleja.

9 789985 976869